

1ใน84000

#8007

อนุสรณ์

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางสาวสงวน อึงวิโรจน์ บ.ม.

ณ เมรุวัดธาตุทอง เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓

เลขหมู่ ๒๙๔.๓๐๘
ส 111 นส
เลขทะเบียน 014096

12880

นางสาวสงวน อึ๊งวิโรจน์ บ.ม.

ชาตะ ๔ ธันวาคม ๒๔๔๐

มรณะ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓

คุณอา

คุณอาเป็นน้องสาวคนเดียวของคุณพ่อ คุณอาจึงต้องรับภาระช่วยเลี้ยงหลานหลายคนที่เข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพ ฯ ระหว่างเวลาส่วนใหญ่ที่คุณพ่อรับราชการอยู่ในต่างจังหวัด และแม้แต่คุณพ่อย้ายเข้ามารับราชการที่กรุงเทพ ฯ แล้ว ก็ได้มาอยู่รวมกัน คุณอาจึงมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับหลาน ๆ เป็นอย่างมากมาตั้งแต่ครั้งคุณพ่อยังมีชีวิตอยู่ เมื่อคุณพ่อถึงแก่กรรมลง และคุณแม่ป่วยเป็นอัมพาต คุณอาจึงเป็นญาติผู้ใหญ่คนเดียวที่อยู่กับหลาน ๆ อย่างใกล้ชิด เป็นที่อุ่นใจตลอดมา

หลาน ๆ จำได้ว่าคุณอารับราชการเป็นครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย เสาชิงช้า กรุงเทพ ฯ และได้ใช้ชีวิตการทำงานเป็นครูโดยตลอดจนเกษียณอายุ จากคำบอกเล่าของเพื่อนครูและลูกศิษย์ คุณอาเป็นครูที่เอาใจใส่ต่อการพร่ำสอนและค่อนข้างจะเจ้าระเบียบละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งตรงกับความรู้สึกของหลาน ๆ ที่ได้สัมผัสจากการที่อยู่ใกล้ชิดครอบครัวประจำวัน ถึงแม้จะได้จากชีวิตการเป็นครูโรงเรียนเบญจมราชาลัยไปเมื่อเกษียณอายุ แต่คุณอาก็ยังสนใจติดตามความเป็นไปตลอดจนความก้าวหน้าของโรงเรียนเรื่อยมา และได้ให้ความร่วมมือแก่สถาบันดังกล่าว

เสมอแม้ในวัยชรา และสุขภาพเสื่อมโทรมก็ยังปรารภกับหลาน ๆ ในเรื่องที่จะช่วยเหลือโรงเรียนตามกำลังความสามารถเท่าที่จะกระทำได้

คุณอาเป็นผู้มีบุคลิกเข้มแข็ง อดทน เยือกเย็น เป็นตัวของตัวเอง และไม่ค่อยจะเปิดเผยความรู้สึก จึงเป็นที่เกรงใจของหลาน ๆ ยิ่งนัก อาจด้วยความเป็นครูเก่า คุณอาจึงเป็นผู้มีความสนใจติดตามข่าวคราวและความเคลื่อนไหวของสังคมภายนอกอยู่เสมอ จัดได้ว่าเป็นคนแก่ที่ทันสมัยคนหนึ่งได้ทีเดียว ในวัย ๘๐ คุณอายังอ่านหนังสือพิมพ์และฟังข่าววิทยุ เพื่อรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ภายในสังคมอยู่เป็นประจำ คุณอาเป็นผู้เอาใจใส่ในสุขภาพของตนเองอยู่เสมอ ดังนั้นเมื่อคุณอาอายุ ๖๘ ปี คุณหมอสุเอ็ด คชเสนีย์ ที่โรงพยาบาลศิริราช ตรวจพบและให้การรักษาพยาบาลและคำแนะนำแก่คุณอาเป็นอย่างดี โรคหัวใจอย่างอ่อน ๆ ซึ่งเพิ่งจะเริ่มเกิดแก่คุณอาก็ทุเลาลง และคุณอาสามารถใช้ชีวิตอย่างปกติต่อมาได้เป็นเวลานาน จนอายุ ๗๕ ปี คุณอาจึงต้องเข้ารับการตรวจรักษาที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ อีกครั้ง และเมื่ออายุ ๘๐ ปี ก็ได้ย้ายมารับการตรวจรักษาที่โรงพยาบาลรามาธิบดี ภายใต้การดูแลของ นายแพทย์สุชา คูระทอง ในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๒ คุณอาเข้ารับ

การรักษาพยาบาลโรคแผลในกระเพาะอาหารและความดันโลหิตสูงกับ นายแพทย์ สุชา ฯ ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี จนอาการดีขึ้นจึงกลับมาอยู่บ้านโดยปกติ จนถึงเดือนตุลาคม ๒๕๒๓ คุณอาล้มป่วยและเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลรามาธิบดีอีกครั้งหนึ่ง นายแพทย์สุชา คูระทอง ตรวจพบความผิดปกติในปอด แต่เมื่อรักษาอาการไข้หายแล้ว คุณอาก็กลับมาพักฟื้นที่บ้านเมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน กลับมาบ้านครั้งนี้คุณอาอ่อนเพลียและเหนื่อยง่าย รับประทานอาหารได้น้อยมาก และอาการมากขึ้นโดยลำดับ จนถึงขั้นหายใจด้วยความลำบากมาก จึงเข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลพญาไท เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๒๓ นายแพทย์ประกิต วาธีสาธก ตรวจพบว่าความผิดปกติในปอดลุกลามไปมากทั้งสองข้าง และต่อมน้ำเหลืองที่เหนือไหปลาร้าซ้ายโต และเมื่อตัดส่วนของต่อมนี้ไปตรวจแล้ว แพทย์ลงความเห็นว่าเป็นการลุกลามของมะเร็งจากกระเพาะมาสู่ปอด ซึ่งแม้จะให้การรักษาพยาบาลอย่างเต็มที่แล้วก็ตาม อาการป่วยของคุณอาก็ทรุดลงโดยลำดับ และในที่สุดคุณอาก็จากไปด้วยความสงบ เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓ เวลา ๑๘.๑๕ น. อันเป็นวันที่คุณอามีอายุครบ ๘๓ ปี กับ ๑๑ วัน

หลาน ๆ ของคุณอาทุกคน ขอขอบคุณคุณหมอสุเอ็ด

คชเสนีย์ แห่งโรงพยาบาลศิริราช พ.อ. นายแพทย์ชวิน ปวิดาภา แห่งโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ นายแพทย์สุชา คูระทอง และ นายแพทย์ประกิต วาธีสาธก แห่งโรงพยาบาลรามาธิบดี ที่ให้การรักษาพยาบาลคุณอามาอย่างดีเยี่ยม

หลาน ๆ ทราบดีว่าคุณอาเป็นผู้เลื่อมใส ศรัทธา และทำบุญเพื่อทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาตลอดมา และเป็นผู้มีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยการบริจาคแก่โรงพยาบาลศิริราช เพื่อประโยชน์ของผู้เจ็บไข้ได้ป่วย หลาน ๆ จึงขออธิษฐานให้บุญแห่งกุศลกรรมที่คุณอาได้ทำไว้ จงส่งผลให้คุณอาได้ประสบสุขและความสงบในสัมปรายิกภพด้วยเทอญ.

เกษตร–เพียบศรี พิทักษ์ไพรวัน
วิสูตร–พวงน้อย ยนตรวิเศษ
รำไพ–เพ็ญแข–ศักดิ์–ธิติมา พิทักษ์ไพรวัน
เจษฎา–นฤมล สีวาลี
เกษม–พนิดา ชัยเนตร
ชาตรี–ประไพศรี พิทักษ์ไพรวัน

คำนำ

หนังสือเรื่อง ๑ ใน ๘๔,๐๐๐ นี้ ได้เขียนขึ้นโดยมีความมุ่งหมายดังนี้ คือ

๑. เพื่อสนองพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ผู้ทรงมีอุปการคุณต่อผู้เขียนมาก

๒. เพื่อเขียนเรื่องพระพุทธศาสนาแบบนี้ ตามความตั้งใจ

เดิมความตั้งใจนี้ก็เป็นแต่ตั้งใจไว้ แต่ยังมิได้ลงมือเขียนจริงจังอะไร มาเกิดแรงผลักดันเมื่อทำบุญอายุครบ ๕ รอบ โดยเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงเมตตา ประทานรับไว้ในพระอุปถัมภ์ของพระองค์ เมื่อผู้เขียนทราบว่า จะทรงมีพระชนมายุครบ ๘๐ ปี ในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ จึงได้ตั้งใจแน่วแน่ว่าจะเขียนให้ได้จัดพิมพ์ถวายในพิธีฉลองพระชนมายุครั้งนี้

ในการเขียนนั้น ไม่มีโอกาสที่จะเขียนติดต่อเป็นวัน ๆ

ได้เลย เพราะมีเรื่องแทรกอยู่เสมอ บางครั้งต้องหยุดไปหลายวัน เลยทำให้ช่วงความคิดขาดตอน บางทีก็ลืมว่าเขียนอะไรไปบ้างแล้ว เมื่อเขียนต่อก็ต้องทบทวนความคิดและความจำเริ่มต้นใหม่ ทำให้เสียเวลาไปโดยใช่เหตุ

เรื่องที่เป็นปัญหาในการเขียนหนังสือนี้ นอกจากที่กล่าวแล้วยังมีอีก เช่นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีมากยิ่งนัก แต่ละอย่างล้วนเป็นเพชรทั้งนั้น ไม่ทราบว่าจะเลือกเม็ดไหนมาประดับไว้ในหนังสือนี้ จะนำมาทั้งหมดก็ไม่ได้ จึงต้องเสียเวลาไปไม่น้อยในการตัดสินใจเลือก แม้ที่เลือกแล้วก็ไม่แน่ใจนักว่าจะดีที่สุดแล้ว เพราะเชื่อว่าต้องมีดีกว่านี้อีก แต่ไม่มีเวลาเลือกจนพบ ข้อนี้อาจเป็นเหตุหนึ่งซึ่งทำให้ไม่มีใครจัดพิมพ์หนังสือหลักคำสอนของพระ-พุทธศาสนาเป็นเล่มขนาดพอสมควร แล้วนำไปไว้ที่โรงแรมหรือสนามบินเป็นต้นเพื่อให้คนอ่าน อย่างคัมภีร์ของบางศาสนาซึ่งมีคำสอนไม่มาก และเพราะมีคำสอนไม่มากจึงไม่ต้องเลือกมาก ดังนั้นจึงสะดวกในการที่จะนำคำสอนนั้นมาจัดพิมพ์แล้วนำไปไว้ ณ ที่ดังกล่าวแล้วเพื่อเผยแผ่ แต่คำสอนในพระพุทธศาสนามีมากเหลือเกินและดี ๆ ทั้งนั้น เลย

เลือกยาก เลยไม่สามารถตัดสินใจว่าจะนำข้อไหนมาจัดพิมพ์

อีกปัญหาหนึ่งคือ เรื่องหลักฐานสำหรับอ้างอิง ได้แก่ คัมภีร์ภาษาบาลีเดิม ซึ่งมีข้อความอันนำมาเขียนไว้ในหนังสือนี้ เรื่องนี้ต้องค้นต้องถามท่านผู้รู้อีก การที่ต้องอ้างหลักฐานมีคัมภีร์อ้างอิงนั้น เพื่อให้ผู้สนใจของเดิมจะได้ค้นได้จากคัมภีร์นั้น ๆ

และปัญหาหนึ่งคือ คนยุคนี้มักบ่นว่า อ่านหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่ค่อยรู้เรื่อง เพราะมีภาษาบาลีมาก และแม้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว ก็ยังอ่านไม่ค่อยรู้เรื่อง เนื่องจากแปลตามตัวบาลีมากเกินไป เลยไม่ค่อยได้ใจความในภาษาไทยที่คนไทยทั่วไปพอจะอ่านให้เข้าใจ ดังนั้นในหนังสือนี้จึงแปลเอาความอย่างที่คนทั่วไปอ่านรู้เรื่องเป็นประมาณ บางคราวต้องเติมถ้อยคำบ้าง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความในที่นั้น (เรื่องนี้มิใช่เป็นของใหม่ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็เคยทรงทำมาแล้ว) และไม่ให้มีคำบาลีมาก คงมีเท่าที่จำเป็น ใครอยากดูตัวบาลี ก็ไปดูที่คัมภีร์อ้างอิง

หนังสือเล่มนี้พยายามเขียนให้สั้น เมื่อเกี่ยวกับหลัก

ธรรมหรือพุทธภาษิต ก็ยกมาลงไว้ในหนังสือโดยไม่อธิบายให้มากความ จะกล่าวมากก็เฉพาะข้อคิดเห็น ซึ่งจำเป็นต้องทำอย่างนั้น มีข้อคิดเห็นบางอย่างต้องงดนำมาลงไว้ในหนังสือนี้ เพราะมากไป แม้พยายามอย่างนี้ หนังสือเล่มนี้ก็เป็นหนังสือหนาพอควรทีเดียว

ในหนังสือนี้มีใจความสำคัญคือ ทำอย่างไรจึงจะอยู่เป็นสุขหรืออยู่เป็นทุกข์ในชีวิตนี้หรือในโลกนี้ ทำอย่างไรจึงจะไปสุคติ ทำอย่างไรจึงจะไปทุคติ ทำอย่างไรจึงจะไปนิพพานได้ โดยกล่าวไปตามลำดับเริ่มตั้งแต่ระดับพื้นฐาน ระดับกลาง จนถึงระดับสูง ผู้ต้องการอย่างไหน ก็โปรดพิจารณาตามความต้องการ

หวังว่าหนังสือนี้ คงจะอำนวยความรู้ให้แก่ผู้อ่านตามควร และถ้าเห็นว่าตอนไหนควรแก้ไขอย่างไร ขอได้แจ้งให้ทราบด้วย เพราะยังมีคัมภีร์อีกมากที่ผู้เขียนมิได้อ่าน ทั้งนี้เพื่อความสมบูรณ์ของหนังสือนี้.

ส. ร.

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

๓๑ มกราคม ๒๕๒๑

สารบาญ

หัวข้อ หน้า

หัวข้อ	หน้า
การทำความเข้าใจในพระธรรม ก่อนที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา	๔๒
รากฐานแห่งความดี–ความดีขั้นแรก	๔๔
หน้าที่ของคนในสังคม กับ พระพุทธศาสนา	๔๕
หน้าที่ของพ่อแม่กับลูก	๔๖
หน้าที่ของครู อาจารย์กับศิษย์	๔๗
หน้าที่ของสามีกับภรรยา	๔๘
หน้าที่ของเพื่อนกับเพื่อน	๔๙
หน้าที่ของนายจ้างกับลูกจ้าง	๕๐
หน้าที่ของผู้ใหญ่กับผู้น้อย	๕๑
หน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมือง	๕๒
หน้าที่ของพลเมือง	๕๒
เพื่อน–ความสำคัญของเพื่อน	๕๒
ลักษณะของเพื่อนเทียม	๕๓
ลักษณะของเพื่อนแท้	๕๕
ความสุข	๕๗
สุขของฆราวาส	๕๘

หัวข้อ	หน้า

หัวข้อ	หน้า

อักษรย่อแจ้งคัมภีร์อ้างอิง

จุล.	วิ.	จุลลวัคค	วินัย
มหา.	วิ.	มหาวัคค	,,
มหาวิ.	วิ.	มหาวิภังค	,,
วิ.	วิ.	วิภังค	,,
ปาฏิ.	ที.	ปาฏิกวัคค	ทีฆนิกาย
มหา.	ที.	มหาวัคค	,,
สีล.	ที.	สีลขันธวัคค	,,
อุ.	ม.	อุปริปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย
ม.	ม.	มัชฌิมปัณณาสก์	,,
มู.	ม.	มูลปัณณาสก์	,,
ขันธ.	สํ.	ขันธวารวัคค	สังยุตตนิกาย
นิ.	สํ.	นิทานวัคค	,,
มหา.	สํ.	มหาวัคค	,,
ส.	สํ.	สคาถวัคค	,,
สฬา.	สํ.	สฬายตนวัคค	,,
ขุท.	อัง.	ขุททกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ทุก.	อัง.	ทุกนิบาต	,,

ติก.	อัง.	ติกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
จตุ.	อัง.	จตุกกนิบาต	,,
ปัญ.	อัง.	ปัญจกนิบาต	,,
ฉัก.	อัง.	ฉักกนิบาต	,,
สัต.	อัง.	สัตตกนิบาต	,,
อัฏ.	อัง.	อัฏฐกนิบาต	,,
นวก.	อัง.	นวกนิบาต	,,
ทสก.	อัง.	ทสกนิบาต	,,
เอกาทส.	อัง.	เอกาทสกนิบาต	,,
ทวาทสก.	อัง.	ทวาทสกนิบาต	,,
อิติ.	ขุ.	อิติวุตตก	ขุททกนิกาย
อุ.	ขุ.	อุทาน	,,
ขุ.	ขุ.	ขุททกปาฐ	,,
จริยา.	ขุ.	จริยาปิฎก	,,
จู.	ขุ.	จูฬนิเทส	,,
มหา.	ขุ.	มหานิเทส	,,
ชา.	ขุ.	ชาดก	,,
เถร.	ขุ.	เถรคาถา	,,

ธ.	ขุ.	ธัมมบท	ขุททกนิกาย
ปฏิ.	ขุ.	ปฏิสัมภิทามัคค	,,
พุ	ขุ.	พุทธวังส	,,
วิ.	ขุ.	วิมานวัตถุ	,,
สุ.	ขุ.	สุตตนิบาต	,,
อภิ.		อภิธรรม	
อภิ.	สํ.	อภิธรรมสังคณี	
วิ.		วิภังคะ	
วิ.	ม.	วิสุทธิมัคค	
ส.	ม.	สวดมนต์ฉบับหลวง	
ว.	ว.	กรม–วชิรญาณวโรรส	
ส.	ส.	สมเด็จพระสังฆราช (สา)	

△ △ △

แก้คำผิด

คำผิด	หน้า	บรรทัด	คำถูก
ก่อน พ.ศ. ๑	๕	๑๕	เมื่อ ๘๐ ปีก่อน พ.ศ. ๑
อะไรดี	๘	๑๒	อะไรเป็นอะไร อะไรดี
แก่กิจการ	๑๔	๒	แก่การทำกิจการ
สวดญัตติ	,,	๔	สวดญัตติเป็นต้น
ในคำ	๓๓	๗	ใช้คำ
ประกอบกัน	๓๔	๙	ประกอบกันของสิ่งต่าง ๆ
ร่างกาย	๓๕	๑๓	ร่างกายเป็นตัวตน
เศรษฐกิจ	๔๕	๑	เศรษฐกิจ หรืออย่างน้อยก็ทำให้รู้ว่า ใครเป็นพ่อเรา
หน้าที่ของ-พ่อแม่ควร	๔๖	๗	หน้าที่ของพ่อแม่ที่ควร
ได้พก	๕๐	๑๓	ได้พัก

คำผิด	หน้า	บรรทัด	คำถูก
นายกับลูกน้อง	๕๒	๖	ผู้ใหญ่กับผู้น้อย
ก็ ใจ	๑๑๑	๖	ก็ใจ
ตัวเอง	๑๒๓	๙	ตัวเอง ในที่นี้
สักการะ	๑๒๘	๓	สักการะลาภยศ
สู่ตัว	๑๓๒	๑๔	สู่ตัวเอง
เพียงเท่านี้	๑๗๒	๘	เพิ่มเพียงเท่านี้
อนึ่ง	๒๑๒	๕	จึงควรระวังใจไว้ อนึ่ง
หรือสร้างขึ้น	๒๒๓	๑๗	หรือสัตว์คนสร้างขึ้น
ไว้เวทนา	๒๓๐	๑๑	ไร้เวทนา

๑

ใน

๘๔,๐๐๐

ศาสนา คือประดิษฐกรรมทางความคิดของคนอันวิเศษสุด มีแต่ของคนเท่านั้น ของสัตว์ไม่มี ดังนั้นศาสนาจึงเป็นสมบัติของคน ถ้าคนไร้ศาสนาก็เท่ากับว่าไม่มีสมบัติของคน

ศาสนาแปลว่า คำสั่ง (ต้องทำ) คำสอน (ควรทำ) คำสั่งสอน การปกครอง การลงโทษ แต่โดยทั่วไปหมายถึง *คำสั่งสอนที่ประกอบด้วย ความเชื่อถือ หลักศีลธรรมจรรยา ผลของการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมจรรยานั้น มีศาสดาผู้เป็นต้นกำเนิดศาสนา มีผู้ทำหน้าที่เป็นผู้สืบศาสนา และมีผู้ยอมรับนับถือศาสนานั้นเป็นจำนวนมาก*

เหตุให้เกิดศาสนา ศาสนาเกิดขึ้นเพราะเหตุหลายประการ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุป เหตุนั้นมี ๓ ประการ คือ

ความกลัว ความไม่รู้จริงในปรากฏการณ์ธรรมชาติ และความช่างคิดของคน (ข้อนี้กล่าวโดยทั่วไป)

คนเห็นภัยธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น ก็เกิดกลัว หรือเห็นภูเขาสูง เห็นต้นไม้ใหญ่เป็นอาทิ ก็รู้สึกประหลาดใจ และคิดว่าสิ่งเหล่านี้ต้องมีสิ่งลี้ลับคอยบันดาลให้เกิด ฟ้าร้อง เป็นต้น หรือสิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้เป็นอาทิ และสิ่งลี้ลับเหล่านี้มีอำนาจพิเศษที่จะให้เกิดความดีความร้ายแก่คนได้ ถ้าคนทำให้พอใจหรือโกรธ คนสร้างสิ่งที่มีอำนาจลี้ลับให้แก่ธรรมชาติดังนี้ และเพื่อจะให้สิ่งลี้ลับนั้นพอใจในตนหรือพวกของตน คนจึงทำการเซ่นสรวงบูชาด้วยวิธีที่นึกว่าสิ่งลี้ลับนั้นจะพอใจ ถ้าคนไหนเข้าใจทำพิธีหรือทำเข้าทีและได้ผลสมดังต้องการ ก็ยกให้คนนั้นเป็นหัวหน้าผู้ประกอบพิธีพร้อมด้วยความนับถือ หัวหน้าอย่างนี้จะพูดหรือจะสอนอะไรคนก็เชื่อฟัง ข้อนี้เป็นการเริ่มต้นแห่งศาสดาและศาสนา

ประเภทของศาสนา ศาสนามีมากประเภท แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๒ ประเภท คือ ศาสนาที่ถือว่ามีพระเจ้าผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง กับศาสนาที่ถือว่าไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง

ศาสนาที่ถือว่ามีพระเจ้าผู้สร้าง เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลามเป็นต้น ศาสนาที่ถือว่าไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง เช่น พระพุทธศาสนา

ความสำคัญของศาสนา ศาสนามีความสำคัญอย่างนี้ เช่น ๑. มีความสำคัญมากต่อกลุ่มชนหรือประเทศชาตินั้น ๆ ในด้านต่าง ๆ เป็นต้นว่า ในด้านวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ในด้านสถาปัตยกรรมปฏิมากรรมวรรณกรรมวิจิตรศิลป และสามัคคีธรรมของคนในกลุ่มนั้น ของชาตินั้นหรือของผู้นับถือศาสนาเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ โดยเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรม จะเห็นว่าสิ่งก่อสร้างโบราณที่มีชื่อเสียงนั้นโดยมากเป็นของทางศาสนา เช่นปิรามิด วัดพระแก้ว และวังวาติกันเป็นต้น ๒. บางศาสนาก็เป็นเครื่องส่งเสริมให้กำลังแก่การเมืองและการปกครอง ๓. ศาสนาทำให้คนปกครองตัวเองได้ทั้งในที่ลับทั้งในที่เปิดเผย ๔. ศาสนาทำให้คนดำเนินชีวิตอย่างมีหลัก ๕. ศาสนาทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มิใช่หุ่นหรือเครื่องจักร และทำให้คนต่างจากสัตว์ (อาหารนิทฺทาภยเมถุนญฺจ สามญฺญเมตปฺปสูภินรานํ ธมฺโม หิ เตสํ อธิโก วิเสโส ธมฺเมน หีนา

ปสูภิ สมานา อาหารการกิน ๑ การนอน ๑ ความกลัว ๑ เมถุน ๑ เป็นสิ่งสามัญทั่วไปแก่ทั้งคนทั้งสัตว์ แต่ศาสนธรรม ทำให้คนกับสัตว์แตกต่างกัน ปราศจากศาสนธรรมแล้ว คนกับสัตว์ก็เท่ากัน (เหล่านี้เป็นต้น)

อย่างไรก็ตามอย่างน้อยศาสนาก็เป็นที่พึ่งทางใจของคน

ศาสนากับกฎหมายและกฎสังคม มีบางคนพูดว่า ศาสนาเหมาะสำหรับในสมัยที่กฎหมาย หรือกฎระเบียบของสังคมยังไม่เจริญหรือสมบูรณ์พอ ก็บัดนี้กฎหมายและกฎระเบียบของสังคมมีพอแล้ว ดีแล้ว ดังนั้นศาสนาจึงไม่จำเป็นสำหรับยุคนี้ ข้อนี้ขอชี้แจงดังนี้

ศาสนานั้นคุมคนมิให้ทำชั่วได้รัดกุมกว่ากฎหมาย คือ คุมได้ทั้งต่อหน้าคนทั้งลับหลังคน และคุมได้ถึงทางใจ กฎหมายเมื่อคนทำผิด ถูกเจ้าหน้าที่จับไปฟ้องร้อง เมื่อศาลตัดสินว่ามีความผิดจึงผิด ถ้าศาลตัดสินว่าไม่ผิดทั้ง ๆ ที่คนนั้นผิดจริงแต่หลักฐานของโจทก์ไม่พอ ก็ไม่ผิด ไม่ต้องกล่าวถึงคนทำผิดแล้วยังไม่ถูกจับ ซึ่งทางศาสนาถือว่าผิดตั้งแต่ทำผิดทีเดียว ไม่ต้องรอให้ถูกจับหรือถูกฟ้องหรือถูกศาลตัดสิน ที่ว่าบัดนี้กฎหมาย กฎระเบียบของสังคมมีพอแล้ว ดีแล้ว

ข้อนี้ก็ไม่เป็นความจริง เพราะต้องมีการแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม เปลี่ยนแปลงกันอยู่เสมอ ทุกยุคทุกสมัย

พระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาแปลว่า คำสั่งสอนของท่านผู้รู้หรือของผู้ให้คนอื่นรู้หรือของผู้ตื่นจากกิเลสหรือของผู้ปลุกให้คนตื่นจากกิกกิเลส หรือของผู้เบิกบาน

หลักสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักสำคัญของพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ คือ **พระพุทธ พระธรรม** และ **พระสงฆ์** ซึ่งรวมเรียกว่า**พระรัตนตรัย**

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามเดิมว่าเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ทรงเป็นราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา แห่งแคว้นสักกะ ซึ่งมีเมืองกบิลพัสดุ์เป็นเมืองหลวง ในศากยสกุล โคตมโคตร (โค=ตะวัน, สุริยะ. อุดมหรือตม=อันประเสริฐ. โคตม=สุริยวงศ์อันประเสริฐ) ก็ศากยวงศ์นี้เป็นกษัตริย์สืบต่อมานานเป็นร้อยชั่ว ดังนั้นจึงมั่งมีมาก พระองค์ประสูติเมื่อกลางเดือน ๖ ก่อน พ. ศ. ๑ สถานที่ประสูติบัดนี้เรียกว่า ลุมมินเด อยู่ในประเทศเนปาล พระองค์ได้รับการเลี้ยงดูอบรมและการศึกษาเป็นอย่างดี จึงมีความรู้ในวิชาการต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น ยุทธศาสตร์ (โดย

เฉพาะทรงมีความชำนาญเป็นพิเศษทางธนูศาสตร์ เจ้าศากยสกุลมีความชำนาญทรงธนูศาสตร์มากกว่าสกุลใดในครั้งพุทธกาล) รัฐศาสตร์ เกษตรศาสตร์ นิรุตติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ นิติศาสตร์ แม้แต่เวชศาสตร์ก็ทรงทราบ และพระองค์ทรงศึกษาได้รวดเร็วผิดปกติสามัญชนคล้ายรู้มาก่อน พระองค์ทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นรัชทายาทจะได้เป็นกษัตริย์ต่อจากพระราชบิดา เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ ได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา พิมพา แห่งราชวงศ์โกลิยะ ทรงมีพระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ราหุล

เจ้าชายทรงมีพระรูปงามมาก ทรงมีกำลังมาก ทรงมีสติปัญญามาก ทรงมีความรู้มาก มั่งคั่งมาก พระองค์ทรงมีความสุขอยู่ในปราสาท ๓ แห่งสำหรับ ๓ ฤดู แวดล้อมไปด้วยนางสนมกำนัลและพระประยูรญาติ

เมื่อพระชนม์ได้ ๒๙ พระองค์ได้สละราชสมบัติ ครอบครัวพระญาติ และตำแหน่งทางการเมืองทั้งหมดออกบวช เพื่อค้นคว้าหาโมกขธรรมอันทำให้พ้นทุกข์ พบแล้วจะได้นำมาชี้แจงแสดงแก่ผู้อื่น (เช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ ทำการค้นคว้า เมื่อพบอะไรแล้วก็เขียนไว้ให้คนอื่นได้ศึกษาค้นคว้า

ต่อไป) เหตุที่ทรงออกบวชนั้น คือพระมหากรุณา กล่าวคือพระองค์ทรงเห็นคนได้รับความทุกข์ต่าง ๆ เช่น แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น จึงสลดพระทัยทรงคิดว่า ไฉนหนอจึงจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์เหล่านี้ได้ จะใช้ทรัพย์ช่วยก็ไม่ได้ พระองค์ทรงเห็นนักบวชซึ่งเป็นผู้เว้นจากเครื่องผูกพันทางครอบครัว มุ่งประพฤติศีลธรรมแต่อย่างเดียว จึงทรงคิดว่า การเป็นนักบวชจะเป็นทางให้แสวงหาโมกขธรรมได้สะดวก จึงได้เสด็จออกบวชโดยถือเพศนักบวชเอง

เมื่อทรงออกบวชแล้ว ได้ทรงใช้เวลาค้นคว้าหาโมกขธรรมด้วยการศึกษาจากอาจารย์บางท่าน และทรงทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ จนแทบสิ้นพระชนม์เพราะการทดลองนั้นแต่ก็ไม่สำเร็จจึงทรงเลิก แล้วทรงบำเพ็ญทางจิตตามหลักของพระองค์เอง ทรงใช้เวลาทั้งหมด ๖ ปี ในที่สุดก็ได้ประสบความสำเร็จ คือทรงพบโมกขธรรม โดยการตรัสรู้อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่รู้ว่าความเกิดเป็นต้นเป็นทุกข์ รู้ว่ากิเลสตัณหาคือความทะยานอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ว่าความดับความทะยานอยากเสียได้เป็นความดับทุกข์ รู้ว่ามรรคคือทางอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการมีความเห็นถูก

ต้องเป็นต้น เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ การตรัสรู้อริยสัจ ๔ เป็นเหตุให้ได้อาสวักขยญาณ คือความรู้ว่าสิ้นอาสวะกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์มีความเกิดเป็นต้น พระองค์ทรงตรัสรู้เองแล้วอย่างนี้ (ตรัสรู้หมายถึงรู้แจ่มแจ้งเองโดยไม่มีผู้สอน) สถานที่ตรัสรู้นั้นบัดนี้เรียกว่า โพธิคยา อยู่ในประเทศอินเดีย

เมื่อตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ชื่อว่าเป็น พุทธ สัมมาสัมพุทธ อรหันต ตถาคต ภควา เป็นต้น ครั้งนั้น ทรงมีพระชนมายุ ๓๕ ปี

หลังจากตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงใช้เวลา ๔๕ ปี เสด็จจาริกไปตามบ้านเมืองน้อยใหญ่ เพื่อทรงสอนประชาชนให้เขารู้ว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นความสุข อะไรเป็นความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดความสุขความทุกข์นั้นเป็นต้น โดยมิได้เห็นแก่ความสุขของพระองค์ โดยมิได้หวังสิ่งตอบแทน (เพราะถ้าทรงหวงพระองค์ก็คงไม่สละราชสมบัติมาบวช) เพราะพระองค์ทรงพอแล้ว และมิได้ทรงย่อท้อหวั่นเกรงต่อความลำบากเลย อุปสรรคหรืออันตรายใด ๆ ย่อมพ้นไปหมด พระองค์เสด็จจาริกไปเพื่อความสุข

ของผู้อื่นด้วยพระมหากรุณาธิคุณเท่านั้น ทรงมีคนนับถือทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย สาวกของพระองค์มีมาก และพร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อพระองค์ เช่น ในคราวผจญกับช้างนาฬาคิรีเป็นต้น

พระองค์ปรินิพพานคือดับขันธ์ (สิ้นชีพ) เมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี พระองค์ประสูติเมื่อกลางเดือน ๖ ตรัสรู้เมื่อกลางเดือน ๖ ปรินิพพานเมื่อกลางเดือน ๖ เช่นเดียวกันแต่ต่างปีที่เมืองกุสินารา ซึ่งบัดนี้เรียกว่า กาเซีย อยู่ในประเทศอินเดีย พระองค์ทรงกำหนดวันสิ้นชีพ ทรงกำหนดสถานที่สิ้นชีพล่วงหน้าไว้ก่อน ๓ เดือนแล้วและเมื่อปรินิพพานแล้ว ๗ วัน มหาชนมีพระราชาเป็นต้น ได้แห่พระพุทธสรีระผ่านกลางเมืองไปเพื่อถวายพระเพลิง พระพุทธสรีระนั้นอยู่ในสภาพปรกติไม่เน่า (ถ้าเน่าแล้วคงแห่ไปไม่ได้ และพระพุทธสรีระในระยะนั้นก็มิได้ห่อผ้า ยังคงอยู่ในลักษณะเหมือนตอนปรินิพพาน) ด้วยเหตุนี้เจ้าหญิงมัลลิกาจึงเกิดศรัทธาแรงกล้าและถวายเครื่องประดับแต่งองค์หนักถึง ๗ คนหามถวายเป็นพุทธบูชา กษัตริย์จากนครต่าง ๆ เกือบทำสงครามกันเพื่อแย่งพระบรมสารีริกธาตุ (กระดูก) ของพระพุทธองค์เพื่อนำไป

บูชาสักการะ (ผู้หมดกิเลสเมื่อสิ้นชีพใช้คำว่า ดับสิ้นคือปริ-นิพพาน ไม่ใช้คำว่าตายหรือมรณะ เพราะไม่เกิดอีก)

ปัจจุบันนี้ ที่ประสูติซึ่งอยู่ในประเทศเนปาล ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนา ที่ปรินิพพาน ที่ประทับ เช่น วัดเวฬุวัน วัดเชตวัน เป็นต้น อยู่ในประเทศอินเดีย ซึ่งยังคงมีซากเหลือปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ รัฐบาลของทั้งสองประเทศได้รักษาไว้จนปัจจุบันนี้ ผลงานของพระองค์เช่นคำสั่งสอนและสาวกของพระองค์ยังคงอยู่จนบัดนี้ ข้อนี้แสดงว่า พระพุทธ-เจ้ามีตัวบุคคลจริง ไม่เป็นเรื่องลี้ลับเล่าต่อ ๆ กันมา

พระคุณสมบัติ พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้านั้นมีมากเหลือประมาณ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ ได้แก่ พระปัญญา คือตรัสรู้เอง พระบริสุทธิ คือหมดกิเลส หมดรัก หมดโกรธ หมดหลง และพระมหากรุณา คือทรงจาริกไปโปรดผู้อื่นด้วยทรงสั่งสอนเขา เป็นต้น โดยพระกรุณาจิตและมิได้ทรงหวังการตอบแทนใด ๆ

บุคคลตัวอย่าง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลตัวอย่างในฐานะต่าง ๆ เป็นต้นว่าทรงเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขของผู้อื่น ทรงเป็นผู้ตั้งใจจริงทำอะไรทำจริง ทรง

ถือเอาความผิดพลาดเป็นครู ทรงเป็นนักศึกษา นักค้นคว้าชั้นเยี่ยม ทรงเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีสูงมาก ทรงเป็นนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ โดยมิต้องใช้กฎหมายและกฎตะรางเป็นเครื่องมือ ทรงใช้แต่ธรรมวินัย ทรงมีสิ่งต่าง ๆ แต่พระองค์กลับสละแล้วไปหาความรู้จักพอ สิ่งที่ผู้อื่นปรารถนา เช่น อำนาจทางการเมืองความมั่งมีเป็นต้น พระองค์กลับทรงสละทิ้ง แต่ที่เยี่ยมยอดคือความเป็นผู้มีพระกรุณาธิคุณต่อผู้อื่นทั้งคนทั้งสัตว์ ทรงมีความกรุณาในบุคคลที่ชังและชอบพระองค์เท่าเทียมกัน พระองค์ทรงแสดงความกรุณาต่อผู้อื่น โดยมิได้หวังอะไรเป็นเครื่องตอบแทนเป็นส่วนพระองค์เลย พระองค์ทรงกระทำความดีเพื่อความดีของผู้อื่นโดยแท้

พระธรรม ธรรมคือความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ

พระธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมดา ซึ่งคนทั่วไปไม่รู้หรือรู้แต่รู้ไม่จริงหรือไม่คิด แต่พระองค์ทรงรู้จริง พระองค์ทรงเป็นดุจนักธรณีวิทยารู้ว่าตรงนั้นมีแร่เหล็ก (ซึ่งคนอื่นเดินข้ามไปข้ามมาแต่ไม่รู้) แล้วขุดขึ้นนำมาใช้เป็นประโยชน์

พระธรรมมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ อย่าง (ที่พระพุทธองค์

ยังมิได้ทรงนำมาสอนยังมีมากกว่านี้) แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ คือไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้สมบูรณ์ ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ มีวิมุติคือความพ้นทุกข์เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด (วิมุตฺติสาโร) นอกจากนี้เป็นรายละเอียดของ ๓ ประการนั้น เช่นทำดีอย่างไร ทำชั่วอย่างไร ทำใจให้บริสุทธิ์อย่างไร และพระธรรมยังจัดเป็น ๓ ขั้น คือ ขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นสูง ตามฐานะทางจิตของบุคคล หรือจัดเป็นคำสอนระดับชาวโลก (โลกิยะ) กับพ้นหรือเหนือโลก (โลกุตระ)

คุณสมบัติของพระธรรม พระธรรมมีคุณสมบัติคือผู้ใดประพฤติธรรม ผู้นั้นย่อมได้รับความสุขสงบ เพราะพระธรรมคุ้ม ดุจคนกางร่มเมื่อฝนตกหรือเมื่อแดดร้อนย่อมไม่เปียกไม่ร้อนเพราะร่มช่วยกัน *(ติก. อํง.)* อนึ่ง พระธรรมนั้นเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ผู้ปฏิบัติย่อมรู้เห็นเองทันสมัยเสมอ ชวนให้น่าปฏิบัติดู ควรน้อมเข้ามาสู่การปฏิบัติอันผู้รู้พึงรู้เอง โดยมิต้องให้ใครบอก (เหมือนกินข้าว คนกินย่อมรู้เองว่าอิ่มหรือยัง โดยไม่ต้องให้ใครบอก)

เรื่องที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาทันสมัยเสมอ ไม่เก่านั้น

(อกาลิโก) มีมากเรื่อง เช่น เป็นต้นว่าเรื่อง ระเบียบการรับคนเข้าเป็นสมาชิกใหม่ ในพระพุทธศาสนาได้วางระเบียบสำหรับสมาชิกใหม่หรือผู้ที่จะมาบวชเป็นพระใหม่ ต้องปฏิบัติดังนี้ ๑. ผู้นั้นต้องไม่เป็นโรคติดต่อ เป็นโรคที่เขารังเกียจและเป็นโรคที่ทำให้หมู่คณะวุ่นวาย เช่นโรคเรื้อน โรคปอด โรคลมบ้าหมูเป็นต้น ๒. ไม่เป็นคนพิกลพิการ ๓. ไม่เป็นคนเสียความประพฤติ ไม่เป็นลูกหนี้ใคร เป็นคนมีอิสระแก่ตัว ๔. มีผู้รับรอง (อุปัชฌาย์) ๕. มีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป มีชื่ออย่างนี้ ๆ เหล่านี้เป็นต้น ถ้าเป็นผู้ปราศจากโรคดังกล่าว มีร่างกายเป็นปกติเป็นคนดี มีอายุไม่ต่ำกว่าที่กำหนด มีผู้รับรอง (อุปัชฌาย์) สมาชิกเก่า (พระเก่า) มีมติเป็นเอกฉันท์ ให้รับเข้าเป็นสมาชิกใหม่หรือพระใหม่ได้ ผู้นั้นก็เป็นสมาชิกได้ *(มหา. วิ.)* การลงมติอนุมัติต้องเป็นเอกฉันท์ ถ้ามีผู้ค้านเพียงเสียงเดียวเท่านั้น ผู้นั้นย่อมไม่สามารถเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ได้ นี้เป็นเรื่องกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ขอให้เทียบกับระเบียบการรับบุคคลเข้าเป็นสมาชิกใหม่ของสมาคมทั้งหลายในบัดนี้บ้างว่าต่างกันหรือไม่

ระเบียบกับพิธีกรรม ก็ระเบียบกับพิธีกรรมนั้นต่างกัน

ระเบียบเป็นของจำเป็นต้องมี ถ้าไม่มีแล้วจะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่กิจการนั้น ๆ ส่วนพิธีกรรมนั้นจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ เป็นของส่งเสริมระเบียบให้น่าดูน่าเลื่อมใส เช่นในการอุปสมบท การกล่าวขอบรรพชาอุปสมบทการสวดญัตติเป็นระเบียบเป็นของจำเป็นขาดมิได้ แต่การแห่นาค การทำขวัญนาคซึ่งเป็นพิธีกรรมนั้น แม้ไม่ทำก็บวชกันได้ แต่ถ้าทำก็ทำให้การบวชนั้นเป็นการเป็นงานยิ่งขึ้น

การลงมติ การลงมติในการพิจารณาเรื่องบางเรื่องในพระพุทธศาสนามีดังนี้ คือ

๑. ถือมติเป็นเอกฉันท์ มีเสียงค้านแม้แต่เพียงเสียงเดียวย่อมใช้ไม่ได้ เช่นมติในเรื่องการอุปสมบท

๒. ถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ (เรียกวิธีนี้ว่าเยภุยยสิกา)

๓. ถือมติด้วยการประนีประนอมเป็นประมาณ (วิธีนี้เรียกว่าติณวัตถารกวินัย) เมื่อเห็นว่าเรื่องนี้จำเป็นต้องประนีประนอม

และในการปฏิบัติเกี่ยวกับสังฆกรรม คือเรื่องที่สงฆ์พึงจัดทำ พระพุทธองค์ก็ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์

นอกจากนี้ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกมากที่แสดงถึงความเป็น อกาลิก คือทันสมัยของพระธรรม

เรื่องนี้เป็นเรื่องสมัยกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่เป็นหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา โดยเป็นพุทธบัญญัติ ขอให้พิจารณาเทียบกับวิธีการลงมติของทางโลกในปัจจุบัน และเรื่องประชาธิปไตย

พระสงฆ์ พระสงฆ์คือสาวกหรือศิษย์ของพระพุทธเจ้า

คุณสมบัติของพระสงฆ์ พระสงฆ์มีคุณสมบัติคือปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม *(ติก. อัง.)* เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต่อพระธรรมวินัยอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นศาสนทายาทสืบพระพุทธศาสนา เป็นผู้ทำความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนา เป็นบุคคลตัวอย่างแห่งความดี เป็นพยานแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน เป็นผู้นำในการพัฒนาท้องถิ่น เป็นครู เป็นผู้รักษาสมบัติของชาติ เช่นโบราณสถาน เป็นผู้ให้มากแต่รับน้อยเท่าที่จำเป็น

พระสงฆ์ ๒ ประเภท คือ ๑. พระสงฆ์ทางธรรมได้

แก่อริยบุคคลหรืออริยสงฆ์ มีพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นได้ทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิต เพียงองค์เดียวก็เป็นสงฆ์ทางธรรมได้

๒. พระสงฆ์ทางวินัย ได้แก่ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป แม้ว่าจะเป็นพระอริยบุคคล และต้องเป็นภิกษุเท่านั้น

อริยบุคคลและบุคคลพิเศษ ในพระพุทธศาสนามีกล่าวถึงพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐและบุคคลพิเศษไว้ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระอริยะผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยถูกต้อง แล้วทรงสั่งสอนผู้อื่น ประกอบด้วยพระปัญญา พระบริสุทธิ์จากกิเลสและพระมหากรุณา

พระปัจเจกพุทธ คือพระอริยะผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยถูกต้อง ประกอบด้วยพระปัญญา พระบริสุทธิ์ ท่านเป็นผู้รู้เฉพาะองค์ท่านไม่ได้สอนให้ผู้อื่นรู้ตามท่าน เพราะคนครั้งนั้นโง่เง่าพูดกันไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจหรือไม่รับรู้ สอนไปเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้เรื่อง อย่างดีก็รู้เพียงแค่ทาน ศีล

พระอนุพุทธ พระอริยะผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนเป็นผู้รู้ตามพระพุทธเจ้าโดยได้อริยคุณ

พระโพธิสัตว์ คือเป็นบุคคลพิเศษที่กำลังบำเพ็ญเหตุ (บารมี) เพื่อผลคือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในโอกาสต่อไป

พุทธบริษัท พุทธสาวกคือศิษย์ของพระพุทธเจ้าหรือผู้นับถือพระพุทธศาสนา มี ๔ ประเภท คือภิกษุ (รวมสามเณรด้วย) ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา

การบวช คือความงดเว้นสิ่งที่ควรงดเว้น กล่าวคือออกบวชหาบ้านเรือนมิได้ ไม่มีบ้าน วิธีบวชพระมีหลายอย่าง คือพระพุทธเจ้าบวชให้เอง (มีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นต้น) พระสาวกบวชให้ (เรียกติสรณคมนุปสัมปทา) และที่สงฆ์บวชให้ (เรียกญัตติจตุตถกัมมวาจา อุปสัมปทา) อย่างสุดท้ายยังใช้อยู่ในปัจจุบัน นอกนั้นไม่ใช้บวชพระแล้ว

คัมภีร์ ในพระพุทธศาสนามีคัมภีร์สำคัญรวบรวมธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เรียกว่า **พระไตรปิฎก** คือวินัยปิฎกเป็นที่รวบรวมวินัยบัญญัติอันเป็นข้อห้ามและระเบียบต่างๆ **สุตตันตปิฎก**เป็นที่รวมหลักธรรมอันทำให้ผู้ปฏิบัติได้ความสุขในปัจจุบัน สุขในภายหน้า และความสุขขั้นปรมัตถ์อันได้แก่พระนิพพาน **อภิธรรมปิฎก** เป็นที่รวมอภิปรัชญาว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน (อันเป็นเรื่องยาก

ที่จะเข้าใจ อาทิเช่น แบ่งจิตไปตามวาระ ๆ แล้วเรียกวาระจิตนั้น ๆ ด้วยชื่อต่าง ๆ กัน วาระจิตก็ละเอียดยิ่งนัก) นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อรรถกถาสำหรับอธิบายพระไตรปิฎกนั้น และมีฎีกาอธิบายพระไตรปิฎกกับอรรถกถา มีอนุฎีกาสำหรับอธิบายพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และมีปกรณ์พิเศษสำหรับขยายความในคัมภีร์ทั้งหลายนั้น คัมภีร์เหล่านี้ของเดิมเป็นภาษามคธและสํสกฤต

ปาฏิโมกข์ มีกิจวัตรที่สำคัญ หรือสังฆกรรมของพระอย่างหนึ่ง คือสวดปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน (*จุล. วิ.*) คำว่าปาฏิโมกข์ในอภิธัมมัตถวิภาวินี ท่านแปลว่ารักษาผู้ปฏิบัติพระวินัยให้พ้นจากทุกข์

ใจความในปาฏิโมกข์นั้น แสดงวินัยหรือศีลหรือกฎที่สำคัญ ๆ ที่พระจะละเมิดมิได้ มี ๒๒๗ ข้อ หรือสิกขาบทความจริงมีมากกว่านั้น แต่ที่ยกมาไว้ในปาฏิโมกข์สำหรับสวดนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นพิเศษ

การสวดปาฏิโมกข์เป็นการทบทวนความจำเรื่องวินัยหรือศีลที่สำคัญที่พระพุทธองค์ทรงห้ามมิให้ทำ การสวดสวดด้วยภาษาเดิมคือภาษามคธ การสวดปาฏิโมกข์นี้ทำให้

เกิดความประหลาดใจแก่บางท่านที่เห็นพระสามารถท่องจำหนังสือภาษามคธหนากว่า ๘๐ หน้า (ขนาด ๑๖ หน้ายก) และสวดเสร็จภายใน ๒๗ นาที โดยไม่ติดและไม่ผิดเลย

นิกาย ศาสนาทุกศาสนาเมื่อตั้งไปนาน ๆ แล้วย่อมแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ด้วยอำนาจการปฏิบัติที่ผิดกันและด้วยอำนาจความเห็นที่ต่างกัน ในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกันโดยได้แยกเป็นนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ

เถรวาท หีนยาน ทักษิณนิกาย นี้พวกหนึ่ง

อาจาริยวาท มหายาน อุตตรนิกาย นี้อีกพวกหนึ่ง

เถรวาท (ถือตามแบบอย่างพระอรหันตเถระ ครั้งปฐมสังคายนาไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ) หีนยาน (ยานเลวแคบ เป็นคำที่อีกนิกายหนึ่งเรียกนิกายเถรวาทด้วยความดูแคลน) ทักษิณนิกาย (นิกายฝ่ายใต้) สามนี้เป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ชื่อแล้วแต่จะเรียกอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่บัจจุบันนี้เลิกเรียกว่าหีนยานแล้ว โดยมีการตกลงกันที่ประเทศลังกาในคราวประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งแรก และตกลงเรียกว่าเถรวาท

อาจาริยวาท (ถือตามแบบอาจารย์เปลี่ยนไปตามกาล-

เทศะเท่าที่ควรตามความเหมาะสม) มหายาน (ยานใหญ่โต กว้างขวาง ชื่อนี้เจ้าของนิกายตั้งเองและเรียกนิกายตรงกันข้ามว่า หีนยาน ซึ่งก็แปลกที่ผู้นับถือในนิกายนั้น ก็รับเอามาเรียกนิกายของตนเสียด้วย คล้ายกับยอมรับว่าเลวอย่างนั้นจริง) อุตตรนิกาย (นิกายฝ่ายเหนือ) สามนี้เป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ชื่อแล้วแต่จะเรียกอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ปัจจุบันนี้นิยมเรียกว่ามหายาน

ใน ๒ นิกายใหญ่ ๆ นี้ ได้แยกออกเป็นนิกายย่อยอีก คือนิกายเถรวาทในลังกาแยกเป็น ๓ นิกาย ได้แก่นิกายสยาม (สยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์) นิกายมอญ (รามัญวงศ์) นิกายพม่า (มรัมมระวงศ์) ในพม่าแบ่งเป็น ๓ นิกาย คือนิกายสุธัมมา นิกายชเวคิน และนิกายทวาร ในไทยแบ่งเป็น ๒ นิกาย คือมหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย

ส่วนมหายานนั้น ได้แบ่งเป็นนิกายย่อยเป็นอันมากกว่าสิบนิกาย

แม้จะมีหลายนิกาย แต่ก็มีจุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน คือวิมุติความหลุดพ้น เช่นเดียวกับแม่น้ำ แม้จะมีหลายสาย แต่ก็ไหลลงสู่แห่งเดียวกันคือทะเล

พระพุทธศาสนากับคนไทย นับตั้งแต่คนไทยรับนับถือพระพุทธศาสนาอย่างเป็นหลักฐาน ซึ่งรู้ได้ทางประวัติศาสตร์ (ราว พ.ศ. ๖๑๒) ในสมัยอาณาจักรอ้ายลาวจนถึงปัจจุบัน คนไทยมิเคยทอดทิ้งพระพุทธศาสนาเลย ยังคงเคารพนับถือรักษาไว้เป็นมรดกตกทอดมาจนบัดนี้ จนพระพุทธศาสนาแทรกซึมไปในส่วนต่าง ๆ ของชีวิต จนกลายเป็นโครงร่างของสังคมไทย พระพุทธศาสนาได้ให้ประโยชน์ต่อคนไทยเหลือประมาณ จนมีผู้รู้กล่าวว่า ถ้านำพระพุทธศาสนาออกจากคนไทยแล้วคนไทยก็แทบไม่มีอะไรติดตัว คนไทยมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่ก่อนเกิดจนตาย เช่นในการแต่งงานก็นิมนต์พระไปสวดมนต์ให้ศีลให้พรและสอนธรรมให้โอวาทแก่คู่แต่งงาน เวลาตายก็นิมนต์พระไปสวดมนต์และสอนธรรมให้ลูกเมียญาติ และเพื่อนของผู้ตายคลายความทุกข์ แม้ในคำไทยก็ปรากฏว่ามีภาษาทางศาสนาปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก เช่นคำว่า สุข ทุกข์ อาหาร ภาษา ชาตะ มตะ รสนิยม เป็นต้น จนบางคนไม่รู้ว่าคำนั้น ๆ เป็นภาษาต่างประเทศ แต่นึกว่าเป็นคำไทยแท้

แต่เมื่อกล่าวโดยเฉพาะส่วน ด้วยถือหลักวัฒนธรรม

ไทยทั้งสี่ คือ ทางคติธรรม เนติธรรม สหธรรมและวัตถุธรรม แล้วก็พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ให้สิ่งต่าง ๆ แก่คนไทย ดังจะกล่าวโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ทางคติธรรม พระพุทธศาสนาได้ทำให้คนไทยมีคติประจำใจในการพึ่งตนเองบ้าง ในการแก้ความผิดหวังบ้าง ในการแก้ทุกข์กายใจอย่างหนักเมื่อหมดวิธีแก้อย่างอื่นบ้าง ด้วยให้ยอมรับความจริงของชีวิตและรู้จักคิด เช่นคิดว่าเราต้องพึ่งตนเอง ต้องยืนอยู่บนขาของตัวเอง (มาจากพุทธภาษิตว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนเองเป็นที่พึ่งของตน) หรือว่าชีวิตไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความรักคล้ายสายน้ำไหล ใดใดในโลกล้วน อนิจจัง (มาจากหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ไม่เที่ยง ทุกฺขํ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนตฺตา เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจเป็นต้น) หรือหลักโลกธรรม ๘ ประการ มีความได้ความเสียเป็นต้นอันเป็นธรรมดาโลก หรือคิดว่านี่เป็นกรรมของเรา (มาจากหลักกรรมในพระพุทธศาสนา) เหล่านี้เป็นต้น

การแก้ปัญหาชีวิตด้วยวิธีมีคติประจำใจดังกล่าวนี้ ทำให้คนไทยทั่วไปเป็นนักสู้ความจริง ยิ้มสู้อยู่เสมอ ที่นำมากล่าว

นี้เป็นเพียงส่วนเล็กน้อยเท่านั้นที่พระพุทธศาสนาได้ให้คติสำหรับคิดแก่คนไทย

ทางเนติธรรม หลักการปกครองหรือบริหารของไทยนั้น นักปกครองชาวไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น ย่อมประกอบด้วยธรรมหลายประการเป็นต้นว่า **ทศพิธราชธรรม** ได้แก่ ๑. ทาน คือให้การทะนุบำรุงให้ประชาราษฎร์มีความสุขเป็นต้น ๒. ศีล คือมีความประพฤติดี ๓. บริจาค คือเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประชาราษฎร์ ๔. อาชวะ คือซื่อตรงยุติธรรม ๕. มัทวะ คือสุภาพต่อประชาราษฎร์เหมือนกับคนในครอบครัว ๖. ตปะ คือมีความบากบั่น ๗. อักโกธะ คือไม่ดุร้าย ไม่เจ้าอารมณ์ ๘. อวิหิงสา คือไม่เบียดเบียนข่มเหง ๙. ขันติ คืออดทน ๑๐. อวิโรธะ คือมั่นคงในธรรมสำหรับปกครอง *(ขา. ขุ.)* พระเจ้าแผ่นดินไทยนั้นในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะมีพระราชดำรัสแก่ประชาชนว่า "เราจักปกครองแผ่นดิน (ประชาชน) โดยธรรม"

และ **จักรวรรดิวัตร** ๑๐ ประการ คือ

๑. อันโตชน สงเคราะห์ชนภายใน

๒. พลกาย บำรุงกองทัพให้เจริญรุ่งเรือง

๓. ขัตติย สงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักรบ

๔. อนุยันต สงเคราะห์ข้าราชการ และเอื้อเฟื้อดูแลข้าราชบริพาร

๕. พราหมณคหปติก สงเคราะห์คฤหบดี

๖. เนคมชานปท สงเคราะห์ชาวนิคมและชาวชนบท คือประชาชน

๗. สมณพราหมณ อุปถัมภ์สมณชีพราหมณ์ คือนักบวช

๘. มิคปักขี สงเคราะห์สัตว์

๙. มา อธมฺมกาโร ปวตฺติตฺถ ไม่ทำทุจริตผิดทำนองคลองธรรม

๑๐. ธนํ อนุปฺปทชฺเชยฺยาสิ จ่ายทรัพย์สงเคราะห์คนยากจน *(ปาฏิ.ที.)*

และยังมี **ราชสังคหธรรม** ๔ ได้แก่ ๑. สัสสเมธะ คือฉลาดในการเกษตรกรรม ๒. ปุริสเมธะ คือ ฉลาดในการปกครองทำนุบำรุงประชาราษฎร์ และรู้จักใช้คน ๓. สัมมาปาสะ คือฉลาดในการกระทำเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคน ๔. วาจาเปยยะ คือเจรจาดีมีคุณค่า ให้เกิดความรักความสามัคคีเป็นต้น

(จตุ.อัง.)

หลักเว้นอคติ คือความลำเอียงเพราะชอบ ไม่ชอบ หลงไม่เข้าใจเรื่อง และเพราะกลัว

(จตุ. อัง.)

และหลัก นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหารหํ เป็นอาทิ คือ ข่มลงโทษผู้ที่ควรข่มหรือลงโทษ ควรยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง *(อุ. ม.)*

ไม่ว่าจะเป็นสมัยราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตย ผู้ปกครองหรือผู้บริหารแผ่นดินไทย ทุกท่านต่างใช้ธรรมดังกล่าวแล้วเป็นหลักปกครองบ้านเมืองไทย และหลักธรรมดังกล่าวก็เป็นของพระพุทธศาสนา

ส่วนพื้นฐานแห่งกฎหมายนั้น ก็อาศัยธรรมดังกล่าวแล้ว และอาศัยศีล ๕ (มีห้ามฆ่าห้ามทำร้าย ห้ามลักห้ามโกง ห้ามทำผิดทางเพศ ห้ามปด ห้ามดื่มสุรายาเมา) เป็นต้นเป็นหลัก

ทางสหธรรม พระพุทธศาสนาทำให้คนไทยมีหลักสำหรับอยู่ร่วมกัน เช่น แสดงหน้าที่ของคนในสังคม ความสามัคคีและประเพณีเป็นต้นว่าประเพณีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกัน ความมีน้ำใจต่อกันขอกันกินได้มีความเกรงใจกันข้อนี้ก็มาจากสังคหวัตถุ *(จตุ. อัง.)* ความรู้บุญคุณคนก็มาจากเรื่องกตัญญูกตเวที *(ทุก. อัง.)* ประเพณีการทอดกฐิน

ก็เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาอีก (*กฐิน. มหา. วิ.*) และหน้าที่ของบุคคลในสังคมนั้น ๆ ที่พึงปฏิบัติต่อกัน (*ปาฏิ. ที.*) เหล่านี้เป็นต้น แม้ประเพณีเผาศพก็ถือคติอย่างถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ข้อนี้มีรายละเอียดดังจะกล่าวต่อไปในบทอื่น

ทางวัตถุธรรม วัตถุที่ได้มีขึ้นในประเทศไทยจากการสร้างของคนเพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนานั้น มีมากเหลือคณานับ เป็นต้นว่า ในด้าน **สถาปัตยกรรม** เช่น การที่ชาติไทยมีโบสถ์วิหารศาลาเรือสุพรรณหงษ์ เจดีย์ เป็นต้น (เจดีย์ที่สูงที่สุดในโลก คือพระปฐมเจดีย์ ซึ่งสูงประมาณ ๓๘๐ ฟุต) มีโบสถ์วัดพระแก้ว (ซึ่งบัดนี้โลกถือว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลก) **ด้านปฏิมากรรม** เช่น มีพระพุทธรูปเป็นต้น (พระพุทธรูปนั่งที่ใหญ่ที่สุดในโลก คือพระพุทธรูปที่วัดจันทรนิมิตร อ. เมือง จ. ลพบุรี และพระพุทธรูปที่วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม อ. ปากช่อง จ. นครราชสีมา สูงประมาณ ๑๔๕ ฟุต และพระพุทธรูปที่งามที่สุดในโลก คือพระพุทธชินราช จ. พิษณุโลก พระพุทธรูปยืนที่สูงที่สุดอยู่ที่ จ. ร้อยเอ็ด สูง ๑๐๑ ศอก พระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่มีค่ามากที่สุดในโลกเป็นต้น) **ทางด้านวรรณกรรม**

เช่น มีหนังสือมหาชาติ สามัคคีเภทคำฉันท์ ไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิกถา จันทโครพ และสังข์ทอง เป็นต้น **ทางด้านสังคีตศิลป** เช่น มีเพลงพระเจ้าลอยถาด เพลงตวงพระธาตุ เป็นต้น **ทางด้านนาฏศิลป** เช่นมีรำพุทธบูชา **ทางด้านจิตรกรรม** เช่น มีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระพุทธประวัติบ้าง ทศชาติบ้างเป็นต้น เหล่านี้ล้วนเกิดมีขึ้นเพราะพระพุทธศาสนา

อนึ่ง นางวิชัยลักษมี บัณฑิต นักการเมืองชั้นนำของอินเดียได้มาเยี่ยมประเทศไทยเมื่อเดือนสิงหาคม พ. ศ. ๒๕๑๑ และได้ให้สัมภาษณ์แก่นักข่าวว่า ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ ในขณะที่ประเทศใกล้เคียงได้เสียอิสระภาพแก่ต่างประเทศนั้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนา

และ ดร. โจฮันสฺ ยู. โคเบอรฺ ผู้เชี่ยวชาญทางอาชญากรเด็กแห่งเมืองฟิลลาเดลเฟียในอเมริกา ซึ่งกรมประชาสงเคราะห์ไทยได้จ้างมาทำการวิจัยเรื่องอาชญากรเด็กของไทย ได้วิจัยเสนอท่านอธิบดีและรัฐมนตรีมหาดไทยของไทย เมื่อราวเดือนตุลาคม ๒๕๐๔ ได้ให้สัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์ที่เมืองฟิลลาเดลเฟียว่า ต้องขอบคุณอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนาที่สอนเน้นถึงการเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ จึงทำให้เมืองไทยมี

อาชญากรเด็กมีจำนวนแม้ที่ว่าสูงที่สุดนั้น ก็ยังต่ำกว่าจำนวนต่ำที่สุดของอาชญากรเด็กในเมืองฟิลลาเดลเฟียเสียอีก การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่เป็นเหตุสำคัญเพื่อความมั่นคงของสังคมและเศรษฐกิจ

อนึ่ง ดินเป็นดินดีที่จะปลูกอะไร ๆ ก็ขึ้นนั้นต้องเป็นดินปนทราย ถ้าเป็นดินแท้เช่นดินเหนียว หรือเป็นทรายแท้ย่อมไม่ดี ดังนั้น ทางวัดจึงจัดประเพณีขนทรายเข้าวัด ดินในวัดจึงเป็นดินปนทราย ดี ปลูกอะไรก็ขึ้น วัดให้ตัวอย่างสำหรับแก้ปัญหาเรื่องดินปลูกอะไรไม่ค่อยขึ้นแก่ชาวบ้านอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง การสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อสุขภาพนั้นต้องดูทิศทางตะวันและลม ทางวัดมักสร้างโบสถ์หันหน้าไปทางตะวันออก หันหลังโบสถ์ไปทางตะวันตก หันข้างรับลมเหนือลมใต้ คนอยู่ในโบสถ์ย่อมเย็นสบาย วัดให้ตัวอย่างสำหรับสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อสุขภาพของคนอยู่อย่างนี้

และวัดเก่าแก่นั้นมักมีหอไตร (ไตรปิฎก) สร้างไว้ในสระน้ำ หอไตรนั้นคือห้องสมุด การสร้างหอไตรไว้ในน้ำนั้นคือวิธีรักษาหนังสือไม่ให้เกิดเสียหาย เช่นถูกปลวกกิน มดขึ้น

กล่าวอย่างต่ำ ฐาน พระ (ส้วม) ตั้งแต่สมัยยังไม่มีส้วมซึม

นั้นมีใต้ถุนสูง ลมอากาศถ่ายเทสะดวกจึงไม่ค่อยมีกลิ่น ที่ถ่ายก็ทำแยกช่องอุจจาระ จากท่อหรือรางสำหรับปัสสาวะ ไม่ให้รวมกัน (เพราะถ้ารวมกันแล้วกลิ่นแรงผิดปกติมาก) มีตุ่มน้ำสำหรับล้าง มีที่สำหรับเท้าเหยียบ วัดให้ตัวอย่างแก่บ้านแม้จนกระทั่งส้วมอย่างนี้

พระพุทธศาสนาได้ให้สิ่งต่าง ๆ แก่คนไทย กล่าวโดยสังเขปดังนี้

คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาโดยย่อ คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาแม้จะมีมากถึง ๘๔,๐๐๐อย่าง แบ่งตามลักษณะเป็น ๙ อย่าง มีพระสูตรเป็นต้น แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ คือละชั่วทั้งปวง ทำดีให้บริบูรณ์ ทำใจให้บริสุทธิ์มีวิมุติเป็นสาระสำคัญดังกล่าวแล้ว (*มหา. ที.*) แต่แบ่งได้อีกเป็น ศีล (หมายถึงวินัยด้วย) อันเป็นคำสั่งหรือข้อบังคับมิให้ทำ กับธรรม คือคำสั่งสอนหรือข้อที่ควรทำ

ธรรมแม้มีมาก แต่ก็แบ่งได้เป็นสอง คือ เป็นธรรมที่ควรละเว้น กับธรรมที่ควรบำเพ็ญ หรือเป็นธรรมที่ให้ผลทางโลกคือขั้นโลกียะ หรือขั้นพื้นฐานคือขั้นมนุษยสมบัติและเทวะสมบัติแก่ผู้ปฏิบัติผู้มีภาวะอย่างคนทั่ว ๆ ไปในโลก กับ

ให้ผลทางธรรม **หรือขั้นสูง** คือโลกุตระหรือนิพพานสมบัติ สำหรับผู้ต้องการพ้นจากภาวะอย่างคนทั่ว ๆ ไป

พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องที่รู้ ๆ มาสอน ดังได้กล่าวแล้วว่าพระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องที่มีอยู่แล้วมาสอน บางคนเมื่อเริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาเกิดความรู้สึกว่า พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องที่รู้ ๆ กันอยู่มาสอน เลยไม่สนใจ เพราะนึกว่าตนรู้แล้วไม่อัศจรรย์อะไร คนอย่างนี้น่าจะได้รู้สึกว่า ยังมีเรื่องอื่นอีกมากที่ตนยังไม่รู้ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสอน และที่ว่าตนรู้นั้นก็ได้แค่รู้แต่ไม่ได้คิดหรือรู้ไม่จริง เช่นรู้ว่าฝนตกก็รู้เท่านี้ ไม่ได้คิดว่าจะมีหลักความคิดอะไรเกี่ยวกับฝนตก (ไม่เหมือนพระพุทธเจ้า เช่น ทรงแสดงเรื่องฝนไว้ ๔ ประเภท และทรงเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของบุคคล ๔ ประเภท ดังในบาลีจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย เป็นต้น) หรือรู้แต่ว่าคนเกิดแล้วตาย ก็แค่นั้น ไม่ได้คิด หรือคิดให้รู้จริงว่าก่อนตายควรทำอย่างไรหรือจะตายอย่างไรดี หรือจะมีวิธีแก้การตายอย่างไรบ้างอย่างพระพุทธองค์ทรงคิด

และความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ที่ตนนึกว่ารู้แล้ว ก็มักเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายหลังจากเริ่มการศึกษาพระพุทธศาสนาหรือ

เพิ่งคิดได้เมื่อศึกษาแล้ว แต่เรื่องนี้เมื่อได้ศึกษาไปปฏิบัติไปมาก ๆ ความคิดว่าพระพุทธเจ้าไม่เท่าไรนั้นก็จะค่อยหมดไปและจะยิ่งเกิดความอัศจรรย์ในพระพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น ๆ

ดังนั้นผู้ศึกษาใหม่จักต้องระวังในเรื่องนี้อย่าให้ความฉลาดของตนทำลายตนเองจนกลายเป็นคนโง่ไป

ของจำเป็นสำหรับชีวิตทางพระพุทธศาสนา ของจำเป็นสำหรับชีวิตมีมาก แต่ที่จำเป็นแท้ ๆ นั้น คนในปัจจุบันนี้ได้กำหนดไว้ว่ามี ๕ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาสำหรับบำบัดความเจ็บไข้ และการสืบพันธุ์ แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงว่าของจำเป็นสำหรับชีวิตอย่างแท้จริง ถ้าไม่มีแล้วเป็นอยู่ไม่ได้หรือเป็นอยู่ยากนั้นมี ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยา *(ปาฏิ. ที.)* สำหรับข้อที่ ๕ นั้นไม่จำเป็นอย่างแท้จริงเพื่อความมีชีวิตอยู่ เพราะเด็กเล็กและนักบวชเป็นต้นแม้ไม่ต้องใช้ก็มีชีวิตอยู่ได้ แต่ถ้าจะกล่าวถึงแง่ความคงมีอยู่แห่งพลโลกแล้วก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ยาของพระพุทธศาสนา ยาอย่างจำกัดที่สุด หาง่ายที่สุดที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือยาดองด้วยน้ำปัสสาวะและอีก ๔ อย่าง คือ ปัสสาวะ อุจจาระ (เผา) เถ้า และดิน ของ

๔ อย่างนี้ใช้เป็นยาได้ ชื่อว่ายามหาวิกัติ *(จุล. วิ.)* ข้อนี้แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงรู้วิชาการแพทย์เป็นอย่างดี แม้แต่ของต่ำ ๆ ๔ อย่างนี้ก็ทรงทราบว่าทำยาแก้ไข้เป็นต้นได้ (พระกัมมัฏฐานมักใช้ยาสมอดองด้วยน้ำปัสสาวะใช้แก้ไข้ หมอบางคนทำยาแก้ไข้ผสมด้วยอุจจาระเผาเป็นเถ้าถ่าน) เมื่อเป็นอย่างนี้ยาสูง ๆ พระองค์ก็ย่อมทรงทราบแน่นอน และการที่ทรงแสดงเรื่องอาการ ๓๒ คืออวัยวะในร่างกาย ๓๒ ส่วน เริ่มตั้งแต่อวัยวะภายนอก คือ ผม ขน เล็บเป็นต้น ภายในมีกระดูก หัวใจ ปอด ม้ามเป็นต้น จนถึงอุจจาระเป็นที่สุด *(ปาฏิ. ขุ. และ ปาฏิ. ที.)* ข้อนี้แสดงว่าทรงทราบเรื่องสรีรวิทยา และยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกที่แสดงว่าทรงทราบเรื่องวิชาการแพทย์อย่างกว้างขวาง

ปัญหาของคนไทยผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา คนไทยผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาและเริ่มฟังเทศน์ มักประสบปัญหาคือไม่ค่อยรู้เรื่อง ทั้งนี้เพราะเหตุหลายอย่าง โดยเฉพาะเหตุคือศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในภาษาไทย ที่แปรความหมายไปจากภาษาเดิม เช่นคำว่า **เวทนา** ของเดิมเป็นภาษามคธ แปลว่า รู้สึกว่าทุกข์รู้สึกว่าสุข เป็นต้น ในภาษา

ไทยนำมาใช้ แต่แปรความหมายใหม่เป็นความสงสาร **สัญญา** ภาษาเดิมแปลว่าความจำ แต่ในภาษาไทยนำมาใช้และแปรความหมายไปจากเดิมว่า ทำข้อตกลงกัน เมื่อพระเทศน์ในความหมายเดิมว่า สัญญา ไม่เที่ยง บังคับไม่ได้ ผู้ฟังคิดในความหมายใหม่ก็นึกค้านว่า ทำไมจะไม่เที่ยง ทำไมจะบังคับไม่ได้เมื่อผิดสัญญา สัญญาก็อยู่ในตู้กันภัย ไปคนละเรื่องอย่างนี้จึงไม่รู้เรื่องกัน พระเทศน์ในคำว่าสัญญาเป็นต้นในความหมายเดิมของภาษามคธ แต่ผู้ฟัง ๆ ด้วยใช้ความหมายใหม่จะฟังด้วยความหมายเดิมก็ไม่มีความรู้ และไม่รู้ด้วยว่าความหมายเดิมเป็นอย่างไร

ดังนั้น ผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาและเริ่มอยากฟังเทศน์ที่เป็นคนไทย จึงควรศึกษาเรื่องนี้ก่อน ให้มีความรู้เป็นพื้นฐานเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนา และฟังเทศน์รู้เรื่อง

ศัพท์ศาสนาที่ควรทราบในความหมายเดิม

ขันธ คือกอง กลุ่ม พวก ชนิด คนและสัตวโลกนี้ประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (เป็นสังขาร ในไตรลักษณะด้วย)

รูป ถ้าเป็นรูปในขันธ์ ๕ หมายถึงร่างกาย
ถ้าเป็นรูปในอายตนะ หมายถึงสิ่งที่เห็นด้วยตา

เวทนา หมายถึงความรู้สึกว่าสุขหรือทุกข์ ชอบใจหรือไม่ชอบหรือเฉยๆ

สัญญา หมายถึงความจำ

สังขาร ถ้าเป็นสังขารในขันธ์ ๕ หมายถึงความคิดความนึกเรื่องต่าง ๆ ถ้าเป็นสังขารในไตรลักษณะ (ดูหน้า ๑๕๑) หมายถึงสิ่งที่เกิดมีขึ้น เพราะการรวมกัน ประกอบกัน หรือเพราะปัจจัย คือเหตุ เช่นธรรมชาติและคนเป็นต้นปรุงแต่งสร้างสรรค์ทั้งที่มีชีวิต ทั้งไม่มีชีวิต ทั้งมีวิญญาณ ทั้งไร้วิญญาณ เช่นคน สัตว์ บ้านเรือน ภูเขา ต้นไม้เป็นต้น และรวมทั้งความคิดนึกด้วย

วิญญาณ ในขันธ์ ๕ หมายถึงความรู้ เช่น รู้ว่าเวทนาเป็นอย่างไร สัญญา สังขารเป็นอย่างไร

นาม หมายถึงชื่อ และหมายถึงเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในขันธ์ ๕ (ใน ๔ อย่างนี้ยังแบ่งเป็น ๒

คือเวทนา สัญญา สังขาร จัดเป็นเจตสิกคือเกิดเนื่องกับใจ ส่วนวิญญาณเป็นใจหรือจิต) ขันธ์ ๕ แบ่งเป็นรูปกับนาม รูปก็คงเป็นรูป นอกนั้นเป็นนาม

อุปาทาน หมายถึงความยึดมั่นถือมั่น เช่นยึดว่า นั่นคือเรา นั่นของเรา เป็นต้น

เสพ หมายถึงใช้ เช่นเสพจีวร เสพที่อยู่ หมายถึงกิน เช่นเสพสุรา เสพอาหาร เสพยา หมายถึงสูบ เช่นเสพฝิ่น หมายถึงคบ เช่นเสพสัตบุรุษเป็นต้น

เสวย หมายถึงได้รับ เช่น เสวยทุกข์ เสวยวิบาก

สัตว์ คือผู้ข้องอยู่ในวัฏฏะ โดยทั่วไปหมายถึงทั้งคน ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทั้งพวกมีวิญญาณที่มองด้วยตาไม่เห็น เพราะตามปกติไม่มีรูปร่างกาย

สังสาร ในภาษาไทยใช้ว่าสงสาร ในภาษาเดิมหมายถึงการเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ หรือเป็นที่เวียนว่ายตายเกิดจนไม่รู้เบื้องต้นเบื้องปลาย

โมโห หมายถึงโมหะ ความหลงใหล

มานะ หมายถึงความถือตัว

ทิฏฐิ หมายถึงความเห็น เป็นคำกลาง ๆ เห็นถูกเรียกสัมมาทิฏฐิ เห็นผิดเรียกมิจฉาทิฏฐิ

ตัณหา หมายความว่า ทะยานอยาก คืออยากอย่างแรง

ประมาท หมายถึงความเลินเล่อ เผลอสติสะเพร่า นอนใจ ไม่ใช่เป็นความดูหมิ่นดูแคลน

อายตนะภายใน หมายถึงสิ่งที่สำหรับติดต่อ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คู่กับอายตนะภายนอก

อายตนะภายนอก หมายถึงสิ่งที่ติดต่อหรือเป็นคู่กับอายตนะภายใน อันได้แก่รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้ดม รสที่ได้ลิ้ม สิ่งที่ถูกต้องสัมผัสได้ทางกาย และอารมณ์คือสิ่งที่เกิดทางใจ หรือสิ่งที่ใจคิด อายตนะภายนอกนี้คู่กับอายตนะภายใน เช่น ตาคู่กับรูปเป็นต้น

อารมณ์ คือสิ่งที่ใจยึดหน่วง เช่นสิ่งที่เห็นและเสียงเป็นต้น หรือที่ใจคิด เช่น พุทโธเป็นต้น อันเป็นอารมณ์ของสมาธิภาวนา หรือกามารมณ์เป็นต้น

พระอริยเจ้า หมายถึงผู้ประเสริฐ มี ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ เมื่อ

สำเร็จแล้วก็ไม่เสื่อม พระโสดาบันยังมีครอบครัวได้ มีโกรธแต่ไม่ผูกใจเจ็บ โกรธแล้วก็แล้วกัน มีศีลประจำใจ แม้ตายก็ไม่ยอมล่วงละเมิด ละความเห็นว่ากายของตน ละความสงสัยในพระรัตนตรัย ละการถือเอาการรักษาศีลและการประพฤติวัตรพิเศษ เช่นไหว้พระทุกวันเป็นต้น เป็นเครื่องมืออธิษฐานขอให้ได้สิ่งนั้นสิ่งนี้อันไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น (ตราบใดที่ยังอธิษฐานว่า เจ้าประคู้น ด้วยคุณศีล______ ขอให้____เกิด ตราบนั้นอย่าเพิ่งหวังเป็นพระโสดาบัน) พระสกทาคามี เป็นอย่างพระโสดาบัน แต่มีกิเลสอื่นเบาบางกว่าและเกิดใหม่อีกชาติเดียวเท่านั้นก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระโสดาบันอาจเกิดใหม่อีกชาติเดียวหรือไม่เกิน ๗ ชาติ จึงจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระอนาคามีละราคะโทสะได้เด็ดขาด พระอรหันต์ละราคะ โทสะ โมหะ ได้หมดสิ้น

กรรม (กัมม) คือการกระทำ เป็นคำกลาง ๆ การคิดเรียกว่ามโนกรรม การพูดเรียกว่าวจีกรรม การทำ เช่นเดิน นั่งเป็นต้น เรียกกายกรรม ทำดีเรียกกุศลกรรม ทำชั่วเรียกอกุศลกรรม ทำไม่ดีไม่ชั่วเรียกอัพยากตกรรม

วิบาก ได้แก่ผลของการกระทำ

ปัจจัย หมายถึงเหตุ เช่นเหตุปัจจัย (ปัจจัยคือเหตุ) หมายถึงเครื่องอาศัย เช่น ปัจจัย ๔ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ และยา

สันดาน หมายถึงสืบต่อ

ชาติ หมายถึงความเกิด

พยาธิ หมายถึงความเจ็บไข้

จิต หมายถึงใจ

เจตสิก หมายถึงความรู้สึกที่เกิดกับใจ หรืออาการของใจ เช่นความรู้สึกทุกข์สุข (เวทนา) ความจำได้ (สัญญา) ความนึกคิดต่าง ๆ (สังขาร)

ศูนย์ (สุญญ) หมายถึงว่าง

อิจฉา หมายถึงความอยาก

อิสสา (ริษยา) หมายถึงไม่ต้องการให้เขาดีกว่าตัว

มูล หมายถึงโคน–ราก พื้น ต้นเหตุ อุจจาระ

นิวรณ์ ได้แก่กิเลสเครื่องกันใจมิให้บรรลุความดีมี ๕ คือ ความพอใจหรือรักในสิ่งที่ชอบใจมีรูปที่ได้เห็นเป็นต้น เรียกว่า **กามฉันท์**

การปองร้ายผู้อื่น เรียก **พยาบาท**

ความที่ใจหดหู่และเคลิบเคลิ้มซึมง่วง เรียก **ถีน-มิทธะ**

ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ คิดพล่าน เรียก **อุทธัจจ-กุกกุจจะ**

ความสงสัยลังเลใจ เรียก **วิจิกิจฉา**

สมานสังวาส หมายถึงทำสังฆกรรมร่วมกันได้กับภิกษุอื่น

นานาสังวาส หมายถึงทำสังฆกรรมร่วมกันไม่ได้กับภิกษุอื่น

อสังวาส หมายถึงอยู่ร่วมกับภิกษุอื่นไม่ได้ เพราะผู้ที่เป็นอย่างนั้นมิใช่ภิกษุ

วิตก หมายถึงการตรึก มิได้หมายถึงความกังวลใจ

สันโดษ หมายถึงพอใจในสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม จะเป็นเท่าไรก็ได้ มิได้หมายถึงความมักน้อยอันแปลมาจากคำว่าอัปปิจฉาหรืออัปปิจฉตา ความหมายของสันโดษอีกอย่างหนึ่ง คือ ความรู้จักพอ

จิต มนะ มนัส วิญญาณ หทัย หมายถึงใจ คำว่าใจเป็นคำไทยแท้ ใช้เรียกจิตเป็นต้นซึ่งเป็นคำบาลี แต่ไทยนำมาใช้เป็นคำไทย (ดูหน้า ๑๑๐)

นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างเท่านี้ ถ้าจะให้ดีแล้วควรดูธรรมวิภาคในหนังสือนวโกวาทด้วย

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสอน พระองค์ทรงสอนอย่างผู้รู้จริง และรู้เอง จึงไม่ต้องอาศัยปากเทพเจ้าเป็นที่อ้างอิงว่าเทพเจ้าท่านว่าอย่างนั้น ๆ คือไม่ต้องอาศัยเขาว่าหรือท่านว่า อย่างคนไม่มีความมั่นใจในตัวเอง

คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมิได้ยึดปาฏิหาริย์เป็นหลักสำคัญหรือนำสวรรค์มาล่อนำนรกมาขู่ แต่เป็นไปโดยยึดเหตุผลและการกระทำของตน ๆ เป็นหลัก เพราะพระองค์ทรงเป็นคนและทรงสอนคน ทรงสอนประชาชนเพื่อให้รู้ให้เข้าใจ ทรงสอนมีเหตุผลซึ่งผู้ฟังสามารถพิจารณาแล้วรู้ได้ ทรงสอนน่าอัศจรรย์ คือ ผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ผลโดยควรแก่การปฏิบัติ (*ติก. อัง.*) ดังนั้น ในพระพุทธศาสนาแม้นำเรื่องปาฏิหาริย์และนรกสวรรค์ออก ก็ไม่ทำให้กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงแต่อย่างใด

ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ แปลว่านำออกซึ่งปฏิปักษ์ธรรม ได้แก่การกระทำที่แปลกประหลาดน่าทึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องปาฏิหาริย์ไว้ ๓ ประเภท คือ อิทธิปาฏิหาริย์

อาเทสนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ *(ติก. อัง.)* อิทธิปาฏิหาริย์เป็นเรื่องแสดงฤทธิ์ด้วยใช้อำนาจจิต ส่วนอีก ๒ ประเภทนั้น เป็นวิธีที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบการสั่งสอนประชาชน และทรงแสดงว่าอิทธิปาฏิหาริย์นั้นสู้ ๒ ประเภทหลังไม่ได้ เพราะมักทำให้คนส่วนมากติด หลงไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส พระองค์ทรงห้ามมิให้พระสาวกแสดงอิทธิปาฏิหาริย์กันเอง (นอกจากทรงอนุญาต) (จากประวัติพระปิณโฑลภารทวาชะ) ส่วนอีก ๒ ประเภทนั้นทำให้พ้นจากความติดจากความหลงงมงายและจากกิเลส

อิทธิปาฏิหาริย์นั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงเองก็มี พระสาวกแสดงตามที่ทรงอนุญาตก็มี เพื่อประโยชน์แก่อาเทสนาและอนุสาสนีปาฏิหาริย์ดังกล่าวแล้ว แต่บางสมัยในกาลต่อมาพระอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งเรื่องนี้เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยอนุโลมตามความนิยมในทางนี้ของคนในสมัยนั้น ๆ เพื่อให้เขาเกิดศรัทธาในพุทธศาสนาและเพื่อรักษาสัจธรรมอันเป็นแก่นแท้ของพระศาสนาเอาไว้ ดุจสร้างกระพี้ไว้หุ้มรักษาแก่น ใครมีปัญญาก็เข้าถึงแก่นไม่ติดอยู่แค่กระพี้

เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นี้เป็นผลพลอยได้จากสมาธิจิต ในพระพุทธศาสนาถือเป็นแต่เพียงเรื่องประกอบ แม้ไม่มีเรื่องนี้พระพุทธศาสนาก็ดำรงอยู่ได้ และหลักธรรมที่นำมากล่าวในหนังสือนี้จะเห็นว่าไม่ได้เกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์เลย

การทำความเข้าใจในธรรมก่อนจะศึกษา ก่อนที่จะศึกษาพุทธธรรม ควรจะได้ทำความเข้าใจในธรรมนั้น ๆ ก่อน มิฉะนั้นอาจเข้าใจผิด เพราะธรรมมีมากหลายประเภท บางอย่างเหมาะแก่คนทั่วไป เช่น ความไม่ประมาท หิริ โอตตัปปะ การพึ่งตนเอง ความขยันเป็นต้น บางอย่างเหมาะสำหรับฆราวาส เช่น หน้าที่ของสามีภรรยาที่ควรปฏิบัติต่อกัน บางอย่างทรงสอนนักบวชแต่ก็เหมาะแก่ฆราวาสด้วย เช่น เสขิยวัตร บางอย่างเหมาะเฉพาะนักบวช เช่น ความมักน้อย บางอย่างเหมาะแก่ผู้ต้องการมนุษย์สมบัติ บางอย่างเหมาะสำหรับผู้ต้องการนิพพานสมบัติ บางอย่างเหมาะสำหรับผู้มีอุปนิสัยหรือญาณบารมียังอ่อนขั้นโลกิยะ บางอย่างเหมาะสำหรับผู้มีอุปนิสัยหรือญาณบารมีแก่กล้าขั้นโลกุตระ เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงจำต้องรู้เรื่องนี้ มิฉะนั้นจะเข้าใจไขว้เขว เช่นยา ผู้ใช้จะต้องรู้ว่า ยาชนิดนี้ใช้แก้โรค

อย่างนี้ ยาชนิดนั้นใช้แก้โรคอย่างนั้น หรือยาชนิดนี้เป็นยาบำรุงกำลังร่างกาย จะได้ใช้ยาไม่ผิด

อีกอย่างหนึ่ง ผู้จะศึกษาพระพุทธศาสนาต้องยอมรับก่อนว่า ตนมีความรู้ในพุทธศาสนามากน้อยเพียงไร มีความรู้ขั้นพื้นฐานหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความเข้าใจผิด เพราะมีบางคนพอเริ่มศึกษาก็ถามถึงพระนิพพานเลย พอฟังคำอธิบายไม่รู้เรื่องก็โทษคนอธิบาย โทษธรรม แทนที่จะโทษตัวเองว่ายังรู้น้อย บางคนเลยไม่ยอมศึกษาต่อ เพราะเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาไม่น่าสนใจ

อนึ่ง ธรรมที่ทรงแสดงนั้นเป็นภาษิตก็มี เช่น อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย แปลว่าชนะตนเองนั้นแลประเสริฐ เป็นการวางหลักปฏิบัติเป็นอย่าง ๆ ก็มี เช่น คุณธรรมของสัตบุรุษ ๗ ประการ มีรู้เหตุผลเป็นต้น และเป็นแบบอื่นก็มี

เมื่อทำความเข้าใจในประเภทของธรรมอย่างนี้แล้วก็ควรจะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับธรรมต่อไป ซึ่งจะได้นำมากล่าวแต่เพียงบางประการ เพราะไม่สามารถนำมากล่าวให้หมดได้เนื่องจากว่าธรรมมีมากนัก แต่ขั้นแรกจะกล่าวถึงพระพุทธศาสนากับพื้นฐานของความดีก่อน แล้วจะกล่าวถึง

พระพุทธศาสนากับสังคมต่อไป เพราะเป็นขั้นพื้นฐานแห่งชีวิตแล้วจะกล่าวถึงธรรมชั้นโลกุตระในขั้นสุดท้าย ส่วนขั้นแรกมีดังนี้:-

รากฐานแห่งความดี ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าสิ่งที่ทำให้คนเป็นคนไม่เป็นสัตว์นั้น คือต้องเว้นจากการกระทำเป็นต้นว่าเว้นการเบียดเบียน เว้นการทำลายผู้อื่นและตัวเองด้วยเว้นจากการฆ่าการทำร้ายกัน เว้นการลัก การปล้น การฉ้อโกงกัน เว้นการทำผิดทางเพศ โดยการละเมิดสิทธิของผู้เป็นเจ้าของ เว้นการพูดปดหลอกลวงกัน ไม่มีความจริงต่อกัน เว้นการดื่มของมึนเมาเสพของเสพติด (นี้คือศีล ๕) *(ปัญ. อัง.)* การเว้นดังกล่าวนี้ เรียกว่าศีลซึ่งแปลว่าปกติธรรมดา และตามปกติธรรมดาคนทั่วไปก็ไม่ได้ฆ่าเขา ลักเขา เป็นต้น ตรงกันข้ามการฆ่าเขาลักของเขาเป็นอาทิ กลับเป็นการผิดปกติธรรมดา พระพุทธองค์ท่านทรงบัญญัติศีลไว้ก็เพื่อให้คนอยู่ในสภาวะปกติ คือเป็นคนตามปกติตามสภาวะเดิม ไม่ก่อกวนใครอันทำให้เขาตลอดจนตัวเองต้องเดือดร้อน ผู้จะศึกษาพระพุทธศาสนา ต้องรู้จักรากฐานแห่งความดี อันทำให้คนเป็นคน คือ ศีล ดังกล่าวแล้วนี้ก่อน เรื่องศีลย่อมทำให้

สังคมสงบอยู่เย็นเป็นสุขเกื้อกูลแก่การเศรษฐกิจ คนรักษาศีลแม้เพียงข้อเดียว เช่น เว้นการลัก การโกง เพียงเท่านี้ก็มีคุณค่าต่อสังคมมากแล้ว ถ้ารักษามากข้อจะมีคุณค่ามหาศาลเพียงไร และถ้าใครรักษาเพียงข้อเดียว ผู้นั้นก็ชื่อว่ามีศีลเหมือนกัน แต่ว่ายังน้อยเท่านั้น และถ้าใครคิดว่ามีศีลไม่ดีทำให้บ้านเมืองไม่เจริญ ก็ขอให้คิดอีกในมุมกลับว่า ถ้าอย่างนั้นไร้ศีล คือฆ่ากัน ลักกัน โกงกัน ก็ต้องเป็นการดี ถ้าคนส่วนมากฆ่ากันโกงกันขโมยกันแล้ว สังคมในโลกจะเป็นอย่างไร คิดได้อย่างนี้แล้วก็จะรู้สึกเอง ศีลมีหลายอย่าง เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น ซึ่งมีรายละเอียดเป็นที่ทราบอยู่แล้ว เมื่องดเว้นสิ่งที่ควรงดเว้นแล้วต้องบำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญด้วย เช่นเดียวกับเปลื้องเสื้อเหม็นออกแล้วสวมเสื้อดี สิ่งที่ควรบำเพ็ญอันแรก ได้แก่เมตตาคือมีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นสัตว์อื่น ทาน คือให้ทรัพย์สินความรู้ กำลังกาย และอภัยแก่ผู้อื่น พอใจในคู่ครองของตนไม่นอกใจ ความมีสัจจะและความไม่ประมาท สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานแห่งความดีขั้นแรก

หน้าที่ของคนในสังคม คนเป็นสัตว์ชอบอยู่เป็นกลุ่ม เริ่ม

ตั้งแต่กลุ่มครอบครัวจนถึงเป็นชาติ พระพุทธองค์ทรงแสดงหน้าที่ของแต่ละคนในกลุ่มคน คือในสังคมนั้น ๆ ที่พึงปฏิบัติต่อกันเริ่มตั้งแต่คนในครอบครัว เช่น ในระหว่างพ่อแม่กับลูกจนถึงพระเจ้าแผ่นดินกับประชาชน ประเทศต่อประเทศเป็นต้น โดยทรงแสดงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อกันเพื่อผลคือความอยู่เป็นสุข มีความร่มเย็นสงบดังนี้

หน้าที่ของพ่อแม่ควรปฏิบัติต่อลูก ทรงแสดงไว้ ดังนี้:–

๑. ไม่ให้ทำความชั่ว

๒. ให้ทำความดี

๓. ให้การศึกษา

๔. หาภรรยาที่ดีให้

๕. มอบมรดกให้เมื่อถึงเวลาอันสมควร

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ของลูกที่ควรประพฤติต่อพ่อแม่ ทรงแสดงไว้ ดังนี้:–

๑. เลี้ยงพ่อแม่ด้วยความกตัญญูกตเวที

๒. ช่วยทำธุรกิจของพ่อแม่

๓. สร้าง รักษาชื่อเสียง ทำให้เกิดความมั่นคงแก่วงศ์สกุล

๔. ประพฤติตัวดี ควรแก่การที่พ่อแม่จะมอบมรดกให้ด้วยความไว้วางใจ

๕. เมื่อพ่อแม่ตายไปแล้วก็ไม่ลืมบุญคุณ บำเพ็ญกุศลอุทิศส่วนบุญไปให้ *(ปาฏิ. ที.)*

ในระหว่างครูกับศิษย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อกันดังนี้ :–

หน้าที่ของครูอาจารย์ที่ควรปฏิบัติต่อศิษย์ มีดังนี้ :–

๑. แนะนำศิษย์อย่างดี ด้วยมีเจตนาดี

๒. สอนอย่างดี ด้วยความตั้งใจดี

๓. สอนวิทยาการให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังด้วยความปรารถนาดี

๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง

๕. ช่วยเหลือศิษย์มิให้มีอันตรายและให้มีความสุข *(ปาฏิ. ที.)*

หน้าที่ของศิษย์ที่ควรปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ข้อนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้ :–

๑. มีความเคารพนับถือครูอาจารย์

๒. ช่วยทำธุรกิจของครูอาจารย์

๓. เชื่อฟังครูอาจารย์
๔. มีความกตัญญูกตเวทีในครูอาจารย์
๕. เล่าเรียนด้วยความตั้งใจ

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ดังกล่าวนี้มิได้กล่าวถึงความรักที่พ่อแม่มีต่อลูก ที่ครูอาจารย์มีต่อศิษย์ ทั้งนี้เพราะพ่อแม่และครูอาจารย์ย่อมมีความรักต่อลูกและศิษย์เป็นธรรมดาอยู่แล้ว

ในระหว่างสามีกับภรรยา พระพุทธองค์ทรงแสดงหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อกัน ดังนี้:–

หน้าที่ของสามีที่ควรปฏิบัติต่อภรรยา พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้:–

๑. ยกย่องว่าเป็นภรรยา
๒. ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม
๓. ไม่นอกใจ มีความซื่อสัตย์
๔. มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้
๕. ให้เครื่องประดับเครื่องแต่งตัว

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ภรรยาที่ควรปฏิบัติต่อสามี ทรงแสดงไว้ดังนี้:–

๑. จัดงานในบ้านดี
๒. สงเคราะห์คนของสามีดี
๓. ไม่นอกใจสามี มีความซื่อสัตย์
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้
๕. ขยัน

(ปาฏิ. ที.)

ตามธรรมดาคนต้องมีเพื่อน และเพื่อนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงแสดงหน้าที่ของเพื่อนที่เพื่อนควรปฏิบัติต่อกัน ดังนี้:-

หน้าที่ของเพื่อนที่ควรปฏิบัติต่อเพื่อน ดังนี้:-

๑. ช่วยเหลือเพื่อน
๒. พูดดี
๓. ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อน
๔. เป็นคนเสมอต้นเสมอปลายกับเพื่อน
๕. ซื่อสัตย์ต่อเพื่อน
๖. ป้องกันเพื่อนจากอันตราย
๗. ป้องกันทรัพย์ของเพื่อนจากอันตราย
๘. เป็นที่พึ่งของเพื่อนเมื่อเพื่อนมีอันตราย

๙. ไม่ทิ้งเพื่อนในคราวที่เพื่อนประสบความวิบัติ

๑๐ นับถือวงศ์ญาติของเพื่อนเหมือนญาติของตน

(ปาฏิ. ที.)

ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อกันไว้ดังนี้ :-

หน้าที่ของนายจ้างที่ควรปฏิบัติต่อลูกจ้าง ทรงแสดงไว้ดังนี้ :-

๑. ให้ลูกจ้างทำงานตามสมควรแก่กำลัง และความรู้ความสามารถ

๒. ให้อาหารและค่าจ้างรางวัลตามสมควร

๓. ให้การรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้

๔. ให้รางวัลพิเศษเมื่อทำงานดี

๕. ให้ลูกจ้างได้พักตามกาลอันสมควร

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ของลูกจ้างที่ควรปฏิบัติต่อนายจ้าง ข้อนี้ทรงแสดงไว้ดังนี้ :-

๑. ขยันทำงานก่อนนายจ้าง

๒. เลิกทำงานภายหลังนายจ้าง

๓. ซื่อสัตย์ต่อนายจ้าง ไม่คดโกงลักของ

๔. ทำงานดี

๕. สรรเสริญนายจ้าง

(ปาฏิ. ที.)

ในระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย ทรงแสดงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อกัน ดังนี้:-

หน้าที่ของผู้ใหญ่ควรปฏิบัติต่อผู้น้อย ทรงแสดงไว้ดังนี้ :-

เว้นอคติคือความลำเอียง เพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลง เพราะกลัวเกรง *(จตุ. อัง.)* และ

๑. มีเมตตา

๒. มีกรุณา

๓. มีมุทิตา พลอยยินดีกับผู้น้อยเมื่อเขาได้ดีไม่ริษยา

๔. มีอุเบกขาในผู้น้อย เมื่อไม่อาจแสดงความรู้สึกอย่างอื่นได้

นี้เรียกพรหมวิหาร *(วิภังคะ และ สีล. ที.)*

หน้าที่ของผู้น้อยที่ควรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ ข้อนี้มีดังนี้:-

๑. มีความเคารพยำเกรง

๒. ไม่เย่อหยิ่งอวดดีดื้อรั้น

๓. รู้จักพอ

๔. มีความกตัญญูกตเวที

๕. มีความอดทน

๖. ว่าง่ายสอนง่าย พูดรู้เรื่องง่าย

(ขุ. ขุ.)

เมื่อนายจ้างกับลูกจ้าง หรือนายกับลูกน้องปฏิบัติต่อกันอย่างนี้ต่างฝ่ายก็จะมีความสงบสุข กิจการย่อมเจริญก้าวหน้าให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่ายตลอดจนบ้านเมือง

หน้าที่ของผู้ปครองบ้านเมือง ข้อนี้ขอให้ดูในเรื่องเนติธรรม หน้าที่ของผู้ใหญ่และคุณสมบัติของผู้นำเป็นต้น

หน้าที่ของพลเมือง ข้อนี้มีดังนี้ :–

๑. อัตตญญุตา ความเป็นผู้รู้จักฐานะหน้าที่ของตนแล้วทำตามฐานะหน้าที่ให้เหมาะสม *(สัต. อัง.)*

๒. ราชพลี ถวายหลวงเสียภาษีช่วยการแผ่นดิน

(ปัญ. อัง.)

เพื่อน เพื่อนมีความสำคัญต่อชีวิตของคนทั่วไป คนจะดีหรือชั่วโดยมากมักเป็นเพราะเพื่อน เช่นคนสูบบุหรี่เป็น ดื่มเหล้าเป็น เที่ยวเสเพลเป็นต้นก็เพราะเพื่อนพูดชักจูงให้เห็นว่า

เป็นของดี เป็นการหาประสบการณ์เพื่อกำไรชีวิต การแนะเพื่อให้เสียคนอย่างนี้ไม่มีพ่อแม่ที่ไหนแนะนำ พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องความสำคัญของเพื่อนนี้ดี เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า เพื่อนเป็นครึ่งหนึ่งของชีวิต (พรหมจรรย์) พระพุทธ-องค์จึงตรัสว่าเพื่อนเป็นทั้งหมดของชีวิต (พรหมจรรย์)(พาลบัณฑิตสูตร *อุ. ม.*) ดังนั้น พระองค์เมื่อทรงแสดงพระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นมงคล (มงคลสูตร) ๓๘ ประการ จึงทรงแสดงเรื่องการคบเพื่อนไว้ก่อนธรรมอื่นในพระสูตรนั้น และพระองค์ทรงแสดงเรื่องเพื่อนดีเพื่อนเลวพร้อมทั้งวิธีดูคนว่าจะเป็นเพื่อนชนิดไหนไว้เป็นอันมากเช่น :–

เพื่อนเทียมมีลักษณะดังนี้ :–

๑. ปอกลอกหลอกลวง

๒. ดีแต่พูด

๓. คอยประจบ

๔. ชักชวนในทางเสียหาย

(ปาฏิ. ที.)

คนปอกลอกมีลักษณะดังนี้ :–

๑. คิดเอาแต่ได้จากเพื่อนข้างเดียว

๒. เสียให้เพื่อนน้อย คิดเอาจากเพื่อนมาก

๓. เมื่อมีภัยมาถึงตัวจึงรับทำธุระของเพื่อน มิฉะนั้นก็ไม่ทำ

๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว

(ปาฏิ. ที.)

คนดีแต่พูดมีลักษณะดังนี้ :–

๑. นำเอาเรื่องที่ล่วงแล้วมาพูด

๒. อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาพูด

๓. ให้เพื่อนด้วยของที่ไร้ประโยชน์ หรือที่ให้โทษ เช่นให้เหล้าดื่มให้เงินเที่ยวเสเพลเป็นต้น

๔. พึ่งไม่ได้

(ปาฏิ. ที.)

คนประจบมีลักษณะดังนี้ :–

๑. จะทำดีก็คล้อยตาม

๒. จะทำชั่วก็คล้อยตาม ไม่ห้ามปราม

๓. ต่อหน้าสรรเสริญ

๔. ลับหลังนินทา

(ปาฏิ. ที.)

คนชักชวนในทางเสียคนมีลักษณะดังนี้ :–

๑. ชักชวนดื่มน้ำเมา เสพของเสพติด

๒. ชักชวนเที่ยวกลางคืน

๓. ชักชวนให้มัวเมาในการเล่นที่ไร้ประโยชน์

๔. ชักชวนให้เล่นการพนัน

(ปาฏิ. ที.)

เนื่องจากเพื่อนมีความสำคัญต่อชีวิต พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเพื่อนดีไว้ให้พิจารณาด้วยดังนี้ :–

เพื่อนแท้ เพื่อนแท้พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๔ ประเภท ดังนี้ :–

๑. ให้อุปการะ

๒. ร่วมสุขร่วมทุกข์

๓. แนะนำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์

๔. มีความรัก

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนมีอุปการะ เพื่อนผู้มีอุปการะมีลักษณะดังนี้:–

๑. ป้องกันเพื่อนไม่ให้เกิดอันตราย

๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนไม่ให้มีอันตราย

๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งอาศัยได้

๔. เมื่อเพื่อนมีธุระ ย่อมช่วยเหลือเป็นอย่างดีด้วยทรัพย์ด้วยกำลังด้วยความคิด

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข เพื่อนชนิดนี้มีลักษณะดังนี้:–

๑. เป็นคนเปิดเผย ไม่มีความลับกับเพื่อน

๒. ปกปิดความลับของเพื่อน

๓. ไม่ทิ้งในยามที่เพื่อนถึงความวิบัติ

๔. แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนแนะนำสิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อนชนิดนี้มีความปรารถนาดีต่อเพื่อน ดังนี้ :–

๑. ห้ามไม่ให้เพื่อนทำความชั่ว

๒. แนะนำชักจูงให้เพื่อนทำความดี

๓. ให้เพื่อนได้พบเห็นและฟังสิ่งที่ยังไม่เคยพบเห็นและไม่เคยฟัง

๔. แนะนำทางแห่งความสุขให้

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนที่มีความรักเพื่อน เพื่อนชนิดนี้มีลักษณะดังนี้:–

๑. ทุกข์ก็ทุกข์ด้วย

๒. สุขก็สุขด้วย

๓. คัดค้านคนที่พูดติเตียนเพื่อน

๔. รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน

(ปาฏิ. ที.)

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีดูคน ที่จะคบเป็นเพื่อนว่าจะเป็นเพื่อนดีเลวไว้ให้พิจารณาอย่างนี้ และเพื่อดูคนอื่นด้วยดูตนเองด้วย นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแสดงเรื่องลักษณะเพื่อนดีเลวไว้ในที่อื่นอีกเป็นอันมากเช่นในชาดกขุททกนิกายเป็นต้น

ความสุข อนึ่ง คนทุกคนย่อมต้องการความสุข ฆราวาสก็ต้องการอย่างหนึ่ง บรรพชิตก็ต้องการความสุขอีกอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะฆราวาสย่อมต้องการความสุขดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนี้ คือ:–

ความสุขของฆราวาส สุขของฆราวาสแม้มีมาก แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้ คือ:–

๑. สุขเกิดแต่การมีทรพย์
๒. สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์
๓. สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้
๔. สุขเกิดจากการทำงานสุจริต

(จตุ. อัง.)

ความจนเป็นทุกข์ ความเป็นหนี้ก็เป็นทุกข์ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ความจนเป็นทุกข์ในโลก ความเป็นหนี้ การเสียดอกเบี้ย การถูกทวง เป็นทุกข์ในโลก *(ฉัก. อัง.)* และพระองค์ทรงแสดงเหตุแห่งการตั้งตัวได้ มีทรัพย์สมบัติ มีฐานะมั่นคง ไม่ยากจน มีความรู้ดี และมีความสุขในปัจจุบันดังนี้:–

ธรรมที่ให้ได้ประโยชนสุขในปัจจุบันและให้พ้นความจน (หัวใจเศรษฐี) มีดังนี้:–

๑. สมบูรณ์ด้วยความขยัน เช่น ขยันหาความรู้ ขยันหาทรัพย์ ขยันในการทำการงาน
๒. สมบูรณ์ด้วยการระวังรักษา เช่นรักษาสมบัติที่มี

อยู่มิให้เสียหาย รักษาการงานมิให้เสียหาย รักษาความรู้เก่าและหาความรู้ใหม่เพิ่มเติม

๓. คบคนดีเป็นเพื่อนไม่คบคนชั่วเป็นเพื่อน (ลักษณะของเพื่อนดีเพื่อนเลวเป็นอย่างไรได้กล่าวแล้ว)

๔. เลี้ยงชีพโดยควรแก่รายได้ คือไม่เกินรายได้ อย่าให้ต้องมีหนี้ *(จตุ. อัง.)*

เมื่อทำได้ครบอย่างนี้ย่อมสามารถตั้งตัวได้ มีทรัพย์สมบัติ มีฐานะมั่นคง และมีความสุขในโลกนี้ ไม่ต้องทุกข์เพราะความยากจน เป็นลูกหนี้เขา เรื่องนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาเศรษฐกิจด้วย และบางท่านเรียกว่า **หัวใจเศรษฐี**

เมื่อมีทรัพย์สมบัติแล้ว ก็ต้องใช้ทรัพย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีใช้ทรัพย์ไว้ด้วย ดังนี้ :–

วิธีใช้ทรัพย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๕ ประการ คือ

๑. ใช้เลี้ยงตัวและบุคคลใกล้เคียง เช่น พ่อแม่ ลูกเมีย เป็นต้น ให้เป็นสุข

๒. ใช้เลี้ยงเพื่อนและผู้เกี่ยวข้องให้เป็นสุข

๓. ใช้ขจัดอันตราย เช่น ความเจ็บไข้ของตนและของผู้อื่น เป็นต้น

๔. ใช้ทำพลี คือสงเคราะห์ญาติและพวกพ้อง ต้อนรับแขก ทำบุญอุทิศให้คนตาย ให้เป็นของหลวงมีเสียภาษีเป็นต้น ใช้ช่วยบ้านเมือง

๕. ใช้บำรุงสมณะผู้ประพฤติดี และในทางที่ควรอื่นๆ เช่น เพื่อสาธารณประโยชน์เป็นต้น *(บัญ. อัง.)*

หลักปฏิบัติของคน ในพระพุทธศาสนา มีหลักสำหรับปฏิบัติของคนในครอบครัวในสมาคมและในองค์การเป็นต้น ดังนี้

๑. ไฟในอย่านำออก (คือเรื่องไม่ดีภายในครอบครัว ในสมาคม หรือในองค์การเป็นต้น ไม่ควรนำไปพูดให้คนภายนอกรู้)

๒. ไฟนอกอย่านำเข้า (คือเรื่องไม่ดีงามภายนอกอย่านำมาสู่ครอบครัว สมาคม หรือองค์การเป็นต้น)

(อรรถกถาธรรมบท)

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงเฉพาะเหตุให้ตั้งตัวได้เท่านั้น แต่ยังทรงแสดงเหตุแห่งความฉิบหายตั้งตัวไม่ได้ด้วยซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้หวังจะสร้างอนาคตหรือผู้ต้องการมีฐานะมั่นคงต้องละ

เว้น ดังนี้:-

อบายมุข ทางของความเสื่อมทรัพย์ เสื่อมเกียรติ เสื่อมการงาน เสื่อมชีวิต เสื่อมทางสังคม มีดังนี้:-

๑. เป็นนักเลงหญิง นักเลงเหล้า ติดของเสพติด เป็นนักเลงหัวไม้
๒. เป็นนักเที่ยวกลางคืน
๓. เป็นนักเที่ยวดูการเล่นเที่ยวสนุกจนเกินประมาณ
๔. เป็นนักเลงการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นเพื่อน
๖. เกียจคร้านในการเรียน ในการหาทรัพย์ ในการทำงาน

(ปาฏิ. ที. และ จตุ. อัง.)

และพระพุทธองค์ทรงแสดงรายละเอียดเป็นต้นว่า คบคนชั่วเป็นเพื่อน ทำให้เกิดเรื่องเลวร้ายอย่างนั้น ๆ รวมความว่า คบเพื่อนเลวเพียงอย่างเดียวก็ทำให้ทำอีก ๕ อย่างได้ทั้งหมด

คนที่ประสบความเสื่อมในชีวิต เมื่อพิจารณาดูพฤติกรรมของเขาแล้ว ย่อมไม่พ้นไปจากอบายมุข โดยเฉพาะ

คบเพื่อนเลว นอกจากนี้ยังทรงแสดงไว้ในที่อื่นอีก เช่น ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายเป็นต้น

ตระกูลที่เคยมั่งมีแต่กลับเสื่อม ตระกูลที่เคยมั่งมีมาก่อนแต่ในภายหลังกลับเสื่อมลงนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นเพราะเหตุดังต่อไปนี้ คือ

๑. ไม่หาของหาย หายแล้วปล่อย ซื้อหาใหม่

๒. ไม่บูรณะของเก่า ที่พอบูรณะได้ ปล่อยทิ้ง แล้วซื้อหาใหม่

๓. ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายอย่างไร้ความหมาย ใช้เงินใช้ของไม่เป็น

๔. ตั้งหญิงหรือชายเลวเป็นพ่อบ้านแม่บ้านตัวก็โง่กว่าเขา

(ขตฺ. อํง.)

เมื่อเป็นอย่างนี้มั่งมีเท่าไรก็หมด ตระกูลเก่าที่ยังรักษาฐานะไว้ได้ เพราะไม่ทำอย่างนี้

คนดีคนชั่ว ก็ในสังคมหรือในหมู่ชนนั้น ๆ จะต้องประกอบด้วยคนดีบ้าง เลวบ้าง พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของคนดีคนชั่วไว้เป็นอันมากนอกจากลักษณะเพื่อนดังกล่าวแล้วอย่างนี้:—

ลักษณะคนดี คุณลักษณะของคนดี พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๗ ประการ ดังนี้:-

๑. รู้เหตุ
๒. รู้ผล
๓. รู้จักตนและหน้าที่ของตน
๔. รู้จักประมาณในการต่างๆ เช่นการพูด การเงิน การนอน การใช้จ่าย เป็นต้น
๕. รู้จักใช้กาลเวลาให้ถูกต้องแก่ภาวะนั้น ๆ
๖. รู้จักสังคม เช่น สังคมนี้เป็นอย่างนี้ สังคมนั้นเป็นอย่างนั้น ต้องทำตัวอย่างนั้น ๆ เพื่อให้เข้ากับเขาได้ ถ้าเป็นสังคมคนชั่วก็ไม่เกี่ยวข้องเป็นต้น
๗. รู้จักบุคคลว่า คนนี้ควรคบ คนนั้นไม่ควรคบ คนนี้เป็นเทพ คนนั้นเป็นสัตว์ เป็นต้น

นี้เรียกว่าสัปปุริสธรรม *(สัต. อัง.)*

นี่คือคุณลักษณะอย่างหนึ่งของคนดี

ลักษณะคนชั่ว ลักษณะของคนชั่วนั้นตรัสไว้มากดังที่กล่าวมาแล้วซึ่งยังเป็นส่วนน้อย นอกจากมีลักษณะเช่นเป็นคนชั่วเพราะคิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว *(ติก. อัง.)* แล้วยังมีที่ร้าย

แรงก็คือ

๑. ฆ่าผู้หญิงได้

๒. ชอบเป็นชู้เขา

๓. ประทุษร้ายมิตร

๔. ฆ่าพระได้

๕. ตระหนี่เหนียวแก่ตัวจัด

(ขา. ขุ.)

และมีคนที่คนดีเขาไม่อยากคบอีกพวกหนึ่ง คือ

๑. ชอบพูดปด

๒. เย่อหยิ่ง

๓. พูดมาก

๔. ขี้โอ่อวดตัว

๕. ยกตนเอง

๖. มีใจไม่มั่นคง *(ฉัก. อัง.)*

ใครไปคบคนเลวเหล่านี้ย่อมประสบภาวะเป็นต้นว่า

๑. ต้องกลายเป็นนักเลงการพนัน

๒. เป็นนักเลงเจ้าชู้

๓. เป็นนักเลงสุรา ติดสิ่งเสพติด

๔. เป็นนักหลอกลวง

๕. เป็นคนเจ้าเล่ห์

๖. เป็นนักเลงอันธพาล *(ปาฏิ. ที.)*

และต้องประสบภัยอันตราย อุปสรรคในชีวิต *(ติก. อัง.)* เป็นต้น คนเลวเหล่านี้เลวยิ่งกว่าโจรผู้เที่ยวปล้นเขากินเสียอีก โจรนั้น (โจรสมัยพระพุทธเจ้า) ยังมีธรรมประจำใจ คือ:–

๑. ไม่ฆ่าคนที่ยอมแพ้

๒. ไม่ถือเอาของเขาจนหมดสิ้น ยังเหลือไว้บ้าง

๓. ไม่ลักพาหญิง ไม่ทำร้ายหญิง

๔. ไม่ทำร้ายเด็ก

๕. ไม่ปล้นนักบวช

๖. ไม่ปล้นของแผ่นดิน

๗. ไม่ปล้นใกล้บ้านตน

๘. ฉลาดในการเก็บทรัพย์ที่ปล้นได้ *(อัฏ. อัง.)*

(สมัยนี้เจริญกว่าสมัยก่อนมาก แต่เจริญเฉพาะด้านวัตถุ ส่วนทางด้านจิตใจนั้นยังต่ำกว่าคนแต่ก่อน แม้แต่โจรในปัจจุบันนี้ก็ยังมีโจรธรรมสู้โจรแต่ก่อนไม่ได้)

นอกจากนี้ยังมีลักษณะของคนดีคนชั่วอย่างอื่นอีกมาก

ความปรารถนาของฆราวาส ฆราวาสมีความต้องการดังนี้ คือ

๑. ขอสมบัติจงมีแก่เราโดยชอบธรรม

๒. ขอยศจงมีแก่เราและแก่พวกพ้องโดยชอบธรรม

๓. ขอเราจงมีอายุยืน

๔. เมื่อสิ้นชีพไปแล้วขอให้ไปสุคติ *(จตุ. อัง.)*

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุให้ความต้องการดังกล่าวนี้สำเร็จ เช่น ความต้องการข้อที่ ๑ ให้กระทำเหตุคือเหตุให้พ้นความจน มีขยันเป็นข้อต้น (ดูหน้า ๕๘–๕๙) ดังกล่าว ความต้องการข้อที่ ๒ ให้ทำเหตุคือ ขยันเรียน ขยันทำงาน ขยันหาทรัพย์ในทางสุจริต ๑ มีสติสัมปชัญญะความสำนึกผิดถูก ๑ มีการงานที่เป็นสุจริต ๑ พิจารณาใคร่ครวญแล้วจึงทำ ๑ ไม่ประมาทในวัยในชีวิตเป็นต้น มีความเตรียมตัวเพื่อเหตุการณ์นั้น ๆ อยู่เสมอ ๑ ประพฤติกุศลธรรม ๑ *(ธ. ขุ.)* ความต้องการข้อ ๓ ให้ทำเหตุคือ วิธีทำให้อายุยืน ด้วยทำความสงบกายใจแก่ตนเป็นต้น (ดูหน้า ๑๑๓–๑๑๔).

ความต้องการข้อ ๔ ทรงให้ทำเหตุคือ เดินไปตามทางแห่งสุคติ มีสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นต้น (ดูหน้า ๑๘๘)

นอกจากนี้ยังมีความปรารถนาเกี่ยวกับครอบครัว คือ มีผัว–เมียและลูกที่ดี มีเพื่อนดี ความปรารถนาเกี่ยวกับครอบครัว ทรงให้ทำตามหน้าที่ของผัว– เมีย ของพ่อแม่กับลูก (ดูหน้า ๔๖–๔๘ กับ ๑๐๑–๑๐๕) และเรื่องกรรม (ดูหน้า ๑๓๘) เกี่ยวกับเพื่อนให้ดูคนที่จะคบเป็นเพื่อน (ดูหน้า ๔๙-๕๒–๕๗ ๖๒–๖๕.) ดังกล่าว

สังคม ก็สังคมนั้น มีปัญหาอยู่อย่างหนึ่งคือ ทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นสังคมพิการ แต่เป็นสังคมที่มีความมั่นคงเจริญก้าวหน้า เกาะตัวกันอยู่ สมาชิกในสังคมนั้น ๆ มีความร่วมมือ มีความสามัคคีกัน พูดกันรู้เรื่อง รับผิดชอบร่วมกัน ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีการไว้หลายประการด้วยกัน เช่นเป็นต้นว่า

สังคหวัตถุ เรื่องช่วยเหลือกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้:–

๑. ทาน คือให้ความรู้ ให้ทรัพย์เป็นต้น ช่วยให้เขาช่วยตัวเองได้
๒. ปิยวาจา คือพูดดี เช่นพูดแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์

พูดให้เกิดกำลังใจ พูดให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ เป็นต้น

๓. อัตถจริยา คือช่วยเหลือผู้อื่นในกิจการต่าง ๆ ไม่นิ่งดูดาย ไม่หวังค่าจ้าง แต่ทำด้วยน้ำใจ

๔ สมานัตตตา คือเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ (*จตุ.อัง.*)

วิธีการทั้ง ๔ นี้ เมื่อปฏิบัติได้ ย่อมให้เกิดความสามัคคีร่วมมือร่วมใจในกลุ่มชนนั้น ๆ เป็นแน่นอน และถ้าใครมีธรรมเหล่านี้ ผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของคนทั่วไป (ดังนั้นธรรมข้อนี้บางท่านจึงเรียกว่า **มนต์มหาเสน่ห์** เพราะทำให้ตนเข้าไปนั่งในใจของผู้อื่น) และวิธีการนี้ย่อมเป็นเครื่องแก้ปัญหาสังคมพิการด้วย

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงวิธีอื่นอีก เช่น **สาราณียธรรม** หลักสำหรับให้คำนึงถึงกัน ให้เกิดสามัคคีกัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อีก ๖ ประการ คือ :-

๑. ๒. ๓ ช่วยผู้อื่นทางกาย วาจา ใจ ด้วยความปรารถนาดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๔. แบ่งปันสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรมแก่ผู้อื่น ให้

ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากทรัพย์สมบัติของตนบ้าง

๕. เป็นผู้มีความประพฤติดีเท่ากับผู้อื่น ไม่เป็นที่รังเกียจทางความประพฤติสำหรับผู้อื่น

๖. มีความเห็นร่วมกับผู้อื่นในสังคมนั้น และไม่วิวาทกับใครเพราะมีความเห็นผิดกัน *(ฉัก. อัง.)*

เมื่อทำได้อย่างนี้ก็จะเป็นที่รักเคารพของผู้อื่น ไม่วิวาทกัน มีแต่สงเคราะห์อนุเคราะห์ มีแต่ความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน เมื่อเป็นอย่างนี้ สังคมที่มีบุคคลอย่างนี้ ก็จะมีแต่ความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคง ไม่พิการ

และพระองค์ยังทรงแสดงธรรมอื่น ๆ อีก อันเป็นไปเพื่อความมั่นคงของสังคม เป็นต้นว่า

อปริหานิยธรรม หลักสำหรับความเจริญไม่เสื่อมของบุคคลและสังคม ข้อนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้:–

๑. หมั่นประชุมกันเสมอ

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และพร้อมเพรียงช่วยทำกิจของส่วนรวม เหล่านี้เป็นต้น

(สัต. อัง.)

นอกจากนี้ยังมีวิธีการอื่นอีกมากที่ทรงแสดงไว้ เป็นต้นว่า:–

๑. คิดถึงกัน

๒. ทำความรักความปรารถนาดีในกันและกัน

๓. มีความนับถือกัน

๔. ช่วยเหลือกัน

๕. ไม่วิวาทแก่งแย่งกัน

๖. มีความสามัคคี ร่วมใจเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

(ฉัก. อัง.)

คนในสังคมใดประกอบด้วยธรรมดังกล่าว สังคมนั้นย่อมมีความเจริญมั่นคง ไม่พิการแน่นอน

วิธีการเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้กว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ในปัจจุบันนี้ก็ยังใช้ได้อยู่ แม้ในอนาคตก็เช่นเดียวกัน ขอให้เทียบกับวิธีการในปัจจุบันที่มีผู้ตั้งขึ้น เพื่อให้สังคมไม่พิการ ส่วนเหตุที่ทำให้เกิดทะเลาะวิวาท ทำให้สังคมพิการ นับตั้งแต่สังคมย่อย คือภายในครอบครัว จนถึงสังคมใหญ่ คือบ้านเมืองนั้น คือปฏิบัติตามวิธีการตรงกันข้ามจากวิธีการดังกล่าวแล้วหรือปฏิบัติดังนี้ คือ ๑. โกรธ ผูกใจเจ็บ ๒. ลบหลู่ ตีเสมอไม่นับถือ ๒. ริษยา ตระหนี่

๔. โอ้อวด เจ้าเล่ห์ ๕. ปรารถนาเลว ๖. ถือทิฏฐิ

(ปาฏิ. ที.)

แต่เมื่อสรุปแล้ว เหตุที่ทำให้เกิดทะเลาะวิวาทผิดใจกันนั้นได้แก่ความอยาก (ตัณหา) กับทิฏฐิดังที่ท่านมหากัจจายนเถระกล่าวไว้ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า ฆราวาสทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุคือความอยาก บรรพชิตทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุคือความเห็นไม่ตรงกัน (ทิฏฐิ) การทะเลาะกัน ผิดใจกัน ไม่ถูกกัน มีอยู่ที่ไหน ที่นั่นเป็นปั่นป่วนเสียความมั่นคงไม่เจริญก้าวหน้า

ความสำเร็จ พูดถึงความสำเร็จในชีวิต ย่อมเป็นที่ปรารถนาของคนทั่วไป เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีที่จะให้ประสบความสำเร็จไว้หลายวิธี เป็นต้นว่า

อิทธิบาท เหตุให้ถึงความสำเร็จสมประสงค์ (ที่ไม่เหลือวิสัย) พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ฉันทะ คือ ความพอใจในสิ่งนั้น ๆ ที่ตนจะต้องทำ

๒. วิริยะ คือ พากเพียรพยายามทำสิ่งที่พอใจนั้น

๓. จิตตะ คือ เอาใจใส่ในสิ่งที่ทำนั้น ไม่ทอดทิ้ง

๔. วิมังสา คือ หมั่นตริตรองพิจารณาค้นคว้าหาข้อ

มูลต่าง ๆ ในสิ่งที่ทำนั้น *(วิ. และ ปาฏิ. ที.)*

เหตุ ๔ ประการนี้ เมื่อมีบริบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถทำให้ผู้ทำถึงความสำเร็จได้ตามประสงค์ในสิ่งที่ไม่เหลือวิสัย นอกจากนี้ยังมีวิธีอื่นอีก เช่น การใช้ความเพียร ๔ ประการ ซึ่งมีอยู่ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือ

๑. เพียรระวังความไม่ดีความเสียหายไม่ให้เกิด

๒. เพียรละความไม่ดีความเสียที่เกิดแล้ว

๓. เพียรให้สิ่งดีงามที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น

๔. เพียรให้สิ่งดีงามที่เกิดมีแล้วเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น

เหล่านี้เป็นต้น

มารยาท อนึ่ง การอยู่ในสังคมต้องมีมารยาทสำหรับประพฤติในสังคม เช่น มารยาทเกี่ยวกับการอยู่กินหรือเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย เป็นต้น เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้

มารยาททั่วไป เช่น

ไม่แอบฟังความ

ต้องนุ่งห่มให้เรียบร้อย

ไม่เดินกระโหย่งเท้าเข้าไปในบ้านเขา

มารยาทในการกินอาหาร เช่น

ไม่ทำคำอาหารให้ใหญ่นัก

เมื่ออาหารยังไม่ถึงปาก ไม่อ้าปากไว้ท่า

กำลังกิน ไม่ใช้นิ้วล้วงเข้าไปในปาก

เมื่ออาหารอยู่ในปาก ไม่พูด

ไม่โยนอาหารเข้าปาก

ไม่กินอาหารทำให้กระพุ้งแก้มตุ่ย

ไม่กินพลาง สะบัดมือ (ช้อน) พลาง

ไม่กินอาหารให้หก

ไม่แลบลิ้นกินอาหาร

ไม่กินให้มีเสียง

ไม่กินเลียมือ (เลียช้อน)

ไม่กินเลียปาก

ไม่ใช้มือเปื้อนจับภาชนะน้ำ *(มหา. วิ.)*

ลงมือกินพร้อมกัน อิ่มพร้อมกัน ผู้อิ่มก่อนต้องรอผู้อิ่มทีหลังแล้วลุกขึ้นพร้อมกัน

ระวังไม่ให้น้ำบ้วนปากและน้ำล้างมือกระเซ็นไปถูกผู้อื่น

(จุล. วิ.)

มารยาทของอาคันตุกะ (แขก) ผู้ไปหาเขาหรือไปพักบ้านเขา พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เหมือนกันพร้อมด้วยมารยาทของเจ้าของบ้าน ดังนี้

มารยาทของอาคันตุกะ พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้:-

๑. มีความเคารพในเจ้าของบ้าน ให้ความสำคัญแก่บ้าน เช่น ถอดรองเท้า เป็นต้น เมื่อเข้าบ้าน

๒. มีความเกรงใจเจ้าของบ้าน เช่น เห็นเจ้าของบ้านมีธุระก็รอ และเมื่อเสร็จธุระแล้ว อย่าอยู่นานเป็นต้น

๓. แสดงอาการสุภาพ เช่น อย่าขึ้นบ้านเขาทั้งมีเท้าเปื้อนเป็นต้น

๔. แสดงอาการเข้ากันได้กับเจ้าของบ้าน

๕. ถ้าจะพักอยู่กับเขา ต้องทำตนให้ถูกธรรมเนียมของบ้านนั้น เป็นต้น

(จุล. วิ.)

มารยาทของเจ้าของบ้าน พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้

๑. เป็นผู้เห็นความสำคัญในการทำปฏิสันถารอาคันตุกะ

๒. แสดงความนับถือ หรือให้ความสำคัญแก่อาคันตุกะ

๓. ทำการต้อนรับโดยธรรม หรือสมภาวะของอาคันตุกะ

๔. ถ้าอาคันตุกะจะพักด้วย ก็เอาใจใส่เอื้อเฟื้อให้ที่พักเป็นต้น

(จุล. วิ.)

มารยาทในการใช้ห้องส้วม พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้

๑. การถ่ายหนัก ถ่ายเบา การใช้ห้องน้ำ ให้เป็นไปตามลำดับผู้มาก่อน มาหลัง (ข้อนี้แสดงว่าการเป็นไปตามลำดับของผู้มาก่อนมาหลังคือเข้าคิวนั้นในพระพุทธศาสนามีมานานแล้ว)

๒. ให้รักษากิริยา เช่น เห็นประตูปิด ต้องเคาะหรือให้เสียงก่อนเปิดเข้าไป จะเข้าหรือจะออกต้องนุ่งผ้าให้เรียบร้อย อย่าถ่ายและชำระให้มีเสียงดัง

๓. รู้จักรักษาเครื่องนุ่งห่ม

๔. รักษาตัว อย่าเบ่งแรง อย่าใช้ของแข็งชำระต้องชำระด้วยน้ำ

๕. อย่าทำกิจอื่นในขณะถ่าย เช่น อย่าเคี้ยวไม้ชำระพื้น

๖. อย่าทำสกปรก

๗. ช่วยกันรักษาความสะอาด อย่าเกี่ยงกัน

(จุล. วิ.)

เกี่ยวกับความสะอาดในที่อยู่อาศัย พระองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้

สุขวิทยา เช่น

ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลดต้นไม้
ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงน้ำ

(มหา. วิ.)

ไม่ไว้เล็บมือยาว
ไม่ไว้ขนจมูกยาว (จนออกนอกจมูก)
ไม่เปลือยกายในที่แจ้ง และในเวลาอันไม่ควร
ใช้ไม้ชำระพื้น (คือแปรงสีพื้นในเวลานี้)
น้ำที่ดื่มต้องกรองก่อน
เมื่อถ่ายอุจจาระแล้ว ให้ชำระด้วยน้ำ (ทำให้สะอาดไม่เป็นริดสีดวง)

ไม่สีกายในที่ไม่ควร เช่น ฝาเรือนเป็นต้น ด้วยของไม่ควร เช่น เกลียวเชือกเป็นต้น และไม่ให้ใช้หลังสีกัน (ใช้ผ้าได้)

ไม่อยู่โดยปราศจากไตรจีวรแม้คืนหนึ่ง (เป็นการระวังมิให้จีวรหายหรือสับกับใครอันจะทำให้ติดโรคจากผู้อื่น)

ไม่กินอาหารร่วมภาชนะเดียวกัน (อย่างพระฉันในบาตร บาตรของใครก็ของผู้นั้น ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนบัดนี้ หรือฉันแยกเป็นสำรับ ๆ สำหรับพระแต่ละรูป หรือถ้าฉันเป็นวงก็ต้องใช้ช้อนกลางเป็นการป้องกันการติดต่อเชื้อโรคจากผู้อื่น ข้อนี้ขอให้เปรียบกับการกินของชาวตะวันตก)

(จุล. วิ.)

เรื่องที่ใช้ไม้ชำระฟันหรือถูฟันนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงประโยชน์ไว้อีก คือ

๑. ทำให้ฟันสะอาด

๒. ทำให้ปากไม่เหม็น

๓. ทำให้เส้นประสาทรับรสหมดจดดี

๔. ทำให้เสมหะไม่หุ้มอาหาร

๕. ทำให้กินอาหารมีรส

(จุล. วิ. และ ปัญ. อัง.)

การรักษาที่อยู่และสิ่งของ ข้อนี้ทรงแสดงไว้ดังนี้

เอาของใช้มีเตียงเป็นต้น ไปตั้งไว้ในที่แจ้งแล้วต้องเก็บ

(มหา. วิ.)

อย่าทำสกปรก รักษาความสะอาด อย่าให้เปรอะเปื้อน

อย่าให้รกรุงรัง มีฝุ่นละอองมาก

ระวังไม่ให้ชำรุด รักษาเครื่องใช้ เช่น เตียง เก้าอี้ เป็นต้นที่อยู่ในที่นั้น ตั้งน้ำดื่มน้ำใช้ไว้พร้อม

เครื่องใช้ของแห่งหนึ่ง อย่านำไปใช้อีกแห่งหนึ่ง เว้นแต่ยืมใช้ชั่วคราว

อย่าเหยียบผ้าขาวที่เขาปูลาดไว้

พิจารณาก่อนแล้วจึงนั่งลงบนที่นั่ง

อย่าทิ้งของลงทางหน้าต่าง และทิ้งออกมานอกกำแพง

ไม่ล้างเท้า อย่าเหยียบเสนาสนะ

มีเท้าเปียกอย่าเหยียบเสนาสนะ

สวมรองเท้าอย่าเหยียบเสนาสนะ

ไม่พึงบ้วนน้ำลายลงบนพื้นที่ทาสี

เท้าเตียง เท้าเก้าอี้ ครูดพื้นที่ทาสี ให้พันเท้านั้นด้วยผ้า อย่าพิงฝาที่ทาสี (รวมทั้งฝาผนัง กรอบประตู หน้าต่าง)

(จุล. วิ.)

ผู้ควรพยาบาลคนไข้ อนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงผู้ที่ควรเลือกให้เป็นผู้พยาบาลคนไข้ไว้ด้วย ดังนี้

๑. สามารถจัดยาให้ถูก

๒. รู้จักของควรให้กิน ไม่ควรให้กิน เช่นของแสลง ให้คนไข้กินแต่ของที่กินได้ไม่แสลง

๓. พยาบาลคนไข้ด้วยเมตตาจิต ไม่มุ่งอามิส

๔. ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระเป็นต้น ไปทิ้ง

๕. เป็นผู้สามารถในการพูดปลุกปลอบใจคนไข้ด้วยธรรมกถา

(บัญ. อัง.)

คนผู้มีคุณธรรม ๕ ประการดังกล่าวนี้ จึงควรให้พยาบาลคนไข้ ถ้าไม่มีคุณธรรมดังกล่าวนั้น ก็ไม่ควรให้รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลคนไข้

คนไข้ที่พยาบาลยาก และพระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของคนไข้ที่พยาบาลยากและง่ายไว้ ดังนี้

๑. ฝืนคำสั่งหมอ

๒. ไม่รู้จักความพอดีในสิ่งที่สบาย หรือชอบของแสลง

๓. ไม่ยอมกินยา

๔. ไม่บอกอาการเจ็บไข้ตามความจริงแก่หมอ หรือแก่คนพยาบาล

๕. ไม่อดทนต่อทุกขเวทนา

(ปัญ. อัง.)

คนไข้มีลักษณะอย่างนี้ เป็นผู้พยาบาลยาก ไม่มีใครอยากพยาบาล ส่วนคนไข้ที่มีลักษณะตรงกันข้ามจากนี้ ย่อมเป็นคนไข้ที่พยาบาลง่าย

การรักษาต้นไม้ ในปัจจุบันนี้ มีปัญหาเกี่ยวกับการทำลายต้นไม้ จึงมีการชักชวนให้ปลูกต้นไม้ รักษาต้นไม้ รักษาป่าไม้ ไม่ทำลายป่าไม้ ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้

๑. ภิกษุอย่าพรากของเขียว คือต้นไม้ที่เกิดกับที่ให้

พ้นจากที่

๒. ภิกษุอย่าถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายรดต้นไม้

(มหา. วิ.)

๓. เว้นการทำลายพืชและต้นไม้ (การทำลายคือทำให้ย่อยยับ)

(สีล. ที.)

ในแต่ละประเทศย่อมมีประชาชนฝ่ายบริหารกับฝ่ายธรรมดา ธรรมสำหรับฝ่ายบริหาร นอกจากทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรธรรม พรหมวิหารธรรม และเว้นอคติแล้ว ยังมีธรรมอื่น ๆ ที่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ดังนี้

คุณสมบัติของผู้นำ คุณสมบัติของบุคคลผู้จะเป็นผู้นำ นอกจากธรรมดังกล่าวแล้ว ยังมีคุณสมบัติอื่นอีกมาก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เป็นต้นว่า

๑. เป็นผู้อดทนต่อความลำบากกายใจ ต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ เป็นต้น

๒. ตื่นตัวทันโลก เตรียมตัวไม่ประมาท

๓. ขยันทำงาน

๔. จำแนกเหตุการณ์ได้ถูกต้อง แบ่งงาน แบ่งบุคคล สำหรับงานได้เหมาะสม

๕. มีความกรุณา

๖. สอดส่อง ตรวจตรา ติดตามงาน

(ฉัก. อัง.)

และ ๑. สามารถในการค้นหาปัญหา

๒. สามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ

(จตุ. อัง.)

และ ๑. สงเคราะห์ประชาชน

๒. สร้างมิตรภาพกับผู้อื่น

๓. รู้จักพูด

๔. ใจกว้าง

๕. เป็นผู้นำเขา

(ปาฏิ. ที.)

และ ๑. องอาจ ฉลาด

๒. คงแก่เรียน

๓. เอาธุระหน้าที่ดี

๔. มีวัตร (หลักธรรม) ประจำใจ

๕. เป็นคนมีใจอันประเสริฐ

๖. เป็นสัตบุรุษ

๗. เป็นคนมีปัญญา ความคิดอ่านดี

(ธ. ขุ.)

ประเทศใดได้ผู้นำอย่างนี้ ประเทศนั้นย่อมมีความสุข ความเจริญ มีความก้าวหน้าอย่างแน่นอน

คุณสมบัติของนักรบ พระพุทธเจ้าตรัสถึงนักรบว่า ต้องมีลักษณะอย่างนั้น ๆ บางอย่างก็เหมาะกับข้าราชการอื่น ๆ บางอย่างก็เหมาะเฉพาะแก่นักรบ เป็นต้นว่า

๑. ขยัน

๒. กล้าหาญ

๓. รอบรู้

(ชา. ขุ.)

และ ๑. รอบรู้ในการตั้งกองทัพ

๒. สามารถให้อาวุธตกไปได้ไกล

๓. ยิงแม่น รู้เป้า

๔. ทำลายขุมกำลังได้

(จตุ. อัง.)

และ ๑. แกล้วกล้า
๒. เป็นนักสู้
๓. ไม่หวาดหวั่น
๔. ไม่สะดุ้งตกใจ
๕. ไม่ครั่นคร้ามพรั่นพรึง
๖. สู้ไม่ถอย

(มหา. ขุ.)

และ ๑. ฉลาดรอบรู้
๒. กล้าหาญ
๓. คงแก่เรียน
๔. ประพฤติดี

(จตุ. อัง.)

และ ๑. มีปัญญา ฉลาด
๒. มีวินัยดี แนะนำผู้อื่นดี
๓. แกล้วกล้า
๔. มีความรู้ดี
๕. ทรงธรรม

(ปัญ. อัง.)

คุณสมบัติของข้าราชการ ส่วนข้าราชการทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสคุณสมบัติไว้เป็นอันมาก เป็นต้นว่า

๑. ขยันทำงาน
๒. ไม่ประมาทในเหตุการณ์ต่าง ๆ
๓. รอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ
๔. ปฏิบัติหน้าที่ได้เรียบร้อย

(*ขา. ขุ.*)

และ ๑. เป็นผู้นำที่ดีของประชาชน
๒. มีหลักพิเศษในการปฏิบัติงาน
๓. ได้รับการศึกษาดีแล้ว
๔. บำเพ็ญประโยชน์ตนและผู้อื่น
๕. มีใจมั่นคง เชื่อมั่นในตัว
๖. เป็นคนสุภาพ
๗. เตรียมตัวเสมอเพื่อรับเหตุการณ์นั้น ๆ
๘. มีพฤติกรรมอันสะอาด ไม่ทำทุจริต
๙. ขยัน

(*ขา. ขุ.*)

และ ๑. ฟังเป็น พูดให้เขาฟังเป็น

๒. ขจัดอารมณ์ร้ายได้

๓. ทนทุกข์กาย ใจ ทนถูกว่า ทนต่อสิ่งเย้ายวนได้

๔. ปฏิบัติราชการได้คล่องแคล่ว รวดเร็ว

(*ขา. ขุ.*)

และ ๑. มีความประพฤติดี

๒. ไม่โลภ

๓. ทำตามคำสั่ง ไม่อวดดีกับผู้บังคับบัญชา

๔. บำเพ็ญประโยชน์ ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้บังคับบัญชา

(*ขา. ขุ.*)

และ ๑. นับถือผู้ที่เจริญด้วยวัยวุฒิและคุณวุฒิ

๒. เคารพผู้ใหญ่ในราชการ

๓. รู้จักประมาณตัว

๔. เข้ากับเขาได้

(*ขา. ขุ.*)

และ ๑. ฉลาดรอบรู้ มีปัญญา

๒. สมบูรณ์ด้วยความรู้

๓. ทำงานเก่ง

๔. รู้จักกาลอันควร – ไม่ควรทำอย่างไร

๕. รู้จักสมัยว่าสมัยนี้เป็นสมัยแห่งอะไร ควรทำอย่างไร

(ขา. ขุ.)

และข้าราชการ ๑. ไม่พูดมากเกินไป

๒. ไม่นิ่งหรือพูดน้อยเกินไป

๓. รู้จักประมาณในการพูด

๔. ไม่พูดด้วยอารมณ์

๕. ไม่พูดกระทบแดกดันผู้อื่น

๖. พูดจริง

๗. พูดดี น่าฟัง

๘. ไม่พูดยุยง

๙. ไม่พูดเพ้อเจ้อ

(ขา. ขุ.)

ผู้เป็นข้าราชการควรระวังการพูดดังที่กล่าวมานี้ แล้วจะเกิดผลดีแก่ทุกฝ่าย

คุณสมบัติของทูต พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของผู้เป็นทูตไว้ดังนี้ คือ

๑. เป็นคนฟังเป็น

๒. พูดเป็น พูดให้เขาฟังเข้าใจเรื่องได้ดี

๓. คงแก่เรียน

๔. จำแม่น

๕. เข้าใจง่ายในเรื่องต่าง ๆ

๖. พูดเก่ง สามารถพูดชักจูงคนฟังให้เห็นตาม

๗. ฉลาด รอบรู้ในสิ่งที่มีคุณมีโทษต่อบ้านเมือง

๘. ไม่ก่อเรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น เป็นคนสุภาพ

(อัฏ. อัง.)

และ ๑. ขยันทำงาน

๒. ทำงานด้วยมีสติสัมปชัญญะเสมอ

๓. เป็นคนสุจริต

๔. ใคร่ครวญพิจารณารอบคอบแล้วจึงทำ

๕. เป็นคนเรียบร้อยระมัดระวังตัว

๖. เป็นคนประกอบด้วยธรรม

๗. เป็นคนไม่ประมาท เตรียมตัวรับสถานการณ์เสมอ

(ธ. ขุ.)

นี่เป็นส่วนหนึ่งของข้าราชการ

ข้าราชการเมื่อปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรง

แสดงไว้ ก็จะเจริญยิ่งด้วยยศ ข้อปฏิบัติดังกล่าวนี้ แม้ผู้ที่มิได้เป็นข้าราชการ เป็นประชาชนทั่วไป ก็ย่อมปฏิบัติได้ และย่อมได้รับผลคือความยกย่องและความเจริญก้าวหน้าเหมือนกัน

ส่วนผู้มีอาชีพอย่างอื่น เช่น ค้าขาย เป็นกสิกร เป็นต้น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมสำหรับบุคคลประเภทนั้น ๆ ได้ปฏิบัติเพื่อการอาชีพเหมือนกัน เป็นต้นว่า

คุณสมบัติของพ่อค้า – แม่ค้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า พ่อค้าแม่ค้าที่จะประสบความสำเร็จในอาชีพนั้น ต้องเป็นอย่างนี้ คือ

๑. เวลาเช้า ตื่นแต่เช้า เอาใจใส่ดูแลกิจการงานของตน

๒. เวลากลางวัน เอื้อเฟื้อสนใจในกิจการงานของตน

๓. เวลาเย็น ต้องตรวจตรากิจการงานของตนในด้านการค้า การเงิน การทำงานของคนในร้าน การติดต่อเป็นต้น ในรอบวัน

(ติก. อัง.)

และพ่อค้าแม่ค้าต้อง

๑. มีตาดี คือ รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรขายดี ไม่ดี รู้จักหลักการค้า และรู้จักค้าขาย

๒. เอาใจใส่ในการค้า ไม่ปล่อยปละละเลยหรือมอบให้คนอื่นค้าขาย ด้วยไว้ใจจนเกินไป

๓. มีนิสัยในการค้า

(ติก. อัง.)

เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ การค้าย่อมประสบความสำเร็จแน่นอน แต่สินค้าที่จะนำมาขายนั้นควรเว้นของเหล่านี้ คือ

๑. เครื่องทำลายชีวิต ทำร้ายร่างกาย

๒. คน

๓. สัตว์เป็นสำหรับให้เขาฆ่า

๔. น้ำเมา ของเสพติด

๕. ยาพิษ

(ปัญ. อัง.)

ของเหล่านี้ไม่ควรค้าขายโดยเฉพาะผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชน เพราะเป็นเครื่องทำลายผู้อื่นและตนเอง บางท่านอาจนึกว่า ถ้าไม่ให้ขายสัตว์เป็นให้เขาฆ่าแล้ว ไฉนคนจะได้กินเนื้อสัตว์และเป็นการตัดวิธีหากิน ข้อนี้ไม่ต้องวิตกว่า

จะไม่มีคนขาย ไม่มีคนฆ่า เพราะคนทั่วไปมิได้เป็นพุทธศาสนิกชนทั้งหมดและไม่ต้องเกรงว่าถ้าไม่ขายของดังที่กล่าวแล้วจะไม่มีอะไรขาย เพราะยังมีของอื่นอีกมากนักที่จะขายได้ ไม่ใช่มีเฉพาะของ ๕ อย่างนี้เท่านั้น

คุณสมบัติของดนตรี พระพุทธองค์ทรงแสดงคุณสมบัติของดนตรีไว้ดังนี้คือ ดนตรีที่ดีนั้นต้อง

๑. ไพเราะ

๒. เร้าอารมณ์

๓. ให้เพลิดเพลิน

๔. ดื่มด่ำ

๕. ให้เกิดความสบายใจ

(อัฏ. อัง.)

พระพุทธองค์ทรงทราบแม้เรื่องดนตรีอย่างนี้

ผู้ที่ต้องเดือดร้อนภายหลัง พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุที่ทำให้บุคคลต้องเดือดร้อนในภายหลังไว้เป็นอันมาก เช่น อบายมุขเป็นต้น ดังกล่าวแล้วและยังมีอีกมาก เป็นต้นว่า

๑. เมื่อเป็นเด็กไม่ทำสิ่งที่ควรทำ เช่น ไม่เล่าเรียน ไม่หาความรู้เพื่ออนาคต

๒. เกียจคร้านทำการงาน
๓. มีความคิดจม คือ ไม่คิดถึงอนาคต
๔. คิดสบายไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น
๕. ไม่หาทางให้เกิดปัญญา (จึงจมอยู่ในความโง่)

(ธ. ขุ.)

และ ๑. เมื่อเป็นหนุ่ม ไม่แสวงหาทรัพย์
๒. เมื่อเป็นเด็ก ไม่เล่าเรียนวิชาหาความรู้เพื่ออนาคต
๓. เป็นคนเจ้าเล่ห์ ชอบพูดยุยงให้มีเรื่องวุ่นวาย กินสินบน เหี้ยมโหด (แต่ดูภายนอกเป็นคนดี)
๔. ทุศีล ขาดขันติ ขาดเมตตา
๕. เจ้าชู้
๖. ตระหนี่ มีทรัพย์ก็ไม่ยอมให้แม้พอให้ได้
๗. อกตัญญู
๘. ดื้อดึงกับพ่อแม่ ดูหมิ่นพ่อแม่
๙. ไม่ยอมเข้าใกล้สมณะ
๑๐. ชอบทำทุจริต ไม่ยอมเข้าใกล้สัตบุรุษ

(ทวาทส. อัง.)

และมีเหตุแห่งความเดือดร้อนอีกมาก ที่พระพุทธเจ้า

ทรงแสดงไว้ เป็นต้นว่า

๑. มีความรู้น้อย ชอบทำชั่ว ไร้สิ่งที่มีคุณค่าในตัว

๒. ชอบคบคนเลว พอใจในธรรมที่เลว

๓. ชอบนอน ชอบคุย เกียจคร้าน เจ้าอารมณ์

๔. อกตัญญู

๕. ชอบหลอกลวง แม้แต่สมณะก็ไม่เว้น

๖. เห็นแก่ตัวจัด มีของกินของใช้ก็กินก็ใช้แต่ตัว

๗. เย่อหยิ่ง ดูหมิ่นญาติของตน

๘. เป็นนักเลงผู้หญิง–การพนัน–เหล้า (สิ่งเสพติด) –หัวไม้ ล้างผลาญทรัพย์ที่มีอยู่

๙. เจ้าชู้ ชอบคบหญิงเสเพล

๑๐. ชายแก่ได้เมียสาว (หญิงแก่ได้ผัวหนุ่ม)

๑๑. ตั้งหญิง–ชาย นักเลง สุรุ่ยสุร่าย ให้เป็นใหญ่ในการงาน

๑๒. เกิดในตระกูลสูง แต่ยากจน และคิดมักใหญ่ใฝ่สูง

(สุ. ขุ.)

เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ย่อมประสบความเดือดร้อนในภายหลังแน่

ชีวิตที่ไร้สาระ ชีวิตของคนบางคนมีความหมายมาก ของบางคนไร้สาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงชีวิตที่ไร้สาระไว้ คือชีวิตที่ ๑. ติดของเสพติด ๒. ไร้สมบัติ (ทั้งทรัพย์สมบัติ ทั้งคุณสมบัติ) ๓. ไม่ทำงานการ ๔. ประมาทมัวเมา ๕. ไร้คุณค่า *(ปาฏิ. ที.)* ชีวิตอย่างนี้เป็นชีวิตที่ไร้สาระ ว่างเปล่า รกโลก น่าเสียดาย

ทางเจริญของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า คนทุกคนย่อมต้องการความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ดังนั้นจึงทรงแสดงวิธีการซึ่งใช้ได้โดยทั่ว ๆ ไปไว้หลายประการเพื่อความเจริญเป็นต้นว่า

๑. จงเดินไปตามทางแห่งความดีที่เดินมาแล้ว อย่าถอยหลัง ถ้าเป็นทางชั่วจงกลับ อย่าเดินต่อไป
๒. จงอย่าทำลายฝ่ามืออันชุ่มด้วยเหงื่อ (คือ ความขยันช่วยตนและช่วยผู้อื่น)
๓. อย่าประทุษร้ายมิตร (ไม่ว่าจะในทางร่างกาย ความคิด ทรัพย์ หรือชีวิต)
๔. อย่าอยู่ในอำนาจหญิง

(ขา. ขุ.)

และทรงแสดงหลักปฏิบัติ อันทำให้เกิดความไม่เสื่อม มีแต่ความเจริญในชีวิต ซึ่งควรนำมากล่าวในที่นี้อีก คือ

๑. คบคนดี

๒. สนใจในคำแนะนำของคนดี

๓. ไตร่ตรองให้รู้ดีรู้ชั่วโดยแยบคาย

๔. ปฏิบัติตนตามควรแก่ความดีความชั่วนั้น

(จตุ. อัง.)

นอกจากนี้ยังมีทางเจริญอื่น ๆ อีก

เมื่อดำเนินตามทางเจริญของชีวิตดังกล่าวนี้ ย่อมได้ประสบความเจริญในชีวิตแน่นอน

ฆราวาสธรรม คนไทยมีอยู่ ๒ ประเภท คือ เป็นนักบวช กับเป็นฆราวาส ชีวิตของฆราวาสที่จะดำเนินไปโดยปกตินอกจากจะอาศัยกฎหมายของบ้านเมืองแล้ว ยังจำจะต้องอาศัยหลักปฏิบัติอื่น ๆ อีก เพื่อการตั้งตัวให้มีฐานะดี เพื่อการปฏิบัติต่อกันของบุคคลในสังคมนั้น ๆ เพื่อการปฏิบัติของบุคคลผู้มีหน้าที่พิเศษ เกี่ยวกับความสุขของประชาชน เช่นเป็นข้าราชการ หรือมีหน้าที่ทางอาชีพ เช่น เป็นพ่อค้า เป็นต้น หลักปฏิบัติเพื่อสิ่งนั้น ๆ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง

แล้ว ดังที่นำมากล่าวไว้แล้ว นอกจากนี้ยังมีหลักที่เป็นกลาง ๆ สำหรับให้ฆราวาสได้ปฏิบัติอีกเพื่อความอยู่เป็นสุขและมีความสงบ เป็นต้นว่า

๑. มีสัจจะต่อกัน ไม่ตระบัดสัจจะ
๒. รู้จักข่มใจ ข่มอารมณ์
๓. อดทนต่อความลำบากตรากตรำ การถูกนินทาว่าร้าย และความเจ็บป่วย
๔. เสียสละของ ๆ ตนแก่คนอื่น ให้คนอื่นได้รับความสุขจากสิ่งของ ๆ ตนบ้าง

(ส. สัง.)

และ ๑. เป็นคนเรียบร้อย
๒. มีหลักปฏิบัติประจำใจ
๓. ไม่ประมาทในชีวิต ในวัย ในความไม่มีโรคเป็นต้น
๔. ฉลาด
๕. ถ่อมตน ไม่เบ่ง
๖. ไม่ตระหนี่
๗. สงบเสงี่ยม มีรสนิยมดี

๘. พูดดี สุภาพ

(ขา. ขุ.)

และมี ๑. การสงเคราะห์เพื่อนและคนอื่น

๒. ให้สิ่งที่ควรให้ แก่ผู้ที่ควรให้

๓. รู้จักจัด รู้จักทำสิ่งที่ควรทำ ไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ

๔. ช่วยบุคคลที่ควรช่วย สงเคราะห์คนที่ควรสงเคราะห์

(ขา. ขุ.)

นอกจากนี้ยังมีหลักอื่น ๆ อีก เช่น หลักการสงเคราะห์ คือ สังคหวัตถุ ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว ควรนำมาปฏิบัติได้อีก

ถ้าฆราวาสต่างปฏิบัติต่อกันอย่างนี้ ก็จะมีความสุข ไม่มีการทำร้าย ทำลาย ลัก คดโกง ประพฤติผิดในทางชู้สาว ต่างช่วยเหลือกันเป็นต้น เป็นการแก้ปัญหาทางสังคมได้เป็นอย่างดี

บรรพชิตธรรม ภิกษุต้องปฏิบัติตามวินัย และ

๑. สำรวมระวังมือ เท้า วาจาของตน

๒. พอใจในธรรม

๓. มีใจมั่นคง อดทน

๔. ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะจนเกินไป

๕. รู้จักพอ

(ขา. ขุ.)

และเว้น ๑. การก้มหน้าหากิน (เป็นหมอดู)

๒. การแหงนหน้าหากิน (เป็นหมอดูฤกษ์ยาม)

๓. การส่ายหน้าหากิน (เป็นนักธุรกิจติดต่อผู้คน)

๔. การเอียงหน้าหากิน (เป็นหมดดูลักษณะ)

(ขันธ. สัง.)

มัวยุ่งกับเรื่องเหล่านี้ ก็จะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ด้านปริยัติและด้านปฏิบัติบกพร่อง แต่ชาวบ้านบางคนชอบภิกษุอย่างนี้เพราะถือว่าเป็นที่พึ่งของเขาได้

และ ๑. เล่าเรียน (ปฏิบัติคันถธุระ หรือเรียนปริยัติธรรม)

๒. แสดงธรรมสอนประชาชน ตามความรู้ความสามารถ

๓. บอกธรรม สอนธรรม ตามความรู้ความสามารถ

๔. สาธยายธรรมวินัย

๕. ปฏิบัติพระสัทธรรม (ปฏิบัติวิปัสสนาธุระ หรือปฏิบัติธรรม)

(ปัญ. อัง.)

และต้อง ๑. เล่าเรียน

๒. ว่าง่าย อดทน

๓. เป็นพหูสูต

๔. ไม่มักมาก รู้จักข่มใจ ไม่ย่อหย่อนทางพระวินัย มีความเพียรเป็นต้น

๕. สามัคคีกัน

(ปัญ. อัง.)

และเป็นบรรพชิตควรพิจารณาบ่อย ๆ อย่าลืมตัวว่า

๑. บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อาการกิริยาใด ๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้น ๆ

๒. ความเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรเป็นคนเลี้ยงง่าย

๓. สิ่งที่ควรทำอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านี้

๔. เราติเตียนตัวเองโดยศีล (คือความประพฤติเรียบร้อย) ได้หรือไม่

๕. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่

๖. เราจักต้องจากของรักของชอบไปทั้งนั้น

๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำดีจักได้ดีทำชั่วจักได้ชั่ว
๘. วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่
๙. เรายินดีพอใจในที่เงียบสงัดหรือไม่
๑๐. คุณวิเศษอะไรของเรามีอยู่บ้างหรือไม่

(ทสก. อํง.)

ส่วนภิกษุผู้เป็นนักวิปัสสนาธุระ ต้องปฏิบัติตัว ดังนี้
๑. มีธุรกิจน้อย ไม่เป็นนักสังคม เลี้ยงง่าย มักน้อย
๒. กินน้อย ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ไม่เป็นทาษของความอร่อยลิ้น
๓. ไม่นอนมาก
๔. เป็นพหูสูต
๕. หมั่นประกอบความเพียรทางจิต

(ปญฺ. อํง.)

นักปฏิบัติทางจิตต้องปฏิบัติอย่างนี้ จะได้ไม่เกิดความกังวลใจเกินขอบเขตไป อันเป็นผลไม่ดีแก่การปฏิบัติธรรม ข้อนี้จะนำไปกล่าวอีกในตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์

หญิง เรื่องหญิงเป็นเรื่องใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องหญิงไว้หลายเรื่อง จะนำมากล่าวเพียงบางเรื่อง เช่น ตรัสว่า หญิงเป็นใหญ่ยาก เพราะ

๑. เจ้าอารมณ์ เก็บอารมณ์ไว้ไม่อยู่

๒. มักริษยา เย่อหยิ่ง

๓. มักเห็นแก่ตัวมากกว่าส่วนรวม

๔. มีความเฉลียวฉลาดจำกัด ดังนั้นจึงเป็นใหญ่ยาก

(จตุ. อัง.)

สิ่งที่หญิงต้องการ พระพุทธเจ้าทรงแสดงสิ่งที่หญิงต้องการคือ

๑. เกิดในสกุลที่ดี มีฐานะดี มีรูปสวย

๒. ได้แต่งงานในวัยอันสมควร

๓. เป็นเมียคนเดียวของผัว

๔. ขอให้มีลูก

๕. ขอให้มีอำนาจเหนือผัว และทุกคนในบ้าน

(ส. สัง.)

สิ่งที่หญิงต้องการนี้แม้เป็นเรื่องเมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว แต่หญิงในปัจจุบันนี้บางคนอาจยังต้องการเหมือนกัน

กำลังหญิง ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงกำลังไว้หลายอย่าง และหนึ่งในหลายอย่างนั้นคือ ๑. กำลังตะวัน ๒. กำลังเดือน ๓. กำลังสมณะ ๔. หญิงมีกำลังยิ่งกว่านั้น

(ขา. ขุ.)

ผัวกลัวเมีย อนึ่ง เรื่องผู้ชายเกรงเมียนั้นมีมานานแล้ว ในสมัยพุทธกาลก็มี ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องผู้ชายต้องเกรงเมียและถูกเมียข่ม เพราะเมียมี

๑. กำลัง คือรูปสมบัติ

๒. กำลัง คือโภคสมบัติ วิชาสมบัติ

๓. กำลัง คือญาติ

๔. กำลัง คือบุตร

๕. กำลัง คือความประพฤติดีกว่าผัว ปฏิบัติผัวดี

(ส. สัง.)

และเพราะผัว ๑. ยากจน

๒. เจ็บไข้ ทุพพลภาพ

๓. แก่

๔. ติดของเสพติด

๕. โง่กว่าเมีย

๖. เฉื่อยชา เลอะเลือน

๗. คล้อยตามเมียทุกอย่าง

๘. ไม่ทำมาหากิน

(ขา. ขุ.)

และเหตุเหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้หญิงเบื่อผัวและมักนอกใจ หรือเลิกร้างกัน

เมียกลัวผัว และพระองค์ทรงแสดงว่า ผู้ชายที่เมียไม่สามารถข่มได้นั้น เพราะมีกำลัง คือ ความเป็นใหญ่ ความเป็นอิสระแก่ตัว *(สฬา. สัง.)* คือ ต้องเป็นผู้ชายจริง ๆ ไม่ยอม

อำนาจเมีย ในชาดก ขุททกนิกาย ท่านกล่าวไว้แปลความว่า

๑. ชายแม้เป็นนักปราชญ์ มหาชนนับถือ ถ้ากลัวเมียแล้วย่อมสิ้นคุณค่า ไร้สง่าราศี ดุจพระจันทร์ในวันจันทรุปราคา

๒. ชายกลัวเมีย ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า ย่อมไปสู่ทุคติ

ผู้ชายกลัวเมีย ในบ้านมักไม่ค่อยพูด แต่ไปช่างพูดนอกบ้าน มักมีใจขุ่นมัว มีปมด้อย เมื่อตายโดยมีใจขุ่นมัว

จึงไปทุคติ

เมีย ๗ จำพวก อนึ่ง ในปัจจุบันนี้มีเมียหลายประเภท ในสมัยพุทธกาลก็มีหลายประเภทเหมือนกัน ดังที่ทรงแสดงไว้ดังนี้ :–

๑. เมีย ดุจเป็นเพชฌฆาต

๒. เมีย ดุจเป็นโจร

๓. เมีย ดุจเป็นนาย

๔. เมีย ดุจเป็นแม่

๕. เมีย ดุจเป็นน้อง

๖. เมีย ดุจเป็นเพื่อน

๗. เมีย ดุจเป็นบ่าว

(สัต. อัง.)

เมียที่นำความเดือดร้อนมาให้ผัว คือ :–

๑. ชอบไปเที่ยวตามสถานที่เริงรมย์

๒. ชอบไปเที่ยวตามสวนสาธารณะ

๓. ชอบไปเที่ยวตามท่าเรือ หรือชายทะเล

๔. ชอบไปค้างคืนที่บ้านญาติของตน

๕. ชอบไปค้างบ้านคนอื่น

๖. ชอบแต่งตัวมาก

๗. ติดของเสพติด

๘. ชอบเยี่ยมหน้าต่าง

๙. ชอบยืนที่ประตูบ้านและมองคน

(ขา. ขุ.)

เมียอย่างนี้ มักมีเรื่องทะเลาะกับผัว มักนอกใจ และมักต้องเลิกร้างกัน

เหตุที่หญิงอยู่กับผัวยืดยาว ผัวเมียที่อยู่ด้วยกันยืดยาวจนตายจากกันนั้น ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า เพราะเหตุดังนี้คือ ทั้ง ๒ ฝ่าย

๑. มีวัยพอกัน

๒. ปรองดองกัน

๓. มีความประพฤติพอกัน

๔. มีความพอใจในสิ่งต่าง ๆ พอกัน

๕. ไม่เป็นหมัน

๖. มีความประพฤติดี มีสกุล

๗. ปฏิบัติหน้าที่ในกันและกันดี

(ขา. ขุ.)

เหตุที่ผัวเมียตายแล้วจะได้พบกันอีกในชาติหน้า ส่วนผัวเมียที่รักกันมาก และปรารถนาจะได้พบกันอีกในชาติหน้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า

๑. ต้องมีศรัทธาในความดีพอกัน
๒. มีความประพฤติดีพอกัน
๓. มีความเสียสละพอกัน
๔. มีสติปัญญาพอกัน

(จตุ. อัง.)

เมื่อเป็นอย่างนี้ ผัวเมียย่อมมีหวังได้พบกันอีกในชาติหน้า

หลักตัดสินคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า ต่อไปภายหน้าจะต้องมีผู้นำคำสั่งสอนภายนอกเติมเข้ามาในสัตถุศาสน์ของพระองค์แน่ ดังนั้น เพื่อให้มีเครื่องตัดสินว่าคำสอนนั้น ๆ เป็นคำสอนของพระองค์ หรือเป็นคำสอนที่พระพุทธศาสนาควรยอมรับว่า ใช้ได้ หรือถูกต้องเข้ากันได้หรือไม่ พระพุทธองค์ทรงวางหลักสำหรับตัดสินไว้เป็นหลักทั่วไปก็มี เป็นหลักตัดสินเฉพาะพระวินัยก็มี เป็นหลักตัดสินสำหรับโลกุตรธรรมก็มีดังนี้

ในเภสัชชขันธกะมหาวรรคแห่งวินัย ทรงแสดงข้อ

อ้างอิงสำหรับเป็นหลักตัดสินทางวินัย ๔ ประการ เพื่อเป็นเครื่องวินิจฉัยว่าอะไรควร อะไรไม่ควร เช่น

สิ่งใดมิได้ทรงห้ามว่าไม่ควร แต่เข้ากับของที่ควร ขัดกับของที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร ๑ สิ่งใดมิได้ทรงห้ามว่าไม่ควร แต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับของที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร ๑ สิ่งใดมิได้ทรงอนุญาตว่าควร แต่เข้ากับของที่ควร ขัดกับของที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร ๑ สิ่งใดมิได้ทรงอนุญาตว่าควร เข้ากับของที่ไม่ควร ขัดกับของที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร ๑ เช่น ฝิ่นเป็นของเสพติด ทำลายสุขภาพ มิได้ทรงห้ามว่าไม่ควร เพราะครั้งพุทธกาลไม่มี แต่เข้ากับของที่ไม่ควร คือสุรา ขัดกับของที่ควร ฝิ่น จึงไม่ควรกับบรรพชิตเป็นต้น

ในมหาวรรค ทีฆนิกาย ทรงแสดงหลักการตัดสินธรรมวินัยทั่วไป ความไทยโดยย่อว่า

ถ้ามีผู้อ้างว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์อย่าพึงรับหรือปฏิเสธก่อน พึงเทียบเคียง สอบสวนตามธรรมวินัย ถ้าไม่ลงกัน พึงเข้าใจว่า นั่นมิใช่สัตถุศาสน์ ถ้าลงกันทั้งธรรมทั้งวินัย พึงเข้าใจว่า นั่นเป็นสัตถุศาสน์

ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย กับใน จุลลวรรค

ทรงแสดงหลักตัดสินสำหรับโลกุตรธรรม ความไทยโดยย่อดังนี้

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อราคะ เพื่อประกอบทุกข์ เพื่อสะสมกิเลส เพื่อความมักใหญ่ เพื่อความไม่รู้จักพอ เพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่ เพื่อความเกียจคร้าน เพื่อความเลี้ยงยาก ธรรมเหล่านี้ พึงรู้ว่า ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่สัตถุศาสน์

ธรรมที่เป็นไปโดยนัยตรงกันข้าม พึงรู้ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตถุศาสน์

ความเชื่อ ตามปกติแล้วคนทุกคนย่อมมีความเชื่อ (ศรัทธา) ศาสนาสำคัญบางศาสนาถือว่า ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญของศาสนานั้น โดยให้เชื่อก่อนแล้วรู้เอง ดังนั้นจึงต้องบังคับให้เชื่อ แต่ในพระพุทธศาสนาสอนให้รู้ก่อนแล้วจึงเชื่อ และจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ไม่บังคับ ทั้งกับสอนไม่ให้เชื่อ ดังนี้ คือ

๑. อย่าเชื่อโดยฟังตาม ๆ กันมา
๒. อย่าเชื่อโดยเชื่อสืบ ๆ กันมา
๓ อย่าเชื่อโดยเขาเล่าว่า

๔. อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา
๕. อย่าเชื่อโดยตรึกเอาเอง
๖. อย่าเชื่อโดยคาดคะเนเอา
๗. อย่าเชื่อโดยตรึกเอาตามอาการของเรื่องนั้น ๆ
๘. อย่าเชื่อโดยเห็นว่าตรงกับความเห็นของตน
๙. อย่าเชื่อโดยเห็นว่าควรเชื่อได้
๑๐. อย่าเชื่อโดยเห็นว่าผู้พูดเป็นสมณะ หรือเป็นครูของตน

(ติก. อัง.)

เรื่องนี้อยู่ในกาลามสูตร

พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อด้วยอาการดังกล่าวแล้ว แต่พระองค์ทรงสอนให้เชื่อความจริง (ตัวเองก็ยังเชื่อไม่ได้) ด้วยให้รู้ก่อนจึงเชื่อ ดังนั้น ในที่ใดที่ทรงสอนเรื่องความเชื่อในที่นั้นต้องมีสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาหาความจริงด้วยทุกแห่ง เช่นในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต อังคุตตร-นิกาย อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย เป็นต้น

สิ่งที่ควรทำเมื่อมีคนติหรือชมพระพุทธเจ้า เรื่องนี้พระองค์ทรงแสดงว่า พุทธบริษัทอย่าโกรธ อย่าตื่นเต้นดีใจ เมื่อใครเขาติเตียนหรือชมเชยพระพุทธองค์

(สีล. ที.)

จิต–ใจ ร่างกายของเรานี้ ประกอบด้วย กาย กับ จิต หรือใจ ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจในคำว่า จิต ใจ มโน มนัส วิญญาณก่อน

มีคำบาลีว่า "จิตฺตํ มโน มนสํ วิญฺญาณํ หทยํ มนํ นามาเนตานิ โวหารปเถ วตฺตนฺติ ปายโต" แปลว่า ชื่อว่า จิต มนะ มนัส วิญญาณ หทัย เหล่านี้ ย่อมเป็นไปตามสำนวนโวหารสำหรับเรียกโดยมาก และในมหาวรรค ขุททกนิกายก็แสดงว่า จิต มโน วิญญาณเป็นต้นเป็นอย่างเดียวกันดังนี้ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ มโนวิญฺญาณธาตุ เป็นต้น แปลว่า คำว่าจิต มนะ มนัส หทัย บัณฑร มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณักขันธ มโน-วิญญาณธาตุ เป็นไวพจน์ (เป็นชื่อเรียก) ของมนะ (ใจ)

หมายความว่า เป็นอย่างเดียวกัน แต่ที่ต่างกันนั้น เพราะเรียกให้ต่างกันไปตามอาการและหน้าที่ ซึ่งแล้วแต่จะพิจารณา (แต่ไม่ควรมาขัดใจกันเพราะทิฏฐิความเห็นในเรื่องนี้ เพราะคนพ้นทุกข์ได้มิใช่เพราะมาเถียงกันว่า จิตกับวิญญาณเป็นต้นนั้น เป็นอย่างเดียวกัน หรือต่างกัน มีแต่ยิ่งเถียงกันยิ่งเกิดทุกข์)

ก็สิ่งหนึ่งเรียกว่า จิต เพราะทำหน้าที่สะสมและคิด เรียกว่า วิญญาณ เพราะทำหน้าที่รู้ เรียกว่า มโน มนัส มนะ เพราะทำหน้าที่นึกคิด และเรียกว่าหทัย คือ หัวใจ คำว่า ใจ เป็นคำไทยแท้ คำว่าจิต–มโนวิญญาณธาตุนั้นเป็นคำบาลี ที่เรานำมาใช้เป็นคำไทย เมื่อเรานับถือพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นคำไทยแท้ดั้งเดิมแล้วก็ ใจคำเดียว ใจทำหน้าที่อย่างไหน เช่น คิด นึก รู้ สะสม อะไรก็เรียกกันไปตามภาษาทางศาสนาก็แล้วกัน เพื่อตัดปัญหา ในที่นี้ขอใช้คำไทยว่า ใจ แทนจิตเป็นต้น

เรื่องใจเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ดังมีพุทธพจน์ปรากฏในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า อะไร ๆ ก็มีใจเป็นสำคัญ ขึ้นอยู่กับใจ ใจมักดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ไปได้ไกล การข่มใจได้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ ใจที่คุ้มครองรักษาได้ ย่อมนำความสุขมาให้ ดังนี้เป็นต้น

พูดถึงความดีความร้าย ใจของเรานี้ ย่อมนำความดีความร้ายมาให้เรายิ่งกว่าผู้ดีผู้ร้ายเสียอีก ในข้อนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า โจรเห็นโจร คู่เวรเห็นคู่เวร ย่อมทำความร้ายให้แก่กันเป็นอันมาก แต่

ใจที่ตั้งไว้ผิด (คือความคิดเลวหรือเห็นผิดเป็นชอบ) ย่อมทำความร้ายแก่คนยิ่งกว่านั้น และว่าใจที่ตั้งไว้ถูกต้อง ย่อมทำความดีให้ ยิ่งกว่าพ่อแม่ญาติ และคนอื่นทำให้เสียอีก

พูดถึงความหลุดจากกิเลส ใจเป็นผู้หลุดพ้น ไม่ใช่กาย ดังความไทยในตอนสุดท้ายของอนัตตลักขณสูตรในมหาขันธกมหาวรรคว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาจบ ใจของพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส และมีในธรรมบท ขุททกนิกาย อีก ความไทยว่า เมื่อใจเศร้าหมอง ย่อมหวังไปทุคติ เมื่อใจผ่องแผ้ว ย่อมหวังไปสุคติ ดังนี้เป็นต้น

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องใจนี้ไว้มากอย่างยิ่ง ทำให้ความสำคัญของใจมีมากยิ่งขึ้น รวมความว่า คนจะดีจะชั่วจะไปสุคติไปทุคติ ถึงความดับกิเลส คือนิพพาน ก็อยู่ที่ใจเป็นตัวการสำคัญ ดังนั้น จึงต้องระวังใจ ควบคุมไว้ฝึกเอาไว้ ก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งนัก

(ถ้าจะถามว่า ไฉนในพระบาลีจึงกล่าวว่า จิตหลุดพ้นจากกิเลส ไม่กล่าวว่า วิญญาณ เป็นต้น หลุดพ้น ข้อนี้ขอชี้แจงว่าก็เพราะจิตทำหน้าที่สะสม เก็บรับกิเลส วิญญาณ

มีหน้าที่รู้ สิ่งที่พ้นจากกิเลส จึงต้องใช้คำว่า จิต และอย่าลืมว่า จิตนั้นเป็นสังขาร เมื่อเป็นสังขารก็ต้องไม่เที่ยงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ แม้เป็นนิพพานจิต พระนิพพานมิใช่จิต จิตก็ไม่ใช่พระนิพพาน ดังนั้น จิตก็คงเป็นสังขารอยู่นั่นเอง)

วิธีทำให้อายุยืน–อายุสั้น คนทั่วไปต้องการให้มีอายุยืนไม่ต้องการให้อายุสั้น ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุให้อายุสั้นและอายุยืนไว้ ดังนี้

เหตุทำให้อายุสั้น คือ

๑. สร้างความทุกข์กาย–ใจ แก่ตนเอง
๒. ไม่รู้จักพอในการหาความสุข
๓. กินของย่อยยากและแสลงต่อสุขภาพ
๔. เสียความประพฤติ ชอบฆ่าสัตว์ เป็นต้น
๕. ชอบเที่ยวไปในที่ไม่ควร

(ปญฺ. อํ.)

ถ้าทำอย่างนี้อายุสั้นแน่ และทรงแสดง**เหตุทำให้อายุยืน** คือ

๑. ทำความสงบกาย–ใจ แก่ตน
๒. รู้จักประมาณในการหาความสุข

๓. กินของย่อยง่ายมีประโยชน์
๔. มีความประพฤติดี มีศีล ไม่ชอบการฆ่าสัตว์ เป็นต้น
๕. มีเพื่อนดีคอยแนะนำตักเตือน

(ปัญ. อัง.)

ถ้าปฏิบัติได้ดังนี้ก็มีหวังอายุจะยืน แต่ที่ทรงแสดงนี้หมายถึงเหตุทั่วไป ถ้าเป็นเรื่องของกรรมเก่าแต่ปางก่อนแล้วก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

เรื่องฤกษ์–ยาม เรื่องถือฤกษ์ถือยามนี้ ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า เมื่อทำดีแล้วเมื่อไร ก็เป็นความดีเมื่อนั้น เป็นฤกษ์ดี เป็นมงคล เป็นขณะดีเมื่อนั้น เมื่อทำชั่วเมื่อไร ก็เป็นความชั่วเมื่อนั้น เป็นฤกษ์เลว เป็นขณะเลว เมื่อนั้น

(ติก. อัง.)

และแสดงว่า ประโยชน์ย่อมผ่านเลยคนโง่ ผู้มัวถือฤกษ์ถือยาม ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ ดาวทั้งหลายจะทำอะไรได้

(ชา. ขุ.)

แม้ในคุณสมบัติของพุทธศาสนิกชน ๕ ประการ ข้อ ๓

ก็กล่าวไว้ว่า ไม่ถือมงคล ถือฤกษ์ ถือยาม ตื่นข่าว

(ปัญ. อัง.)

ฤกษ์ดีทางพระพุทธศาสนา ก็คือ ตามความสะดวก หรือตามเวลาสะดวก หรืออยู่ที่เวลาแห่งการทำความดี ฤกษ์เลวอยู่ที่เวลาแห่งการทำชั่ว จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงยอมให้พระสาวกเรียนดาราศาสตร์ ก็มิใช่เพื่อดูฤกษ์ดูยาม แต่เพื่อประโยชน์แก่การดูปักขคณนา ให้รู้วันพระวันอุโบสถ และเพื่อประโยชน์แก่การสวดปาฏิโมกข์กับทำสังฆกรรมบางอย่าง

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ในพระพุทธศาสนากำหนดเอาการทำดี ทำชั่วเป็นสำคัญ ไม่ถือฤกษ์ ในฤกษ์ดี ถ้าทำชั่วทางกายก็เป็นกายทุจริต เป็นฤกษ์ชั่วไป ในฤกษ์เลว ถ้าทำดีทางวาจาก็เป็นวจีสุจริต เป็นฤกษ์ดีไป อย่างนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ก็แล้วแต่ความสะดวกใจ ใครนิยมอย่างไร ถ้าไม่เกิดเสียหายแล้ว ก็ให้เป็นเรื่องเสรีทางความเชื่อ

พระพุทธเจ้าไม่ทรงวิวาท และไม่ทรงสอนให้วิวาทกับใครเพราะกามและทิฏฐิความเห็น

(ขุท. อัง.)

พระพุทธเจ้ามิใช่เทพมิใช่มนุษย์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์มิใช่เทพ มิใช่คนธรรพ์ มิใช่ยักษ์ มิใช่มนุษย์ ข้อนี้มีหลักฐานจากบาลีในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยโดยย่อว่า

ที่ระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ โทณพราหมณ์ ได้พบพระพุทธเจ้า แต่ไม่รู้จัก เห็นพระพุทธองค์มีลักษณะ คือมีรอยพระบาทอันน่าอัศจรรย์ จึงทูลถามว่า เป็นเทพหรือ เป็นคนธรรพ์หรือ เป็นยักษ์หรือ เป็นมนุษย์หรือ พระพุทธ-องค์ตรัสตอบว่า ไม่ใช่ ๆ ทุกคำถาม

พราหมณ์จึงทูลถามว่า แล้วเป็นอะไร พระพุทธองค์ ตรัสตอบว่า เพราะละอาสวะเหล่าใดไม่ได้ เราจึงต้องเกิด เป็นเทวดา ต้องเกิดเป็นคนธรรพ์ ต้องเกิดเป็นยักษ์ ต้อง เกิดเป็นมนุษย์ ดังนี้ อาสวะเหล่านั้น เราละได้ขาดแล้ว ดอกบัวเกิดในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ น้ำไม่ติดมาฉันใด เราเกิดใน โลก โลกไม่ติดเรา เราไม่ติดโลกฉันนั้น จงรู้ว่าเราเป็น พุทธะเถิด

ข้อนี้แสดงว่า ทางพระพุทธศาสนาถือว่า เมื่อยังมีกิเลส อยู่ ก็เรียกว่าเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ เป็นต้น

แล้วแต่จะเกิดเป็นอะไร พอละกิเลส ไร้กิเลสแล้ว ก็พ้นจากความเป็นเทวดา เป็นต้น

ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า เทพเจ้านั้น คือ ผู้เป็นตัวอย่างของผู้ได้รับผลของการกระทำดี (กุศลกรรม) อย่างสูง มิใช่เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสิ่งทุกทุกอย่าง ทั้งมีมากองค์และยังแบ่งเป็น ๓ ประเภท คืออุปปัตติเทพ สมมติเทพ และวิสุทธิเทพ อุปปัตติเทพ คือเทพเจ้าในสวรรค์หรือวิมานนั้น ๆ เป็นพวกอทิสสมานกาย คือไม่เห็นตัว (ด้วยตาธรรมดา) ไม่เหมือนสมมติเทพ คือพระมหากษัตริย์หรือคนชั้นสูง วิสุทธิเทพ คือผู้ไร้กิเลส เป็นเทพที่วิเศษที่สุด สูงกว่าเทพชนิดอื่น ข้อนี้แสดงว่า ในพระพุทธศาสนานี้ถือว่า

๑. คนมีโอกาสเป็นเทพเจ้าได้ทั้งเป็น โดยมิต้องรอให้ตายก่อนแล้วจึงไปเกิดเป็น

๒. เทพเจ้าบนสวรรค์ มิใช่จะวิเศษเสมอไป ยังสู้คนบางประเภท คือผู้ไร้กิเลสไม่ได้

๓. ศาสนานี้ ถือความดีเป็นสำคัญ

ความกลัว เรื่องความกลัวนี้ เรื่องที่จะกลัวมีมาก แต่พระพุทธองค์ทรงสอนให้กลัว–เกรงตัวเอง เพราะเมื่อกลัว–เกรง

ตัวเองแล้วคนอื่นสิ่งอื่นก็ไม่มีปัญหาหรือมีก็น้อย และการที่ทรงสอนเรื่องความละอายตนเอง (หิริ) เกรงกลัวตนเอง (โอตตัปปะ) *(ทุก. อัง.)* ย่อมเป็นการแสดงว่า การอายตนเอง การเกรงกลัวตัวเองสำคัญกว่าการอายและเกรงกลัวคนอื่น สิ่งอื่น การเกรงเขาว่านั้น เมื่อเขาไม่รู้ไม่เห็น คนก็ทำชั่วได้ แต่ถ้าเกรงตัวเองแล้ว คนอื่นจะเห็น ไม่เห็น ตนเองก็ไม่ทำชั่ว เพราะเกรงตัวเอง

ตนเอง – ใจ เรื่องเกี่ยวกับตนและใจนี้ เพียงในธรรมบท ขุททกนิกายเท่านั้น ก็ได้มีกล่าวไว้เป็นอันมาก ความไทยเป็นต้นว่า

๑. ตนเป็นที่พึ่งของตน

๒. สอนคนอื่นอย่างไร ต้องทำตนอย่างนั้น

๓. ก่อนจะสอนผู้อื่น ตนต้องทำตัวให้ดีก่อน

๔. พึงเตือนตนเอง พึงพิจารณาตนเอง

๕. ผู้ใดมีปัญญาทราม อาศัยมิจฉาทิฏฐิ คัดค้านคำสอนของพระอริยเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ผู้เป็นอยู่โดยธรรม ทิฏฐิของเขาย่อมให้ผลฆ่าตนเอง ดุจขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่

อนึ่ง เกี่ยวกับการรับผิดชอบในการกระทำของตนเองนั้น มีพระบาลีในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า เขาทำชั่วด้วยตนเอง เขาก็เศร้าหมองเอง เขามิได้ทำความชั่วเอง เขาก็บริสุทธิ์ (จากความชั่ว) เอง ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำให้เขาบริสุทธิ์ไม่ได้

เสรีภาพในการนับถือศาสนา

ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า ใครจะนับถือพระพุทธ-ศาสนาหรือไม่ก็แล้วแต่เขา ไม่มีการบังคับ ไม่มีการใช้นรกเข้าขู่ หรือใช้สวรรค์เข้าล่อ การขึ้นสวรรค์ ลงนรก เป็นเรื่องเนื่องจากการกระทำของคนนั้น ๆ คนที่นับถือพระพุทธศาสนาแต่ทำชั่ว เช่น ฆ่าเขา ลักเขา แม้ทำเพื่อพระพุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นความชั่ว เพราะเมื่อทำชั่วก็ต้องเป็นความชั่ว เมื่อทำดีก็ต้องเป็นความดี ไม่ว่าผู้ทำจะนับถือพระพุทธศาสนาหรือศาสนาใด ๆ แม้แต่ทางกฎหมายก็ยังไม่ยอมในเมื่อมีการฆ่าคนเพื่อศาสนา และเมื่อมีคนด่าว่าพระพุทธเจ้าบ้าง สรรเสริญบ้าง พระพุทธองค์กลับทรงสอนพุทธบริษัทว่า อย่าไปยินร้ายโกรธเขา หรือดีใจ ควรวางใจเป็นกลาง ๆ

(สีล. ที.)

เมื่อมีคนสำคัญ เช่น สีหเสนาบดีกับอุบาลีคฤหบดีซึ่งนับถือศาสนาอื่นมาก่อน แล้วกลับมานับถือพระรัตนตรัย พระองค์กลับทรงท้วงเขาถึง ๓ ครั้งให้เขาคิดดูให้ดีก่อนก่อนที่จะเปลี่ยนศาสนาเลิกจากศาสนาเดิมมานับถือพระรัตนตรัย

(มหา. วิ.)

การทำความดี – การบำเพ็ญประโยชน์ ในพระพุทธศาสนาสอนให้คนทำความดี เพื่อความดีของตนเองบ้าง ของผู้อื่นบ้าง ดูพฤติกรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างหรือเป็นข้ออ้างอิง คือ พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปสอนผู้อื่นเพื่อความดีของเขา โดยมิได้หวังอะไรเป็นเครื่องตอบแทนไม่ว่าจะเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เพราะทรงพอแล้ว และไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้หวังผลตอบแทนอย่างนั้น พระองค์ทรงสอนคนที่เลวให้เป็นคนดี สอนคนที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น การทำดีอย่างนี้เป็นการทำเพื่อความดีของผู้อื่นทั้งนั้นเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น โดยมิได้หวังการตอบแทนใด ๆ ดังนั้นการบำเพ็ญประโยชน์ของพระองค์จึงมีลักษณะบริสุทธิ์ที่สุด มีแต่ให้ ไม่มีหวังผลตอบแทนเป็นส่วนพระองค์เลย

ผู้สร้างชาติภพ ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า กิเลส (กรรม วิบาก คือผลของกรรม) เป็นผู้สร้างชาติ - ภพ เช่น ใน บาลีธรรมบท ขุททกนิกาย พระพุทธองค์ตรัสไว้ ความไทยว่า เมื่อยังไม่ประสบความรู้จริง (ญาณ) เราแสวงหากิเลสตัณหา ซึ่งเป็นผู้สร้างบ้านเรือน คือ ชาติ ภพ ได้ท่องเที่ยวไปสู่ สังสารวัฏ มีอันต้องเกิดแล้วเกิดอีกครั้งแล้วครั้งเล่า

แม้ในที่อื่นอีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า ในมหานิทาน-สูตร และในมหาวรรค ทีฆนิกาย ก็ได้กล่าวถึงเรื่องปฏิจจ-สมุปบาท (คือเรื่องผลนั้น ๆ อาศัยเหตุนั้น ๆ เกิดมี เช่น ความแก่ ความตาย มีเพราะชาติ คือความเกิด ชาติมี เพราะภพ ภพมีเพราะความยึดถือ ดังนี้เป็นต้น)

พรหมลิขิต – กรรมลิขิต

บางคนเข้าใจว่า คนจะดีจะเลวแล้วแต่ชะตาชีวิตที่พระ-พรหมลิขิต คือเขียนไว้ ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ทุกคนก็ต้องเป็น คนดี มีสติปัญญาดี มีรูปดี มีอะไร ๆ ดีทุกอย่าง จะไม่ดีบ้าง ชั่วบ้าง จนบ้าง มั่งมีบ้าง รูปงามบ้าง ขี้เหร่จนดูไม่ได้บ้าง เป็นอัมพาตบ้าง เป็นมะเร็งทนทุกข์ทรมานบ้าง อย่างที่เห็น และเป็นกันอยู่ ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะพระพรหมนั้น ตามที่

พูด ๆ กันว่า ท่านมีเมตตา กรุณา ปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นเอกลักษณะของท่าน เมื่อท่านเป็นผู้สามารถลิขิตเองได้จริง ๆ ทุกคนก็ต้องไม่ดีบ้าง เลวบ้าง อย่างที่เป็นอยู่นี้ เพราะผิดเอกลักษณะของท่าน คนที่มีเมตตากรุณานั้น มีแต่อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข ก็เมื่อไม่ใช่พระพรหมลิขิตแล้ว ใครเล่าจะลิขิต ผู้ลิขิตนั้นในพระพุทธศาสนาแสดงว่ามนุษย์เองเป็นผู้ลิขิตด้วยการกระทำของมนุษย์เอง จึงเรียกว่า กรรมลิขิต

ข้อนี้พระองค์ได้ตรัสไว้ ความไทยว่า กรรม คือการกระทำย่อมจำแนกสัตว์ (หมายรวมทั้งคนทั้งสัตว์) ให้ดีบ้างเลวบ้าง เป็นต้น ดังที่กล่าวไว้ในเรื่องกรรม (ดูเรื่องกรรม)

มตินี้ใครจะเชื่อหรือไม่ก็แล้วแต่ เพราะเป็นสิทธิของแต่ละคนที่จะมีมติหรือเชื่อ พระพุทธเจ้าก็ไม่เคยทรงบังคับใครให้เชื่อพระองค์ (ดูเรื่องกรรมและความเชื่อ)

มีผู้หนึ่งทูลพระพุทธองค์ว่า น่าจะประทับนั่งบนอาสน์ที่มีค่า พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์ประทับนั่งบนทิพยอาสน์บ้าง บนพรหมอาสน์บ้าง บนอริยอาสน์บ้าง (ซึ่งวิเศษกว่าอาสน์ที่ท่านผู้นั้นกล่าว) และทรงอธิบายว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทับบนอาสน์ใด บำเพ็ญฌาน ๔ อาสน์นั้นก็เป็น

ทิพย์อาสน์ ประทับบนอาสน์ใด บำเพ็ญพรหมวิหาร อาสน์นั้นก็เป็นพรหมอาสน์ ประทับบนอาสน์ใด พิจารณากิเลสที่ทรงละได้แล้ว อาสน์นั้นก็เป็นอริยอาสน์

(ติก. อัง.)

การต่อสู้ คนเกิดมาต้องต่อสู้กับสิ่งต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดบ้าง เพื่อความชนะแล้วได้สุขทางใจบ้าง เป็นต้น แต่ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ต่อสู้กับตัวเอง และต่อสู้กับความจริง คือ

ตัวเอง หมายถึงกิเลสหรืออารมณ์ของตน การต่อสู้เพื่อความชนะนั้น มี ๒ คือ ชนะชั่วขณะและชนะตลอดกาล ต่อสู้เพื่อความชนะชั่วขณะ ย่อมต่อสู้ด้วยสติสัมปชัญญะ คือความระลึกได้และสำนึกผิดถูก และด้วยขันติคือความอดทน แต่ถ้าจะต่อสู้ให้ชนะตลอดกาลต้องสู้ด้วยปัญญา (โยเชถ มารํ ปญฺญาวุเธน พึงต่อสู้กิเลสมารด้วยอาวุธคือปัญญา)

(ธ. ขุ.)

การต่อสู้ความจริง คือเรื่องเกิดที่ไหน ต่อสู้ที่นั่น เช่นคนกลัวแก่ เจ็บ ตาย เรื่องจึงอยู่ที่แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นความจริงของชีวิต ท่านสอนให้สู้หน้ากับสิ่งที่กลัว คือสิ่งที่

กล่าวแล้วเหล่านี้ ด้วยทำตัวให้ใกล้ชิด โดยคิดบ่อย ๆ เช่น คิดว่าเรามีความแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นได้

(*ปัญ. อัง.*)

หรือใช้มรณานุสสติ คือคิดถึงความตายเสมอ เพื่อไม่ประมาทในชีวิต

(*วิ. ม.*)

เมื่อเผชิญหน้ากันบ่อยเข้าก็จะกล้าเผชิญหน้า โดยไม่ตกใจหวั่นหวาดกลัวจนเกินไป

หรือความจริงคือโลกธรรม โดยเฉพาะถูกนินทา และถูกด่าถูกว่า ความผิดหวัง เป็นต้น ท่านให้สู้ความจริงนั้นด้วยให้รู้ความจริงและด้วยขันติธรรม ข้อนี้มีเรื่องของพระพุทธองค์เป็นตัวอย่างคือ เมื่อเสด็จไปกรุงโกสัมพี เมื่อพระองค์เสด็จออกบิณฑบาตในวันแรก พระองค์ถูกคนด่ามาก จนพระอานนท์ทนไม่ไหว จึงทราบทูลให้เสด็จหนีไปเมืองอื่น ถ้าที่เมืองนั้นถูกคนด่าอีก ก็หนีไปเมืองอื่น ๆ ต่อไปอีก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องเกิดที่ไหนก็อยู่สู้ที่นั่น ต้องทนเหมือนช้างเข้าสงคราม ทนต่อลูกศรที่มาจากสี่ทิศ

(*ธ. ขุ.*)

ความชนะ ทุกคนต้องการความชนะ ในเรื่องความชนะนี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้มากเหมือนกัน แต่สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้เอาชนะให้ได้นั้นคือ ตัวเอง โดยชนะกิเลสหรืออารมณ์ของตน ดังที่ตรัสไว้ในที่หลายแห่ง เป็นต้นว่าในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า การชนะตนเองครั้งเดียว ประเสริฐกว่าการชนะสงครามตั้งล้านครั้ง และการชนะตนเองดีที่สุด เพราะการชนะตนเองนั้นทำให้เรื่องที่ทำท่าจะยาวกลายเป็นสั้น ทำให้เกิดสันติสุข ทั้งแก่ตนเองทั้งแก่ผู้อื่น และตรัสว่า ควรชนะคนโกรธ ด้วยความไม่โกรธตอบ ควรชนะความชั่วด้วยความดี ควรชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ ควรชนะคนพูดเหลวไหลด้วยสัจจวาจา

(ธ. ขุ.)

การกลับตัวกลับใจ คนทั่วไปมักประสบความพลาดหวังหรือผิดพลาดในชีวิตอย่างน้อยก็ครั้งหนึ่งด้วยมีเจตนาหรือไม่ก็ตาม บางคนยอมเสียคนไปเลย เพราะคิดว่า ไหน ๆ ก็เสียคนไปแล้วก็ปล่อยเลยตามเลย ดุจคนตกส้วมนึกว่าไหนก็ตกลงมาแล้วก็ยอมตายคาส้วม อย่าตะกายขึ้นมาจากส้วมเลย การกระทำอย่างนี้เรียกว่า ตอบแทนความผิดด้วยความผิด แต่

บางคนคิดกลับตัวโดยถือเอาความผิดพลาดครั้งนั้น ๆ เป็นบทเรียน แล้วเริ่มชีวิตใหม่ในทางที่ดี คนอย่างนี้ย่อมประสบความสำเร็จในชีวิต เมื่อประสบความสำเร็จอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีใครเขามาคอยจ้องจับผิดว่าคนนี้เคยเสียคนมาแล้วอย่างนั้น ๆ เพราะเขาลืมแล้ว แต่เจ้าตัวกลับนึกอยู่เสมอว่าเขาจะยังนึกรังเกียจอยู่ แต่บางคนกลับชมคนผู้กลับตัวได้เสียอีกว่า เป็นคนมีใจเข้มแข็งกลับตัวได้

ในกรณีอย่างนี้ พระพุทธองค์ก็เคยทรงประสบความผิดพลาดมาแล้ว ด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานตนเพื่อหาโมกขธรรม เมื่อไม่ทรงประสบความสำเร็จด้วยวิธีนั้น ก็ทรงเลิกวิธีนั้นและกลับมาทรงปฏิบัติด้วยวิธีการใหม่ โดยถือเอาวิธีการเก่าเป็นบทเรียนว่า ไม่เป็นไปเพื่อให้ถึงความพ้นกิเลสได้ เมื่อทรงทราบว่าพลาดแล้วก็กลับปฏิบัติด้วยวิธีการใหม่อีก แล้วในที่สุดก็ทรงประสบความสำเร็จ ในเรื่องอย่างนี้พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญไว้ดังในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า ผู้ใดเคยผิดพลาดประมาทมาก่อน ภายหลังกลับตัวได้ ผู้นั้นย่อมทำชีวิต (โลก) ให้สว่างเหมือนพระจันทร์พ้นจากเมฆหมอก ดังนั้นผู้ที่เคยประสบความผิด

พลาดในชีวิตมาก่อนก็ไม่ควรท้อใจ ควรกลับตัวกลับใจต่อสู้กับชีวิตใหม่ด้วยสุจริตกรรม ก็จะพบความสำเร็จในชีวิต

การรู้จักโทษตัวเอง คนโดยมากมักคอยโทษผู้อื่น มักเห็นแต่โทษของผู้อื่น มักเข้าข้างตัว อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดังมีปรากฏในพระธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า โทษของคนอื่นเห็นง่าย โทษของตนเองเห็นยาก

และตรัสว่า อาสวะย่อมเจริญสำหรับคนที่เห็นแต่โทษของผู้อื่น คอยเพ่งโทษเขาเป็นนิตย์ คนอย่างนี้ย่อมห่างไกลจากธรรมที่จะให้สิ้นอาสวะ

(ธ. ขุ.)

พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาตนเอง ท้วงติงตนเองด้วยพุทธภาษิตว่า ควรท้วงติงตนเอง ควรพิจารณาดูความผิดความถูกด้วยตนเอง

(ธ. ขุ.)

แม้เรื่องหลักกรรมก็เป็นเรื่องพิจารณาตัวเอง หรือให้รู้จักตัวเอง ไม่เข้าข้างตัวเอง แล้วจะได้แก้ไขปรับปรุงความเสียของตนให้ดี และส่งเสริมความดีของตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น ทรงสอนไม่ให้ลืมตัว เมื่อตัวมีฐานะสูงขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่

ไม่แน่นอนอะไร (เมื่อสิ่งนั้นยังไม่เป็นอริยมรรค อริยผล) ดังที่ตรัสไว้ ความไทยว่า คนไม่ควรลืมตน *(ขา .ขุ.)* และว่า สักการะย่อมทำลายบุรุษเลว

(ส. สัง.)

เมื่อรู้จักโทษตัวเอง เรื่องที่จะยืดยาวก็จะสั้น และทำให้เป็นผลดีแก่ตน ข้อนี้เป็นวิธีหนึ่งสำหรับปรับปรุงตัวเอง

ที่พึ่ง สิ่งที่เป็นที่พึ่งที่อาศัยมีหลายอย่าง เช่นพระรัตนตรัย และที่จะกล่าวต่อไปนี้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ มีปรากฏในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า

๑. ความประพฤติดี ไม่ฆ่า ไม่ลักเขา เป็นต้น

๒. ความเป็นผู้มีความรู้ดี

๓. ความมีเพื่อนดี

๔. ความเป็นผู้ว่าง่าย เป็นที่น่าเมตตาของผู้ใหญ่

๕. ความเป็นคนขยันในการทำธุรกิจทั้งของตน ทั้งของผู้อื่น

๖. ความเป็นผู้พอใจในกุศลธรรม

๗. ความพากเพียรละความชั่ว สร้างความดี

๘. พอใจในสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม ไม่โลภอยากได้

ของใคร รู้จักพอ

๙. มีสติ สัมปชัญญะ

๑๐. ฉลาดรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าแต่ละอย่าง ๆ ใช้เป็นที่พึ่งที่อาศัยเพื่อความสุขในชีวิตได้ทั้งนั้น เช่น มีความประพฤติดี ไม่ฆ่าเขา ไม่ลักเขาเป็นต้น เมื่อเป็นคนดีอย่างนั้นก็ไม่เป็นอาชญากร เมื่อไม่เป็นอาชญากร ก็ไม่ต้องเดือดร้อน เพราะไม่มีความผิดติดตัวหรือไม่ต้องถูกทำโทษ และเป็นคนมีอิสระที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพได้อย่างสบาย มีคนไว้ใจในความประพฤติ ทำให้ครองชีพสะดวก ความประพฤติดี จึงนับว่าเป็นที่พึ่งของชีวิตได้อย่างหนึ่ง

สิ่งที่เป็นมงคลสำหรับชีวิต ทุกคนย่อมต้องการสิ่งที่เป็นสิริมงคลต่อชีวิตของตนและพวกพ้องของตนทั้งนั้น สิ่งที่เป็นมงคลนั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตร ในขุททกปาฐะ ขุททกนิกาย ซึ่งมีอยู่ ๓๘ ประการ ความไทยมีดังนี้

๑. ไม่คบคนชั่ว

๒. คบคนดีเป็นเพื่อน

๓. ยกย่องบูชาผู้ที่ควรยกย่องบูชา

๔. อยู่ในที่ที่ดีมีผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีการศึกษาดี ที่เลี้ยงชีพสะดวก ที่มีคนดีอาศัยอยู่มาก

๕. มีปุพเพกตปุญญตา คือมีคุณความดีทำไว้แต่ปางก่อน

๖. การตั้งตัวไว้ดี ไม่ประพฤติเสียหาย ไม่เห็นผิดเป็นชอบ

๗. ความเป็นผู้คงแก่เรียน

๘. ความเป็นผู้มีศิลปในการทำงาน

๙. ความมีระเบียบวินัย คือศีล หรือเป็นคนมีความประพฤติดี

๑๐. มีวาจาเป็นสุภาษิต

๑๑. เลี้ยงดูพ่อแม่

๑๒. สงเคราะห์ลูกเมีย

๑๓. มีงานไม่อากูล คือไม่ปล่อยงานให้คั่งค้าง

๑๔. ให้สิ่งที่ควรให้แก่ผู้อื่นเป็นการอนุเคราะห์เขา

๑๕. ประพฤติกุศลธรรม เช่น กาย – วจี – มโนสุจริต มีไม่ฆ่าใคร เป็นต้น

๑๖. สงเคราะห์ญาติ และผู้เกี่ยวข้อง

๑๗. ทำการงานที่ไร้โทษ คือ ที่เป็นสุจริตกรรม ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน

๑๘. งดการกระทำชั่ว

๑๙. เว้นจากการทำความชั่ว เช่น กาย–วจี–มโนทุจริต

๒๐. เว้นขาดจากการดื่ม และเสพของเสพติด

๒๑. มีความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม

๒๒. เคารพนับถือผู้ที่ควรเคารพนับถือ

๒๓. ไม่เบ่ง ไม่เย่อหยิ่ง

๒๔. สันโดษ พอใจในสิ่งที่ได้มาโดยสุจริต ไม่โลภอยากได้ของใคร รู้จักพอ

๒๕. มีความกตัญญูกตเวที

๒๖. ฟังธรรมตามกาลอันสมควร

๒๗. อดทน

๒๘. ว่าง่าย ไม่ดื้อดึงดันด้วยอารมณ์เอาชนะ

๒๙. การได้พบเห็นสมณะผู้สงบ ผู้เป็นบุคคลตัวอย่างแห่งความดี

๓๐. การสนทนาธรรม หรือเรื่องที่มีสาระประโยชน์ตามกาลอันควร

๓๑. มีความเพียร

๓๒. การประพฤติพรหมจรรย์

๓๓. การเห็นแจ้งอริยสัจ ๔

๓๔. การทำพระนิพพานให้แจ่มแจ้งแก่ตน

๓๕. ความมีใจไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ มีนินทา สรรเสริญ ได้ เสีย ยกย่อง ไม่ยกย่อง สุข ทุกข์ อันเป็นสิ่งประจำโลก

๓๖. ความไม่เศร้าโศกแห้งใจ

๓๗. ความมีใจปราศจากกิเลสธุลี

๓๘. ความมีใจพ้นจากกิเลส

ใน ๓๘ ประการนี้ คุณธรรมแต่ละอย่างล้วนเป็นมงคลชีวิตของผู้ปฏิบัติทั้งนั้น ผู้ต้องการมงคลในชีวิตต้องปฏิบัติเอาเอง ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้ การที่จะให้มงคลเหล่านี้เข้ามาสู่ตัวโดยมิได้ปฏิบัติ แต่อ้อนวอนให้มาสู่ตัวอย่างนี้ มิใช่ทางที่จะเป็นไปได้

มลทิน (ของไม่ดีทำให้หมอง) ดังได้กล่าวแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงนำเรื่องที่เรารู้ ๆ มาตรัสสอน เพราะจะได้ทำให้ผู้ฟัง ฟังง่าย เข้าใจง่าย พระองค์ไม่ทรงสนพระทัยว่า

คนฟังเขาจะคิดว่า ทรงนำเรื่องที่เขารู้ ๆ มาสอนแล้วเขาจะไม่สนใจฟัง เพราะทรงมุ่งประโยชน์คือเขาจะได้เข้าใจง่าย เพราะทรงรู้อยู่แล้วว่า เขาได้แต่รู้ แต่ไม่รู้จริง หรือไม่ได้คิด ดังนั้นเรื่องที่ทรงนำมาสอน บางครั้งก็เป็นเรื่องธรรมดาจริง ๆ เช่นเรื่องฝน หนู งู ม้า ช้าง น้ำ ดิน ไฟ ลม เป็นต้น ทรงนำมาเป็นเครื่องประกอบกับธรรมแล้วทรงสอน โดยที่สุดมลทินของร่างกาย (เหงื่อไคล) ก็ทรงนำมาประกอบในการสอนได้ เช่น ตรัสไว้ในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า

๑. การไม่ท่อง ไม่ทบทวน เป็นมลทินของความรู้ (มนต์)

๒. การไม่ขยันเช็ดถูดูแล เป็นมลทินของเรือน

๓. ความเกียจคร้าน (ชำระ) เป็นมลทินของผิวพรรณ

๔. ความประมาท เป็นมลทินของผู้รักษา

๕. ความนอกใจ เป็นมลทินของหญิง

๖. ความตระหนี่ เป็นมลทินของผู้ให้

๗. บาปธรรม เป็นมลทินของสัตว์

๘. อวิชชา เป็นบรมมลทิน

ไสยา แม้แต่การนอนอันเป็นเรื่องใครก็รู้ พระองค์ก็ทรงนำมาสอนไว้ว่า การนอนมี ๔ คือ

๑. เปตไสยา นอนอย่างเปรตหรือคนตายคือนอนหงาย

๒. กามโภคีไสยา นอนอย่างชาวบ้านทั่วไป คือนอนตะแคงซ้าย และนอนคว่ำ

๓. สีหไสยา นอนอย่างราชสีห์ คือนอนตะแคงขวา

๔. ตถาคตไสยา นอนอย่างพระตถาคตคือนอนตะแคงขวา ซ้อนเท้า มือขวาหนุนศีรษะ

(จตุ. อัง.)

สิ่งที่ใจต้องระวัง สิ่งที่ต้องคอยใช้สติสัมปชัญญะ กำกับใจอยู่เสมอนั้นมีอยู่มาก สิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์ของใจ ถ้าไม่ใช้สติสัมปชัญญะ กำกับ หรือมีสติไม่ทันอารมณ์เหล่านี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดเรื่องราวใหญ่โตได้ หรืออย่างน้อยก็ทำให้เศร้าหมอง ดังนั้นจึงต้องใช้สติสำรวจดูใจว่า มีอารมณ์เหล่านี้อยู่ในใจหรือเปล่าให้เสมอ เพื่อความปลอดโปร่งทางใจ สิ่งที่ควรระวังเหล่านั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้จำนวนหนึ่ง เรียกว่าอุปกิเลส ดังปรากฏในมูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย

ความไทยมีดังนี้

๑. อยากได้ของเขา

๒. คิดร้ายต่อเขา

๓. โกรธ

๔. ผูกใจเจ็บ

๕. ลบหลู่คุณท่าน

๖. ตีเสมอ

๗. ริษยา เห็นคนอื่นดี ทนอยู่ไม่ได้

๘. ตระหนี่

๙. เจ้าเล่ห์

๑๐. โอ้อวด

๑๑. ดื้อด้าน ดึงดัน

๑๒. แข่งดี

๑๓. ถือตัว

๑๔. ดูหมิ่นความสามารถของตน และดูหมิ่นผู้อื่น

๑๕. มัวเมา งมงาย

๑๖. เลินเล่อ ลืมตัว

สิ่งเหล่านี้ควรระวังอย่าให้เกิดกับใจ จะทำให้เสียงาน

เสียการ ผู้มีอารมณ์ร้ายเหล่านี้ ถ้าเป็นฆราวาสก็เข้ากับใครเขาได้ยาก เมื่อเข้ากับใครเขายาก ก็หาพวกพ้องได้ยาก ทำให้ลำบากต่อการดำเนินชีวิต ถ้าเป็นบรรพชิตก็จะเป็นคนมีใจห่างเหินจากความเป็นบรรพชิต สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องกั้นคุณงามความดีทางใจ และดึงใจให้ตกต่ำ เครื่องกั้นสิ่งเหล่านี้ คือ สติ สัมปชัญญะ (*สุต. ขุ.*) ดังนั้น จึงต้องใช้สติสัมปชัญญะคอยระวังสำรวจดูใจให้เสมอ

วิธีแก้ง่วง ความง่วงจัดเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของการทำงาน ความง่วงอาจเกิดขึ้นเพราะเหตุหลายประการ เช่นเพราะร่างกายอ่อนเพลีย กินมากเกินไป กินยาง่วงเป็นต้น สำหรับผู้ที่ต้องการไม่ให้ง่วงแล้วเกิดง่วงขึ้น ทางพระพุทธศาสนาสอนวิธีแก้ง่วงไว้ดังนี้

๑. เมื่อคิดสิ่งใดในขณะง่วง ให้สนใจในสิ่งนั้นให้มากยิ่งขึ้น

๒. ถ้ายังง่วงอยู่ ก็พิจารณา ตรึกตรอง สิ่งที่ตนเคยฟังเคยเรียนมาให้มาก ๆ

๓. ถ้ายังง่วงอยู่ก็ให้ท่องเรื่องที่ตนได้ยิน หรือเรียนมา

๔. ถ้ายังง่วงอยู่ พึงยอนหูทั้งสองข้าง ตาก็จะสว่าง

๕. ถ้ายังง่วงอยู่ ให้ลุกขึ้นยืน ใช้น้ำลูบหน้า มองดูทิศ ดูดาว

๖. ถ้ายังง่วงอยู่ พึงทำใจว่าสว่างไสว

๗. ถ้ายังง่วงอยู่ จงอธิษฐานเดินจงกรมกลับไปกลับมา

(สัต. อัง.)

พระพุทธศาสนากับความเป็นทาส ในประเทศไทยพึ่งประกาศเลิกทาสเมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๘ แต่ในพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับความเป็นทาสมานานกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ดังมีข้อความปรากฏในจุลวรรคแห่งวินัย ความไทยว่า ทรงห้ามมิให้ภิกษุมีทาสไว้ใช้สอย

ในระเบียบของการบรรพชาอุปสมบทก็ทรงห้ามมิให้รับคนเป็นทาสเข้ามาบวชเป็นภิกษุ ดังมีคำถามว่า ภุชิสฺโสสิ แปลว่า เจ้าเป็นไทมิใช่ทาสหรือ *(มหา. วิ.)*

ในของ ๕ อย่างที่พระพุทธองค์ทรงห้ามมิให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนาขายก็มีอยู่ข้อหนึ่งคือห้ามมิให้ขายคน (ทาส)

(ปัญ. อัง.)

ในมูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย และในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงว่านักบวชคือบรรพชิต

ต้องไม่รับทาสหญิง – ชาย ที่มีผู้มอบให้

พระพุทธองค์ทรงขัดขวางการนำบุคคลมาเป็นทาสด้วยวิธีการเท่าที่พระองค์จะทรงทำได้ในขอบเขตแห่งพุทธจักรดังนี้ และที่สำคัญยิ่งคือ ทรงสอนให้คนอย่าเป็นทาสของกิเลส

กรรม หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สำคัญมากนั้นมีมาก และเรื่องกรรมนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา ในศาสนาอื่นถือว่าคนจะดีหรือชั่ว หรือจะมีชีวิตเป็นอย่างไรอยู่ที่พระผู้เป็นเจ้าจะทรงลิขิต เช่นพรหมลิขิตเป็นต้น แต่ในพระพุทธศาสนาสอนว่า เป็นอย่างนั้น ๆ เพราะกรรม ข้อนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้มากแห่งด้วยกัน เช่นเป็นต้นว่าเรามีกรรมเป็นของเรา เราเป็นผู้รับผลของกรรม เราเกิดมาเพราะกรรม เราพัวพันอยู่กับกรรม เรามีกรรมเป็นผู้นำ เราทำกรรมดีหรือชั่ว เราจักต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๆ (*บัญ. อัง.*) และกรรมย่อมจำแนกสรรพสัตว์ (ทั้งคนทั้งสัตว์ทั้งพวกอทิสสมานกาย) ให้มีดีบ้างเลวบ้างตามประเภทของกรรมของตน ๆ (*อุ. ม.*) และคนทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เหมือนหว่านพืชชนิดใดก็ได้พืชชนิดนั้น (*ส. สัง.*) และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (*สุ. ขุ. และ ม. ม.*) และสรรพสัตว์ย่อม

พัวพันเนื่องอยู่กับกรรมเหมือนสลักติดรถที่แล่นไป *(ธ. ขุ.)*

การรับรองหรือปฏิเสธเรื่องกรรมเป็นสิทธิของแต่ละคน ใครมีความรู้ความเห็นอย่างไรจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ย่อมขึ้นกับวิจารณญาณและข้อเท็จจริงของเขา ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่บังคับให้เชื่อ แต่ก็แสดงว่ากรรมเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง

โดยนัยดังกล่าวแล้วจะเห็นว่าชีวิตของคนมีส่วนดำเนินไปตามกระแสกรรม ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจในเรื่องกรรมก่อนโดยสังเขปตามควร

ในเรื่องกรรมมีปัญหาที่น่าพิจารณาดังนี้:–

๑. กรรมคืออะไร

๒. กรรมมีจริงหรือไม่ ผลของกรรมมีจริงหรือไม่

๓. กรรมเก่ามีจริงหรือไม่

๔. กรรมติดตามเราไปได้อย่างไร มองไม่เห็น

๕. ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จริงหรือไม่

๖. หลักกรรมแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างไร

๑. **กรรมคืออะไร** กรรมคือการกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ถ้าทำดีเรียกว่ากุศลกรรม ถ้าทำชั่วเรียกว่าอกุศลกรรม ถ้าทำเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วเรียกว่าอัพยากตกรรม คำว่า กรรม

หรือกัมมเป็นภาษาทางพระพุทธศาสนา ส่วนคำว่า กระทำเป็นคำไทย และเป็นคำแปลของคำว่า กรรม หรือกัมมนั้น คำว่ากรรมมาจากภาษาสันสกฤต คำว่ากัมมมาจากภาษาบาลี เรานำภาษาของเขามาใช้เป็นภาษาไทย

๒. กรรมมีจริงหรือไม่ ถ้าสงสัยเรื่องนี้ก็ควรคิดว่าการกระทำมีหรือไม่ เช่นการกระทำทางกายเป็นต้นว่าเขียนหนังสือ การกระทำทางวาจาคือการพูด การกระทำทางใจคือคิดเหล่านี้มีหรือไม่ ถ้ายอมรับว่ามีก็เป็นอันยอมรับว่า กรรมนั้นมีจริง

ส่วนข้อที่ว่า **กรรมมีผลจริงหรือไม่** นั้นก็ขอให้คิดดูว่าเมื่อทำเหตุแล้วผลจะมีหรือไม่ เมื่อจับไฟ (อันเป็นเหตุ) ก็ต้องร้อนมือ (อันเป็นผล) เราอ่านหนังสือออกเพราะเหตุคือการเรียนอย่างนี้จริงหรือไม่ ถ้ายอมรับว่าจริงก็เป็นอันยอมรับว่ากรรมมีผลจริง

๓. กรรมเก่ามีจริงหรือไม่ โดยเฉพาะกรรมในชาติก่อน ข้อนี้มีตัวอย่างให้เห็นอยู่รอบตัวเรา ว่าแต่เราจะดูออกหรือไม่เท่านั้น เช่นคนเกิดมาไม่เหมือนกัน บางคนเกิดมาพิการ บางคนไม่พิการ บางคนพอเกิดมาก็ตาย บางคนอยู่

จนเบื่อทั้ง ๆ ที่อ่อนแอ บางคนเป็นใบ้ บางคนอายุ ๖ ขวบพูดได้ ๖ ภาษา (เช่นกิมอึซุง เด็กเกาหลี) บางคนปัญญาอ่อน บางคนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พี่น้องท้องเดียวพิมพ์เดียวกันให้เป็นฝาแฝดด้วยก็ไม่เหมือนกัน ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นที่ปรากฏผลอย่างนี้ แสดงว่าต้องมีเหตุ เหตุนั้นทางพระพุทธ-ศาสนาแสดงว่า คือกรรมเก่าแต่ปางก่อนนั่นเองจัดสรร ถ้าทุกคนเป็นของใหม่ คนทุกคนก็ต้องเหมือน ๆ หรือต่างกันไม่มาก หรือเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากันเป็นทิวแถวแล้ว พระพุทธองค์เองก็ตรัสไว้ดังในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า เราเกิดเพราะกรรม (กมฺมโยนิ) เรามีกรรมติดตัวไป (กมฺมพนฺธุ) และตรัสไว้ดังในอปาทาน ขุททกนิกาย ทรงแจ้งให้รู้ว่า การที่พระองค์ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธนั้น พระองค์ต้องบำเพ็ญเหตุคือบารมีมากเหลือประมาณ มาแต่ชาติก่อน ๆ ตลอดจนในชาตินี้ ในอุทาน ขุททกนิกาย ก็ตรัสไว้ว่า เราท่องเที่ยวในชาติภพสังสารวัฏเป็นอเนก

ข้อนี้แสดงว่าที่เป็นอย่างนั้น ๆ เริ่มตั้งแต่เกิดมานั้นเพราะเหตุคือกรรมเก่าแต่ชาติก่อน จะว่าเป็นกรรมในชาตินี้ส่งผลก็ไม่ได้ เพราะตอนเกิดนั้นยังเล็กยังไม่ได้ก่อกรรมทำดีชั่วทาง

กายวาจาอะไร เราไม่ควรลืมหลักที่ว่า ผลในปัจจุบันย่อมแสดงเหตุในอดีต ข้อนี้ย่อมเป็นที่รับรองกันอยู่แล้ว พระอุโบสถวัดพระแก้วยังมั่นคงไม่พังจนปัจจุบันนี้ เราก็รู้ว่าเพราะเหตุคือก่อสร้างดีทั้ง ๆ ที่เราเกิดไม่ทันเห็นการก่อสร้างนั้น เห็นแต่ผลของเหตุคือความคงอยู่ของวัดพระแก้ว ผลย่อมแสดงเหตุแม้ที่มองไม่เห็นอย่างนี้ ถ้าจะว่าเป็นเพราะบังเอิญ ก็ควรคิดว่าบังเอิญนั้นควรใช้เมื่อยังหาเหตุผลยังไม่ได้ ก็นี่มีเหตุคือกรรมแล้วก็ควรงดใช้

อนึ่ง การกระทำในปัจจุบันเรียกว่ากรรมในปัจจุบัน การกระทำในวินาทีที่แล้วมา นาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี ที่แล้วมาเรียกว่ากรรมเก่าหรืออดีตกรรม และวันนี้ก็คือพรุ่งนี้ของเมื่อวานนี้ วันซืนนี้ก็คือเมื่อวานนี้ของเมื่อวานนี้ ชาติที่แล้วมาก็เป็นชาติปางก่อนของชาตินี้ ชาตินี้ก็คือชาติหน้าของชาติที่แล้วมา การกระทำในชาติที่แล้วมาจึงเป็นการกระทำหรือกรรมแต่ปางก่อน

อนึ่ง เรื่องกรรมเก่า – ใหม่นี้อาจจำกัดความโดยกำหนดเอาชาติก่อนชาตินี้เป็นหลักดังนี้คือ กรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อนเป็นกรรมเก่า กรรมที่ทำในชาตินี้เป็นกรรมใหม่

กรรมทั้งสองนี้ย่อมอาศัยกันและกัน เช่นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชแล้วทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุโมกขธรรม และทรงประสบความสำเร็จ คนอื่นออกบวชบำเพ็ญเพียรแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะกรรมเก่าคือพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญไว้แต่ชาติปางก่อนมีมากอย่างยิ่ง จึงทำให้ประสบความสำเร็จ กรรมเก่าคือบารมีดังกล่าว และกรรมใหม่คือการบำเพ็ญเพียร ต่างอาศัยกันอย่างนี้ แต่ว่าการทำกรรมใหม่โดยไม่เกี่ยวกับกรรมเก่าก็มีอยู่มากเหมือนกัน มิใช่ต้องเกี่ยวกับกรรมเก่าไปทุกอย่าง

มีเรื่องน่าคิดอยู่ คือ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในติกนิบาตอังคุตตรนิกาย ความไทยว่า ผู้มีวาทะต่อไปนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ

๑. วาทะว่า สิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเป็นขึ้นเพราะมีกรรมเก่าเป็นเหตุทั้งหมดอย่างเดียว (ปุพเพกตเหตุกวาท)
๒. วาทะว่า สิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเป็นขึ้นเพราะมีการสร้างของพระผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ (อิสสรนิมมานเหตุกวาท)
๓. วาทะว่า สิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเป็นขึ้นเอง หาเหตุหาปัจจัยมิได้ (อเหตุกปัจจยวาท)

ในข้อที่ ๑ อาจมีบางคนสงสัยว่า ทำไมจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นอย่างนั้นเพราะถือว่าทุกอย่างมีขึ้นเพราะกรรมเก่าอย่างเดียว แต่ตามหลักของพระพุทธศาสนาถือว่าการทำกรรมใหม่นั้น เพราะกรรมเก่าส่งให้ทำก็มี ที่ทำใหม่โดยมิได้เกี่ยวกับกรรมเก่าก็มี ดังนั้นการถืออย่างข้อ ๑ จึงเป็นการเห็นผิด

ในอภิธัมมสังคณีท่านกล่าวถึงกิเลส กรรม และผลของกรรม (วิบาก) กิเลสทำให้มีการกระทำ คือกรรม เมื่อมีการกระทำก็มีผลของการกระทำ และผลนั้นก่อให้เกิดกิเลสอีก กิเลสก่อให้เกิดกรรมอีก วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ กิเลสแม้หมดแล้ว แต่ถ้าคนผู้หมดกิเลสนั้นยังไม่ดับ (ตาย) ก็ยังคงมีการกระทำคือกรรมอยู่ กรรมจึงเป็นเรื่องยืดเยื้อ เมื่อผู้นั้นดับแล้ว ทุกอย่างก็ยุติ ดังนั้นเมื่อกล่าวว่าคนเกิดเพราะกรรมหรือกิเลสจึงได้ทั้งนั้น ที่กล่าวดังนี้ เพื่อแก้ความข้องใจของบางท่านที่อาจคิดว่า คนเกิดเพราะกิเลส หรือเพราะกรรม

ในอภิธัมมัตถสังคหะท่านกล่าวถึง ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม คือกรรมให้ผลในชาตินี้หรือให้ผลทันตา อุปปัชชเวท-

-นียกรรม คือกรรมให้ผลในระยะใกล้ คือชาติต่อไป อปราปรเวทนียกรรม คือกรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป และถ้าจะพูดไปแล้ว ผลของกรรมย่อมเกิดจากอดีตกรรมคือกรรมเก่าทั้งนั้น ต่างแต่ว่าอดีตหรือเก่าระยะสั้น หรือระยะยาวเท่านั้น เมื่อระยะสั้นมีได้ ระยะยาวไฉนจะมีไม่ได้ เช่นเราจับไฟรู้สึกร้อน ความรู้สึกร้อนเป็นผลของการกระทำคือจับไฟ และเกิดขึ้นภายหลังการจับในระยะแรก ดังนั้นการจับไฟในระยะแรกผ่านแล้วเป็นอดีตแล้ว จึงเกิดรู้สึกร้อน ด้วยเหตุดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผลย่อมเกิดจากอดีตกรรมทั้งนั้น จะเกิดพร้อมกันไม่ได้

เมื่อพูดถึงเรื่องกรรมเก่าก็มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องตายแล้วเกิดอีกหรือตายแล้วสูญ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ถ้ายังมีเหตุคือกิเลสก็ต้องเกิดคือมีชาติอีก ถ้าสิ้นเหตุคือหมดกิเลสก็สิ้นการเกิดใหม่อีก การเกิดที่สิ้นเหตุนั้นเป็นการเกิดครั้งสุดท้าย ดังในตอนท้ายของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในมหาขันธกมหาวรรค ความไทยว่า การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้การเกิดใหม่ไม่มี (อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว) เรื่องนี้ในพระไตรปิฎกมีมาก แม้แต่เพียงในมหาวรรคทีฆนิกาย

ซึ่งมีพระสูตรอยู่ในวรรคนี้ ๑๐ สูตร ก็มีกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างน้อย ๓ สูตรแล้ว เช่น มหาปทานสูตร อันกล่าวถึงชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้าเป็นต้น มหานิทานสูตร อันว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น เรื่องปฏิจจสมุปบาท เป็นเรื่องเหตุผลของการเกิดการดับ ถ้ามีเหตุคือกิเลสก็ยังต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ตลอดไป ถ้าสิ้นเหตุ การเกิดครั้งนั้นก็เป็นครั้งสุดท้าย อีกสูตรหนึ่งคือปายาสิราชัญญสูตร สูตรนี้ พูดตรงทีเดียวถึงเรื่องตายแล้วเกิด ตายแล้วสูญ มีเรื่องโต้กันระหว่างพระกุมารกัสสปเถระ กับพระเจ้าปายาสิผู้มีความเห็นว่าตายแล้วสูญไม่เกิดอีกอันเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพียงวรรคเดียวก็ยังมีการกล่าวเรื่องนี้ไว้ถึงอย่างน้อย ๓ สูตร เพราะฉะนั้น ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็เป็นสิทธิของแต่ละคน แต่ควรคำนึงอย่างหนึ่งว่าเมื่อจะต้องเชื่อ ระหว่างผู้มีกิเลสกับผู้ไร้กิเลส เราควรเชื่อใครหรือระหว่างพระพุทธเจ้ากับคนอื่น ถ้าเราจะเชื่อ หรือจะถือมติควรจะเชื่อหรือถือมติของใคร เมื่อเราเองยังไม่รู้จริง

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าคนตายแล้วศูนย์หมด ก็ไม่ต้องมีพระพุทธเจ้า เจ้าชายสิทธัตถะทรงสละพระญาติ ราชสมบัติและฆราวาสสุข ออกบวช ต้องทนทุกข์ทนยากจนแทบจะสิ้น

พระชนม์ก็เพื่อแสวงหาธรรมเป็นเครื่องพ้นจากกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดอีกเป็นต้นจนพบจนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าทุกคนตายแล้วไม่เกิดอีก พระองค์ก็ทรงอยู่ครองเรือนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสวยสุขในราชสมบัติ สิ้นพระชนม์แล้วก็แล้วกันไม่เกิดอีก อย่างนี้สบายกว่า ไม่ต้องไปบวชไปทนทุกข์ยากไม่ต้องไปแสวงหาธรรมเป็นเครื่องพ้นความเกิดเป็นต้นให้ลำบาก ไม่ต้องมีพระพุทธเจ้าทรงเที่ยวสอนให้เขาพยายามบำเพ็ญธรรมเพื่อพ้นความเกิดเป็นต้นให้ยุ่งยาก

ความเห็นนี้ ผู้ใดจะเห็นด้วยหรือไม่นั้น ย่อมเป็นสิทธิของแต่ละคน

๔. **กรรมติดตามไปได้อย่างไร มองไม่เห็น** กรรมย่อมติดตามสัตว์ไปเหมือนลิ่มสลักรถติดไปกับรถในขณะแล่น (*ธ. ขุ.*) หรือเหมือนพลังที่ติดไปกับลูกบอล และผลักดันลูกบอลให้ลอยไปในอากาศ หรือกลิ้งไปในสนามเพราะการเตะของคน พลังนั้นเกิดจากการเตะ แต่ก็มองไม่เห็นพลังนั้น ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าติดไปกับลูกบอล หรือดุจความร้อนที่ติดไปกับไฟ หรือดุจความผิดที่ติดตัวคนฆ่าเขาตายแล้วหนีไป โทษที่ติดตัวไปนั้นมองไม่เห็น แต่รู้ว่ามี

สิ่งที่มองไม่เห็นจะปฏิเสธว่าไม่มีเสียทั้งหมดนั้น ไม่ได้ คลื่นวิทยุมีอยู่ทั่วไป แต่ก็มองไม่เห็น

๕. **ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วจริงหรือไม่** ข้อนี้เป็นความจริง ความเข้าใจผิดหรือความสงสัยในเรื่องนี้ หรือในเรื่องตรงกันข้าม คือทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วนี้ ได้เกิดมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล และพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก้ความเข้าใจผิดนี้ไว้ในมหากัมมวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย และในที่นั้นได้สรุปว่า อตฺถิ กมฺมํ เป็นต้น แปลว่า กรรมชั่วครอบงำกรรมชั่วให้ผล (ก่อน) ก็มี กรรมชั่วครอบงำกรรมดีให้ผล (ก่อน) ก็มี กรรมดีครอบงำกรรมดีให้ผล (ก่อน) ก็มี กรรมดีครอบงำกรรมชั่วให้ผล (ก่อน) ก็มี คือแล้วแต่กรรมหนักกรรมเบามากน้อย หรือแล้วแต่จังหวะ กรรมใดแรงกว่า หนักกว่า หรือได้จังหวะกว่า กรรมนั้นก็ให้ผลก่อน ดุจดังคนพายเรือ จ้ำอย่างแรงจนเรือแล่นพุ่งไปข้างหน้าอย่างเร็ว แล้วคนนั้นกลับหลังพายกลับอย่างแรงอีก เรือนั้นย่อมไม่ถอยหลังแน่ เพราะพลังของการพายตอนแรกแรงกว่า

อีกอย่างหนึ่ง คนที่พูดว่า คนทำดีกลับได้ชั่ว คนทำ

ชั่วกลับได้ดีนั้น เหมือนคนอ่านหนังสือไม่จบ อ่านได้ครึ่งเล่มก็นำมาพูด นำมาตัดสินแล้ว ขอให้อ่านให้จบ ให้ดูคน ๆ นั้นไปให้ตลอดก็จะรู้เองว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วจริง อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ และปริมาณของกรรมดีชั่วนั้นก็ดุจเกลือกับน้ำ เกลือกำมือหนึ่ง ใส่น้ำครึ่งแก้ว น้ำก็เค็ม ถ้าใส่ในน้ำสิบถัง น้ำก็ไม่เค็ม ทั้งที่เกลือก็มีเท่าเดิม

อนึ่ง คนที่พูดว่า ทำดีไม่ได้ดีนั้น มักเป็นคนทำดีเพื่อหวังผลตอบแทนส่วนตัว มิได้ทำความดีเพื่อความดี พอไม่ได้ดังหวังก็ผิดหวัง เลยกล่าวอย่างนั้น

๖. **หลักกรรมแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างไร** คนทั่วไปย่อมมีปัญหาชีวิตที่จะต้องแก้ เมื่อแก้ไม่ตกถ้าไม่มีหลักสำหรับคิดหรือไม่มีทางออก ถ้าเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ปล่อย ๆ ไป แต่ถ้าเป็นเรื่องใหญ่ ก็มักทำลายตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างน้อยก็ด้วยการดื่มเหล้า ซึ่งเป็นการทำลายสุขภาพของตนเอง หรือมักทำร้ายหรือทำลายผู้อื่น อันอาจทำให้เกิดเรื่องร้ายแรงต่อ ๆ ไปได้ แต่ถ้าจนปัญญา แก้ไม่ตก ก็นึกปลงใจเสียว่าเป็นกรรมของเราของเขา หรือเป็นกุศลกรรมของเขาเป็นอกุศลกรรมของเรา หรือเป็นอกุศลกรรมทั้งของเขาทั้ง

ของเรา การใช้หลักกรรมเป็นทางออก หรือเป็นทางแก้ปัญหาชีวิตขั้นสุดท้ายอย่างนี้ย่อมทำให้เบาใจ ค่อยสบายใจขึ้นและไม่ไปทำลายตนเอง ไม่ทำร้ายและทำลายคนอื่นด้วย เรื่องร้ายทั้งหลายก็จะยุติ

คนที่ใช้หลักกรรมเป็นเครื่องแก้ปัญหาชีวิตขั้นสุดท้ายและได้ผลดีนั้น ขอให้ดูคนไทยเราก็แล้วกันเป็นตัวอย่าง

ในบางลัทธิศาสนาถือว่า คนจะดี–ชั่ว อยู่ที่พรหมลิขิต กล่าวคือแล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าคือพระพรหมเป็นผู้กำหนด ใครจะแก้ไขไม่ได้ นอกจากพระพรหม ส่วนในพระพุทธศาสนาถือว่าคนจะดีจะชั่วอยู่ที่ตัวของตัวเองเป็นสำคัญ ผู้อื่นสิ่งอื่นเป็นส่วนประกอบ

โลกธรรม ในโลกนี้มีสิ่งหนึ่ง คือความได้ (ลาภ) ความเสีย (อลาภ) ความยกย่อง (ยศ) ความไม่ยกย่อง (อยศ) ความถูกนินทาว่าร้าย ความสรรเสริญ ความทุกข์ ความสุข ๘ อย่างนี้เป็นของประจำโลก คนทุกคนย่อมประสบในฐานะเป็นผู้รับบ้าง เป็นผู้ทำบ้าง (เช่นเคยนินทาหรือสรรเสริญเขา) ดังนั้น สิ่งนี้จึงเป็นของธรรมดา เป็นของประจำโลก เป็นความจริงที่ทุกคนต้องได้ประสบ แม้แต่

พระพุทธเจ้าเอง และก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอนอะไร เป็นของเปลี่ยนแปรได้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้คนยอมรับความจริงในสิ่งนี้ และสอนไม่ให้ยินดีกับสิ่งที่ชอบ ยินร้ายกับสิ่งที่ไม่ชอบ ให้คิดว่าเป็นเรื่องธรรมดา เป็นสัจธรรมอย่างหนึ่งในชีวิตของทุกคนหมด แล้วทำใจให้เป็นปกติ ปลงใจยอมรับสิ่งนั้น ๆ เสีย ในเมื่อแก้ไม่ตกหรือแก้ไปก็ยิ่งเสีย *(อัฏ. อัง.)* เรื่องนี้เป็นเครื่องมือแก้ความผิดหวัง แก้ความที่ถูกเขานินทาได้เป็นอย่างดี และทำเรื่องที่ทำท่าว่าจะยาวให้สั้นเข้า และยุติ

ไตรลักษณะ คือ ลักษณะ ๓ หรือสามัญลักษณะ คือ ลักษณะที่มีทั่วไปแก่สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในภาวะที่มีในเบื้องต้น แปรเปลี่ยนไปในตอนกลาง และสลายทลายไปในที่สุด คือมีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

ลักษณะทั้ง ๓ มี อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง คงที่อยู่ไม่ได้ อนัตตา หาสิ่งที่เรียกว่าตัวไม่ได้หรือบังคับอ้อนวอนขอร้องไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจ *(ส. สัง.)*

ลักษณะหรืออาการทั้ง ๓ นี้เป็นของธรรมดา เกิดแก่สิ่งทั้งที่มีชีวิตทั้งไร้ชีวิต ถ้าจะมีผู้สงสัยว่า เรื่องไตรลักษณะนี้

มีข้อกับเรื่องกรรม การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วหรือ ข้อนี้มีอธิบายดังนี้:—

เรื่องกรรมนั้นเป็นเรื่องอยู่ในกรอบแห่งเหตุผล เป็นเรื่องของคนของสัตว์เท่านั้น แต่เรื่องไตรลักษณะเป็นเรื่องของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นเรื่องพิจารณาความจริงของสิ่งเหล่านั้น เช่นคน สัตว์ ต้นไม้ และสิ่งก่อสร้าง เป็นต้น เรื่องกรรมเป็นเรื่องการกระทำ และผลของการกระทำ เช่น คิด (เป็นมโนกรรม) ว่าที่เราแก่นี้ ก็เป็นเรื่องไม่เที่ยงของร่างกาย เราบังคับไม่ให้แก่ก็ไม่ได้ คิดอย่างนี้แล้วเกิดสบายใจ ความสบายใจเป็นผลของความคิด คือทำทางใจ (มโนกรรม) อย่างนี้เป็นเรื่องกรรมและเรื่องกรรมเป็นเรื่องการกระทำ ส่วนเรื่องไตรลักษณะเป็นเรื่องประกอบของการกระทำ เป็นเรื่องสำหรับคิดพิจารณาตามความเป็นจริง

เรื่องไตรลักษณะนี้สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ตั้งแต่ระดับต่ำจนระดับโลกุตระ คือ สูงจนพ้นโลก เช่น ปัญหาชีวิตเกี่ยวกับความผิดหวังในการงานบ้าง ในความรักบ้าง ในการศึกษาบ้าง เป็นต้น โดยคิดเสียว่าจะไปเอาอะไรแน่นอนกับสิ่งที่ไม่แน่นอน เมื่อเป็นอย่างนั้นได้ ก็น่าจะเป็นอย่างอื่นได้

ไม่แน่นอนอะไรบังคับก็ไม่ได้ เราเองบังคับตัวเองไม่ให้แก่ยังไม่ได้ ไฉนจะไปบังคับคนอื่นให้เขายอมเราทุกอย่างได้

ปัญหาชีวิต คนย่อมมีปัญหาชีวิตเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง เช่นปัญหาเกี่ยวกับการเล่าเรียน การเศรษฐกิจ การครอบครัว การปกครอง การค้า การไม่ได้รับความยุติธรรม การสุขภาพ ความพลัดพรากจากคนรักหรือของที่รัก ความผิดหวัง ความวิตกกังวลห่วงใย การถูกนินทาว่าร้ายและใส่ร้าย ความแก่ เจ็บ ตาย ความประสบกับสิ่งที่ไม่พอใจ ทำอย่างไรตายแล้วจะไม่ไปทุคติ นรกสวรรค์มีจริงหรือ ทำอย่างไรจะพ้นทุกข์เป็นต้น ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว ก็อยู่ที่ปัญหาเดียว คือความไม่ได้อย่างใจเท่านั้น

ปัญหาชีวิตเหล่านี้ ในพระพุทธศาสนามีวิธีแก้ไว้หมด เช่น

๑. ความแก่ เจ็บ ตาย

สิ่งเหล่านี้ คนทั่วไปกลัวไม่ชอบ ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นภัย คือสิ่งที่กลัวกัน และก่อให้เกิดทุกข์

สิ่งเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนพิจารณาบ่อย ๆ

จะได้กล้า จะได้ยอมรับความจริง จะได้รู้เท่าทัน ดังที่ทรงแสดงไว้ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยโดยย่อว่าควรพิจารณาบ่อย ๆ ว่าสัตว์ทั้งปวง (หมายถึงทั้งคนทั้งสัตว์) มีความแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้เป็นต้น เป็นการเตรียมพื้นจิตใจไว้คอยรับ คือเตรียมรับสิ่งที่ตนกลัวเหล่านั้นไว้ เมื่อภัยเหล่านั้นมาถึงตัวจะได้สู้ได้อย่างมีท่าไม่เสียขวัญ แล้วแก้ไขไปตามควร อย่างคนเตรียมพร้อม ไม่ใช่สอนให้นึกอย่างนั้นแล้วนั่งนอนรอแก่ รอเจ็บ รอตาย ไม่ทำอะไร คนอย่างนี้เรียกว่าคนโง่ คนประมาท

พระพุทธเจ้าสอนให้รู้ความจริงของชีวิตอย่างนี้แล้ว จะได้ไม่ประมาทจะได้เตรียมพื้นของใจไว้คอยรับสิ่งเหล่านั้น *(จตุ. อัง.)* จะได้สร้างความดีไว้ก่อนที่จะเจ็บจะตาย พระองค์ทรงสอนไม่ให้ประมาทไม่ให้วางใจในเรื่องวัย ในความไม่เจ็บไข้ ในความตาย *(ติก. อัง.)* ทรงสอนว่าควรทำความพากเพียรในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาถึงพรุ่งนี้ *(ม. ขุ.)*

เมื่อยอมรับความจริงในสิ่งเหล่านี้ ด้วยความไม่ประมาท

อย่างนี้ เมื่อแก่ก็เป็นคนแก่ที่ดี มีศีลธรรมมีสติ เมื่อเจ็บก็เป็นคนเจ็บที่ดี เจ็บเป็นคือเป็นนักสู้ความเจ็บ และควบคุมความรู้สึกได้ เมื่อตายก็ตายเป็น คือ ตายดี มีสติและมีความสำนึกมั่นอยู่ในความดี คนอย่างนี้เรียกว่า แก่เป็น เจ็บเป็น ตายเป็น

ถ้าไม่อยากแก่ เจ็บ ตาย ก็ต้องไม่เกิด ถ้าจะไม่เกิดก็ต้องให้หมดเหตุคือกิเลส ถ้าจะให้หมดกิเลสก็ต้องบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญาให้เต็มพิกัด แต่จะร้อยละเท่าไหร่ที่ไม่อยากเกิด ส่วนมากมีแต่อยากเกิด แต่ไม่อยากแก่ ไม่อยากเจ็บ ไม่อยากตาย ซึ่งเป็นไปไม่ได้ และถ้าคนและสัตว์ไม่ตายเลย บ้านนี้โลกจะเป็นอย่างไร การตายเป็นการถ่ายเทที่เหมาะสมแล้วตามธรรมชาติ

๒. ความผิดหวัง

๒๑. ความผิดหวังเป็นของคู่กันกับความสมหวัง ข้อนี้ตรงกับการได้รับ และการไม่ได้รับในโลกธรรม อันเป็นสภาพที่เป็นจริงของโลกซึ่งทุกคนต้องได้พบ วิธีแก้ไขความทุกข์ทางใจในเรื่องผิดหวังนี้ ควรใช้โลกธรรมกับไตรลักษณ์

รวมทั้งเรื่องหลักกรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้วด้วย เป็นเครื่องประกอบในการพิจารณา

และในเรื่องอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงให้พิจารณาบ่อย ๆ ว่าเราต้องพรากจากของที่เป็นที่รักที่ชอบใจเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้ เป็นต้น *(ปัญ. อัง.)* ดังนั้นเมื่อได้อะไรมาต้องคิดถึงความจริงว่า วันหนึ่งเราจะต้องจากสิ่งนี้ไปเพราะความตาย หรือสิ่งนี้จะต้องจากเราไปเพราะแตกหรือหายไปเป็นอย่างนี้แน่ ไม่ต้องสงสัย ความจริงมีอยู่อย่างนี้ ต้องรู้ความจริง ยอมรับความจริง ต้องรู้จักคิด ความทุกข์ทางใจก็จะน้อยลง และในเรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย ความไทยว่า ไม่ควรเพลิดเพลินติดในของเก่า ไม่ควรทำความพอใจติดในของใหม่ เมื่อสิ่งนั้น ๆ เสื่อมสิ้นไป ก็ไม่เดือดร้อนดังคนอื่น ข้อนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาเกี่ยวกับความผิดหวังทั่ว ๆ ไป

๒.๒ ความผิดหวังในการเรียน ถ้าไม่ต้องการผิดหวังในเรื่องนี้ ก็ขอให้ใช้หลักอิทธิบาท ๔ ประการ และเว้นอบายมุข ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นเครื่องประกอบในการเรียน หรือใช้หลักธรรมเหล่านี้ คือ ๑. ฟังดีคือฟังเป็น ๒. ตั้งใจ

เรียน ตั้งใจฟัง ๓. ตั้งใจรับความรู้ ๔. เอาใจใส่ในการเรียน เช่น หมั่นถาม หมั่นจด หมั่นทดลอง เป็นต้น (*จตุ. อัง.*) ถ้าทำได้อย่างนี้ จะสมหวังในการเรียน ถ้าทำแล้วยังผิดหวัง ก็นึกว่าตนเองยังทำเหตุไม่พอ ต่อไปต้องทำเหตุให้มากกว่านี้ ไม่ควรไปโทษคนอื่น เพราะไม่สำเร็จประโยชน์อะไร มีแต่จะทำให้เกิดศัตรู เกิดความผิดหวังยิ่งขึ้น

พระพุทธองค์ทรงสอนให้รู้จักพิจารณาตัวเอง รู้จักตัวเอง เตือนตัวเอง (*ธ. ขุ.*) และในเรื่องนั้น เพื่อนมีส่วนสำคัญอยู่มาก

๒.๓ ความผิดหวังในความรัก ในของรัก ในความจากของที่รักที่ชอบใจ วิธีแก้ปัญหานี้ให้สบายใจ คือขอให้ยอมรับความจริงว่า ในชีวิตของทุกคนทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในอนาคตต้องพบสิ่งเหล่านี้ แต่บางคนได้รับความทุกข์ทางใจมาก จนทำลายตนเอง บางคนเป็นทุกข์มากจนป่วย บ้างก็เป็นเพียงแต่เป็นทุกข์ใจ บางท่านเฉย ๆ เช่นพระอรหันต์ ทั้งนี้สุดแต่ว่าใครยึดเอาไว้มากหรือน้อย หรือไม่ยึดเลย เรื่องนี้ขอให้ดู ๒.๑ ประกอบด้วย

แต่ถ้าเกี่ยวกับความรักนอกจากจะพิจารณาแก้ไขดัง ๒.๑ แล้ว ต้องคิดดังที่มีปรากฏในชาดกขุททกนิกาย ความไทยว่า ความรักย่อมเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ อันจะทำให้ได้อยู่กินด้วยกัน คือ ๑. บุพเพสันนิวาส เคยเป็นเนื้อคู่มาก่อน ๒. ความเห็นอกเห็นใจเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เมื่อผิดหวังในความรักก็อาจเป็นเพราะขาดเหตุดังกล่าวแล้วนั้นก็ได้ เมื่อไม่ใช่คู่ของเรา ก็ไม่ควรกับเราและควรกับคู่ของเขา อย่างนี้ก็ยุติธรรมดีแล้ว แต่การที่จะคิดทำลายคู่แข่งขันนั้นมิใช่เป็นการกระทำของคนที่เจริญแล้ว แต่เป็นการกระทำของคนป่าเถื่อน หรือของสัตว์มากกว่า สัตว์ที่จะทำลายกันก็ด้วยเหตุคือ แย่งตัวเมีย แย่งอาหาร แย่งความเป็นใหญ่ คนป่าก็เหมือนกัน

๒.๔ ความผิดหวังในคนภายใน เช่น ลูก พี่น้อง เป็นต้น บางคนมีปัญหาเกี่ยวกับลูกบ้าง พี่น้องบ้าง ที่เรียนไม่ดี หรือเสียความประพฤติ เรื่องนี้มีวิธีแก้อย่างนี้

เกี่ยวกับการเรียน ควรแนะนำสอนให้ใช้หลักอิทธิบาท และวิธีการดัง ๒. ๒ เว้นอบายมุข โดยเฉพาะเรื่องเพื่อนนั้นสำคัญนัก

เกี่ยวกับความประพฤติ ควรแนะนำตักเตือนให้รู้ว่า ทำอย่างนี้ดี ทำให้เป็นคนมีอนาคตแจ่มใส ทำอย่างนี้เลว ทำให้อนาคตมืดมน พูดให้เขาเป็นคนมีอนาคต คนมีอนาคตดีนั้นต้องละสิ่งที่ควรละคืออบายมุขโดยเฉพาะการคบเพื่อนเลว ต้องชี้แจงลักษณะเพื่อนดีเพื่อนเลวให้เขาพิจารณา แนะให้เขาทำสิ่งที่ควรทำ คือวิธีตั้งตัวในชาตินี้ มีต้องขยันเล่าเรียน เพื่อหาเครื่องรับประกันอนาคต และขยันหาทรัพย์ เป็นต้น

เรื่องการแนะนำสอนคนนั้น ต้องรู้ความจริงว่า คนนั้นไม่เหมือนกัน บางคนรู้ได้เร็ว บางคนต้องแนะนำก่อนจึงรู้ บางคนต้องแนะนำชี้แจงหลายครั้งจึงรู้ บางคนเหลือที่จะแนะนำ เพราะดื้อเกินไปหรือโง่เกินไป (*จตุ. อัง.*) บุคคลประเภทสุดท้ายนั้น แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ต้องทรงชักสะพาน คือไม่สอน ถ้าไปถูกคนชนิดนี้เข้าก็ต้องปลงใจว่า เราทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุดแล้ว แต่ไม่ไหวก็ต้องปล่อย แม้พระพุทธองค์เองก็ยังทรงปล่อยคนประเภทนี้ นับประสาอะไรกับคนขนาดเรา นึกเสียว่าเป็นกรรมของเขาด้วยของเราด้วยที่ต้องมาเกี่ยวข้องกับเขา ต้องใช้หลักกรรมมาช่วย อย่างนี้ก็

จะทำให้ค่อยสบายใจขึ้น

๒.๕ ผิดหวังเพราะสู้เขาไม่ได้ เรื่องที่สู้เขาไม่ได้นั้นมีมาก เช่นสู้เขาไม่ได้ทางการเรียน ทางการทำงานต่าง ๆ ทางความงาม ทางแต่งตัว ทางการพูด เป็นต้น

ในเรื่องนี้ เราต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งก่อนว่า คนนั้นมีปัญญา มีความสามารถ มีปฏิภาณไม่เท่ากัน แม้สำเร็จการศึกษาพร้อมกันจากสำนักเดียวกันก็ไม่เท่ากัน บางคนเก่งแต่พูด ทำไม่เก่ง บางคนเก่งคิด แต่ทำไม่เก่ง

เฉพาะในเรื่องเรียน หรือทำงานควรจะได้คิดอย่างนี้คือ

๑. เรียน หรือทำลำบาก ต้องขยันมาก ต้องทำงานหนักมาก แต่ได้ผลช้า คือรู้ช้า หรือประสบผลช้า อย่างนี้ก็มี

๒. เรียน หรือทำลำบาก แต่รู้เร็ว หรือได้ผลเร็ว อย่างนี้ก็มี

๓. เรียน หรือทำง่าย ไม่ต้องอาศัยความขยันขันแข็ง ทำงานหนักมาก แต่ได้ผลช้า คือรู้ช้า หรือประสบผลช้า อย่างนี้ก็มี

๔. เรียน หรือทำง่าย แต่ได้ผลเร็ว คือรู้เร็ว หรือ ได้ประสบผลเร็ว อย่างนี้ก็มี (*จตุ. อัง.*)

หรือคิดว่าตนยังทำเหตุไม่สมผลยังทำเหตุน้อยไป จึงยังสู้เขาไม่ได้ หรือจึงยังไม่พบความสำเร็จ เมื่อคิดได้อย่างนี้ จะได้ไม่ท้อใจ เมื่อยังไม่ประสบความสำเร็จจะได้ขยันยิ่งขึ้น

อนึ่ง การแข่งขันนั้น ท่านว่า แข่งรถแข่งเรือแข่งได้ แต่แข่งบุญวาสนานั้นแข่งกันไม่ได้ ข้อนี้ก็เป็นคติอีกอย่างหนึ่ง สำหรับให้คิดเพื่อผ่อนคลายความไม่สบายใจ จะได้คิดสร้างความดี และข้อนี้ เป็นเรื่องของหลักกรรมอีกเช่นเดียวกัน ดังที่ว่ากรรมคือการกระทำย่อมทำให้สัตว์ (หมายถึงคนด้วย) ดีบ้าง เลวบ้าง แล้วแต่กรรม (การกระทำนั้น ๆ) (*อุ. ม.*) และขอให้นำหลักใน ๒.๒ พร้อมทั้งหลักสำหรับการตั้งตัวมาพิจารณาประกอบเพื่อแก้ปัญหานี้ด้วย

ส่วนเรื่องความงามนั้น ศัตรูของความงาม คือความแก่และใคร ๆ ก็แก่ พอแก่ตัวอายุ ๖๐ – ๗๐ แล้ว คนสวยคนไม่สวยก็อยู่ในสภาพเดียวกัน คือแก่ดูไม่ได้ด้วยกันทั้งนั้น

ดังนั้น ความงามรูปจึงสู้งามคุณธรรมไม่ได้ เพราะงามคุณ-ธรรมยั่งยืนกว่า มีคุณค่ากว่างามรูป ดังนั้นอย่าไปทุกข์ใจว่างามสู้เขาไม่ได้ เพราะพอแก่แล้วก็เหมือนกันคือดูไม่ได้เท่า ๆ กัน

๓. **ปัญหาทางการเมือง** ประเทศต่าง ๆ ย่อมมีปัญหาทางการเมืองทั้งในทั้งนอกประเทศ ปัญหาเหล่านี้ ย่อมมีวิธีแก้ เช่นในประเทศแก้ด้วย

ความสามัคคี

เศรษฐกิจ

การบริหาร

การศึกษา

การพระศาสนา

ให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ของตน

ภายนอกประเทศแก้ด้วย

วิธีการทูต

มนุษยธรรม

ความสามัคคี กลุ่มคนตั้งแต่ครอบครัวจนถึงประเทศ

ชาติจะยังคงอยู่ได้ไม่แตกสลายไปเพราะภายในมีความสามัคคี ข้อนี้เป็นความจริงของทุกยุคทุกสมัย และเหตุให้เกิดความสามัคคีนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ เช่น สาราณียธรรม ๖ ประการ (*ฉัก. อัง.*) อปริหานิยธรรม ๗ ประการ (*สัต. อัง.*) สังคหวัตถุเรื่องการช่วยเหลือกัน ๔ ประการ (*จตุ. อัง.*) ผู้ใหญ่มีพรหมวิหารธรรม (*วิ. และ สีล. ที.*) ไม่มีอคติ คือลำเอียงด้วยความรัก โกรธ กลัว และหลง (*จตุ. อัง.*) และผู้น้อยมีธรรมของผู้น้อย เช่นเป็นผู้มีความเคารพผู้ควรเคารพ ไม่เบ่งอวดดีจองหอง มีความกตัญญูกตเวที ว่าง่าย พูดกันรู้เรื่อง (*ขุ. ขุ. และ สุ. ขุ.*) เป็นต้น ดังกล่าวแล้วในเรื่องสังคม

และคนทั้งหลายควรระลึกถึงกัน ทำความรักในกันและกัน เคารพในกันและกัน สงเคราะห์กันไม่วิวาททะเลาะกัน มีความพร้อมเพรียงกลมเกลียวกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (*ฉัก. อัง.*)

เศรษฐกิจ ข้อนี้มีหลักอยู่ว่า ถ้าประชาชนมีฐานะดีแล้ว เศรษฐกิจของบ้านเมืองก็ดีไปด้วย

ประชาชนจะมีฐานะดีนั้น ทางพระพุทธศาสนาสอน

ไว้ว่า ต้องเว้นอบายมุขคือทางแห่งความเสื่อม หรือตั้งตัวไม่ได้ (*ปาฏิ. ที.*) ดังกล่าวแล้ว และต้องบำเพ็ญเหตุตั้งตัวได้ในปัจจุบันชาตินี้ มีขยันเรียน ขยันทำงาน ขยันหาทรัพย์ เป็นต้น (*อัฏ. อัง.*) ดังกล่าวแล้ว

เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ประชาชนก็จะมีฐานะดี อยู่ดีกินดี มีความสุข โจรผู้ร้ายก็มีน้อย ประชาชนทำงานเพิ่มผลิตผลให้เกิดแก่ชาติ ภาษีอากรก็ได้เพิ่มขึ้น รายได้ของชาติมีมากขึ้น

และในพระพุทธศาสนา ยังแสดงคุณสมบัติของบุคคลผู้มีหน้าที่เป็นรัฐมนตรีพาณิชย์อีก ดังนี้ คือ จกฺขุมา เห็นกาลไกล เห็นว่าอะไรตลาดต้องการ ไม่ต้องการ ฉลาดวิธุรา เอาใจใส่ติดตามงานติดต่อตลาด นิสฺสยสมฺปนฺนา มีหัวทางนี้ (*ติก. อัง.*)

เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาติย่อมมีรายได้มาก เมื่อมีรายได้มากเศรษฐกิจของชาติย่อมดีขึ้นเป็นธรรมดา การที่เกิดปัญหาเศรษฐกิจทั้งส่วนย่อยคือในครอบครัว หรือในส่วนใหญ่คือในชาตินั้น ถ้าจะพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเป็นเพราะขาดหลักธรรมดังกล่าวแล้ว

การบริหารบ้านเมือง เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงหลักธรรมสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารบ้านเมือง และหลักธรรมสำหรับผู้บริหารไว้เป็นอันมาก เป็นต้นว่า:-

ก. หลักบริหาร หลักบริหารมีมากด้วยกัน เช่น

๑. ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ (*ขา. ขุ.*) ซึ่งกล่าวไว้แล้ว

๒. จักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ (*ปาฏิ. อัง.*) ดังกล่าวแล้ว

๓. ราชสังคหวัตถุธรรม ๔ ประการ (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้ว

๔. หลักข่มผู้ที่ควรข่ม ยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง (*อุ. ม.*) ดังกล่าวแล้ว

๕. สังคหวัตถุ ๔ ประการ (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้ว

๖. สัปปุริสธรรม ๗ ประการ (*สัต. อัง.*) ดังกล่าวแล้ว

ธรรมเหล่านี้เป็นหลักบริหารที่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้สำหรับผู้บริหารบ้านเมืองได้ใช้ปฏิบัติ

ผู้บริหาร ในพระพุทธศาสนาได้แสดงคุณสมบัติของผู้

บริหารไว้เป็นอันมาก เช่น

ข. หลักของผู้นำ หลักของผู้นำหมู่คณะบริหารมีมาก เช่นเป็นต้นว่า

๑. ตั้งอยู่ในพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ (*วิ. และ สีล. ที.*) เว้นอคติธรรม ๔ ประการ (*จตุ. อัง.*)

๒. หลักของผู้นำ ๖ ประการ มีอดทน เป็นต้น (*ฉัก. อัง.*) ดังกล่าวไว้แล้วในเรื่องผู้นำ

๓. หลักของผู้นำ ๕ ประการ มีช่วยเหลือผู้อื่น เป็นข้อต้น (*ปาฎิ. ที.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องผู้นำ

๔. อีก ๒ ประการ มีสามารถในการค้นปัญหาเป็นข้อต้น (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องผู้นำ

๕. และอีก ๗ ประการ มีองอาจ ฉลาดเป็นข้อต้น (*ธ. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องผู้นำ

๖. และอีก ๕ ประการ มี ๑. ฉลาด ๒. กล้า ๓. เป็นพหูสูต ๔. ทรงธรรมประจำใจไร้อคติ ๕. ประพฤติสุจริต (*ปัญ. อัง.*)

ค. หลักของข้าราชการอื่น ๆ ฝ่ายพลเรือน หลักธรรมของข้าราชการพลเรือนมีมาก เป็นต้นว่า

๑. หลัก ๔ ประการ มีขยันเป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๒. หลัก ๙ ประการ มีเป็นผู้นำที่ดีของประชาชนเป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๓. หลักอีก ๔ ประการ มีเป็นผู้พูดให้เขาฟังเป็นเป็นข้อต้น (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๔. อีก ๔ ประการ มีความประพฤติดีเป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๕. อีก ๔ ประการ มีนับถือผู้เจริญด้วยคุณวุฒิ และวัยวุฒิเป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๖. อีก ๕ ประการ มีฉลาดรอบรู้เป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๗. และอีก ๙ ข้อ ซึ่งแสดงหลักการใช้วาจาของข้าราชการมีไม่พูดมากเกินไปเป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๘. กับหลักทั่วไปอีก ๗ ประการ มี ๑. ขยันทำงาน

๒. ทำงานด้วยมีสติสัมปชัญญะเสมอเป็นข้อต้น (*ธ. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๙. และหลักเป็นเครื่องประกอบอีก ๔ ประการ คือ
๑. รู้ราชกิจ ๒. ปฏิบัติราชการไม่บกพร่อง
๓. ไม่ทะเลาะกับผู้ใหญ่ ๔. ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง (*ชา. ขุ.*)

๑๐. และอีก ๔ ประการ คือ ๑. มีความกตัญญูกตเวที
๒. ถ่อมตนไม่จองหอง ๓. พูดดีไม่ดุร้ายหยาบคาย
๔. พูดมีประโยชน์ ไม่พูดเลว (*ชา. ขุ.*)

ฆ. ข้าราชการฝ่ายปราบปราม หรือฝ่ายทหารหรือตำรวจ
หลักธรรมของข้าราชการฝ่ายนี้ มีเป็นต้นว่า:–

๑. หลักธรรม ๓ ประการ มีความขยันปฏิบัติการเป็นข้อต้น (*ชา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

๒. อีก ๖ ประการ มีเป็นคนแกล้วกล้าเป็นข้อต้น (*มหา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

๓. และอีก ๔ ประการ มีเป็นคนฉลาดรอบรู้เป็นข้อต้น (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

๔. และมีอีก ๔ ประการ มีเก่งในการตั้งทัพหรือ

กองกำลังพลเป็นข้อต้น (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

เมื่อผู้บริหารบ้านเมืองทุกฝ่าย ทั้งฝ่ายหัวหน้า ฝ่ายบำรุง ฝ่ายปราบปราม มีคุณสมบัติ เพื่อการบริหารตามหลักธรรมดังกล่าวแล้ว ก็จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง มีความสุข ทำให้เกิดความมั่นคงแก่ประเทศชาติ

นี่เป็นเรื่องการบริหารภายในประเทศ ส่วนเกี่ยวกับการต่างประเทศจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องการทูต เป็นต้น

การศึกษา ประชาชนมีความรู้ดีย่อมเป็นปัจจัยอันสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญพูดกันรู้เรื่อง และเข้าใจในการที่จะรับผิดชอบร่วมกันในการช่วยกันสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ และประชาชนจะมีความรู้ดีก็ต้องศึกษาดี (ส่วนความประพฤติดีนั้น ย่อมมีเพราะการอบรมทางบ้านและความคิดดีย่อมได้จากทางวัด หรือทางศาสนา) และหลักการศึกษามีดังนี้

หลักการศึกษา ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้เป็นอันมากเหมือนกัน เป็นต้นว่า

๑. ครูต้องใช้หลัก ๔ ประการ มีแนะนำสอนนักเรียน

ดีเป็นข้อต้น *(ปาฏิ. ที.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องของหน้าที่ครูอาจารย์

๒. นักเรียนต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของนักเรียน ๕ ประการ มีเชื่อฟังครูเป็นข้อต้น *(ปาฏิ. ที.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องหน้าที่ของนักเรียน

๓. และนักเรียนต้องใช้หลักอิทธิบาท คือเหตุให้ประสบความสำเร็จ ๔ ประการ มีความพอใจในการเรียนเป็นข้อต้น *(มหา. สัง. และ วิ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องหลักความสำเร็จ

๔. และนักเรียนต้อง

๔.๑ ฟังดี คือฟังได้เรื่องได้ราว

๔.๒ ตั้งใจฟัง

๔.๓ ตั้งใจรับรู้

๔.๔ ตั้งใจศึกษา *(จตุ. อัง.)*

เมื่อเป็นอย่างนี้ประชาชนย่อมมีการศึกษาดีโดยทั่วไป อันอำนวยให้เกิดความมั่นคงแก่ประเทศชาติ

พระศาสนา ดังได้กล่าวแล้วว่า ความรู้ดีย่อมได้จาก ครู หรือโรงเรียน ความประพฤติดีย่อมได้จากผู้ใหญ่ หรือ

ทางบ้าน ส่วนความคิดดีย่อมได้จากทางวัด หรือทางพระ-ศาสนา คือทางภิกษุสามเณร ดังนั้น ภิกษุสามเณรจึงมีความสำคัญต่อบ้านเมืองในการที่จะทำให้ประชาชนเป็นคนคิดดี โดยสอนเขา ทำตนให้เป็นตัวอย่างแห่งความดีและเป็นที่พึ่งทางใจของเขาเป็นต้น และภิกษุสามเณรจะทำดังกล่าวได้ก็ต้องเป็นภิกษุสามเณร อย่างนี้คือ สุกตกมฺมการี=ทำดี สุภาสิต-ภาสี=พูดดี สุจินฺติตจินฺตี=คิดดี สุวิชาโน=รู้ดี และ

๑. มีความประพฤติดี เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประ-ชาชน
๒. มีความรู้ดี
๓. มีความเสียสละ
๔. มีความสามัคคี
๕. รู้จักหน้าที่ และทำตามหน้าที่ไม่ละเลย

๑. มีความประพฤติดี ภิกษุประพฤติดี คือ

๑.๑ สำรวมในพระปาฏิโมกข์ สำรวมในศีล เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต

๑.๒ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ระวังไม่ให้ถูกความยินดี ยินร้ายครอบงำได้เมื่อ

เห็นรูป เป็นต้น

๑.๓ ไม่เป็นคนเอิกเกริก เฮฮา เป็นคนเรียบร้อย

๑.๔ อยู่ในที่อยู่อันเงียบสงบ

๑.๕ มีความเห็นถูกต้อง

(ปัญ. อัง.)

เกี่ยวกับความประพฤติของภิกษุนั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาก ดังในบรรพชิตธรรมดังกล่าวแล้ว แต่นำมากล่าวเพียงเท่านี้ก็พอแก่ความสมควรแล้ว

๒. มีความรู้ดี คือเป็นพหูสูตโดยมีความรู้ในวิชาหลักคือทางธรรม และวิชาประกอบคือทางโลก เพื่อประโยชน์ในการบำเพ็ญอัตตัตถจริยา และโลกัตถจริยา คือประโยชน์ตน เช่นการอบรมใจของตน และประโยชน์ต่อผู้อื่น เช่นสั่งสอนและอบรมแนะนำผู้อื่นตามหน้าที่ของตน (*มโนรถปูรณี*) ความรู้ดีย่อมมีได้ด้วยวิธีแห่งการศึกษาดังกล่าวแล้วในเรื่องการศึกษา และการศึกษานี้ย่อมเป็นธุระหรือหน้าที่ของภิกษุอย่างหนึ่ง เรียกว่าคันถธุระ หรือปริยัติธรรม

๓. มีความเสียสละ คือเสียสละความสุขส่วนตัวโดยการบำเพ็ญโลกัตถจริยา ตามอย่างที่พระบรมศาสดาทรง

บำเพ็ญมาแล้ว พระพุทธองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้สุขุมาลชาติ เมื่อตรัสรู้แล้วแทนที่จะเสวยวิมุติสุขส่วนพระองค์ กลับเสด็จไปโปรดผู้อื่นโดยมิได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย และลำบากเป็นเวลาถึง ๔๕ ปี พระสาวกทั้งหลายของพระองค์ได้เที่ยวไปเผยแผ่พุทธธรรม เที่ยวไปช่วยผู้อื่นถึงจะสิ้นชีวิตก็ยอม และสาวกที่ยังอยู่ก็ช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป ด้วยความเสียสละกำลังกาย กำลังความรู้ กำลังความคิดของพระสัมมาสัมพุทธ-เจ้า และของพระสาวกอย่างนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลกจนในปัจจุบันนี้ ทำให้คนมีความคิดดี ดำเนินชีวิตอย่างมีหลักใจ และพ้นทุกข์ ก็จาคะหรือความเสียสละนี้ย่อมเป็นความดีอย่างหนึ่ง *(อิติ. ขุ.)*

๔. **มีความสามัคคี** เรื่องนี้มีความสำคัญมาก จึงมีพระ-บาลีกล่าวไว้เป็นอันมาก เช่น ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะย่อมให้เกิดความสุข *(ธ. ขุ.)* และความพร้อมเพรียงของหมู่-คณะย่อมให้สำเร็จความเจริญ *(ส. สัง.)* ภิกษุเป็นผู้สอนเขาให้มีความสามัคคี ถ้าจะมาแตกความสามัคคีเองก็เป็นเรื่องที่น่าตำหนิอย่างยิ่ง ทำให้เกิดผลเสียแก่ทุกฝ่าย ดังนั้นความสามัคคีจึงเป็นสิ่งจำเป็นของหมู่คณะ และความสามัคคีนั้นย่อม

เกิดได้และตั้งมั่นยืนนานก็โดยอาศัยหลักธรรมดังกล่าวแล้ว ในเรื่องเกี่ยวกับสังคม และสามัคคี เช่น หลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ และสาราณียธรรม ๖ ประการ เป็นต้น

๕. หน้าที่ หน้าที่ของภิกษุมี

๕.๑ เล่าเรียน ได้แก่คันถธุระหรือเรียนปริยัติธรรม

๕.๒ ปฏิบัติ ได้แก่วิปัสสนาธุระหรือปฏิบัติเพื่อปฏิเวธ

๕.๓ บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น และรักษาพระศาสนา

ข้อ ๕.๑ ๕.๒ เป็นอัตตัตถจริยา คือทำเพื่อประโยชน์ตน

ข้อ ๕.๓ เป็นโลกัตถจริยา คือทำเพื่อประโยชน์คนอื่น

เมื่อภิกษุมีความประพฤติดี มีความรู้ดี ปฏิบัติหน้าที่ดีอย่างนี้ ย่อมเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน ย่อมสามารถสอนชี้แจง และอบรมให้ประชาชนมีความคิดดีได้ โดยให้เขารู้จักคิด รู้จักตัดสินใจ ข้อนี้ย่อมอำนวยผลเป็นความมั่นคงของชาติบ้านเมืองด้วย และเป็นการแก้ปัญหาทางด้านการเมืองภายในได้อีกอย่างหนึ่ง

ให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ของตน และปฏิบัติหน้าที่ของตน ประชาชนแบ่งเป็น ๒ คือ ฝ่ายบริหารกับฝ่าย

พลเมืองทั่วไป และประชาชนทั้ง ๒ ประเภทนี้ มักไม่ค่อยถูกกัน คือ ฝ่ายบริหารก็ว่าฝ่ายพลเมืองไม่ให้ความร่วมมือ คอยประพฤติผิดกฎหมาย ไม่เสียภาษีอะไรเหล่านี้เป็นต้น ฝ่ายพลเมืองก็ว่าฝ่ายบริหารออกกฎหมายมากดขี่พลเมือง และใช้อภิสิทธิ์เป็นอาทิ แต่ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ต่างก็มีหน้าที่ทั้งส่วนย่อยคือส่วนตัว และครอบครัว ทั้งส่วนใหญ่คือส่วนกลางหรือส่วนรวม แต่ที่สำคัญยิ่งก็คือหน้าที่ส่วนกลางที่ทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกัน กล่าวคือ ในส่วนความมั่นคงของประเทศชาติบ้านเมือง เรื่องนี้ทุกฝ่ายจะต้องรับรู้ไม่ใช่เป็นเรื่องของบุคคล ในเรื่องนี้ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ มีรู้เหตุ รู้ผล รู้หน้าที่ของตน เป็นต้น (*สัต. อัง.*) ใช้หลักสาราณียธรรม (*ฉัก. อัง.*) หลักอปริหานิยธรรม (*สัต. อัง.*) และหลักสังคหวัตถุ (*จตุ. อัง.*) หลักพรหมวิหารธรรม (*สีล. ที.*) เป็นต้น ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว คนเมื่อพูดกันรู้เรื่องเข้าใจเหตุผล มีความสามัคคี มีความดีแล้วก็จะไม่มีปัญหาอะไรในการที่จะรับผิดชอบร่วมกัน ในเรื่องสำคัญคือบ้านเมืองดังกล่าวแล้ว จริงอยู่บางคนอาจจะเห็นแก่ตัวไม่ยอมรับรู้อะไร จะพูดจะชี้แจง

อย่างไรก็ไม่ได้ผล เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ขอให้นึกถึงบุคคล ๔ ประเภท คือ ๑. รู้เรื่องเร็ว ๒. ต้องแนะนำจึงรู้ ๓. เป็นคนพอแนะนำได้ ๔. เหลือที่จะแนะนำ (*จตุ. อัง.*) บุคคลชนิดที่ ๔ นี้ แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำไม่ไหว เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ต้องปล่อยเขาไป เป็นคนเหมือนกันแต่ไม่เหมือนกัน

ด้วยเหตุดังกล่าวมาจะทำให้ฝ่ายปกครอง

๑. ทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนทั่วไป บริหารบ้านเมืองได้สะดวกด้วยกุศลจิต
๒. ทำตนเป็นที่พึ่งของประชาชนทั่วไปดุจเป็นญาติเป็นเพื่อน
๓. ทำตนให้เป็นที่รัก เคารพยำเกรงของประชาชนทั่วไป ไม่ทำตัวเป็นนายผู้บังคับกดขี่
๔. ปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริต ด้วยความภาคภูมิใจ

ส่วนประชาชนทั่วไปย่อมจะ

๑. รู้จักหน้าที่ของตน เช่น เสียภาษีอากร และรู้จักรับผิดชอบร่วมกันในความมั่นคงของบ้านเมือง
๒. รู้จักตนว่ามีฐานะภาวะเช่นไร แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตามฐานะกับภาวะนั้น

๓. รู้จักเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง

๔. มีความสามัคคี มีศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ มีพระมหากษัตริย์เป็นที่รวมแห่งใจ

ส่วนปัญหาการเมืองภายนอกประเทศนั้น แก้ได้ด้วยวิธีการทูต ดังนี้ :–

ทูต ทูตซึ่งเป็นผู้แทนประเทศ ต้องมีคุณสมบัติประจำตัว และคุณสมบัติประจำตัวทูตนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ เช่น

๑. คุณสมบัติของทูต ๘ ประการ มีเป็นคนฟังเป็น เป็นข้อต้น (*อัฏ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องทูต

๒. และมีหลักเหล่านี้ คือฉลาด กล้า เป็นพหูสูต เป็นคนมีธรรมประจำใจ และประพฤติแต่สุจริต (*จตุ. อัง.*)

๓. กับมีหลักอีก ๕ ประการ คือ ชอบช่วยเหลือผู้อื่น ผูกมิตร รู้จักพูด ใจกว้าง เป็นผู้นำ (*ปาฏิ. ที.*)

เมื่อทูตมีคุณสมบัติอย่างนี้ ย่อมสามารถแก้ไขปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศหรือนอกประเทศได้ อย่างน้อยก็ผ่อนหนักให้เป็นเบาได้

นอกจากนี้ ควรใช้ **มนุษยธรรม** เป็นเครื่องประกอบการแก้ปัญหาทางการเมืองภายนอกประเทศด้วยแสดงความเห็นใจในความทุกข์ยากของคนนอกประเทศผู้ลำบาก โดยใช้หลักเมตตาธรรม ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า พึงทำเมตตาจิตในหมู่มนุษย์ *(รัตนสูตร ขุ. ขุ.)* พึงเจริญเมตตาจิตอย่างกว้างขวางแก่ชาวโลกทั่วไป *(กรณียเมตตสูตร ขุ. ขุ.)* เมตตาเป็นเครื่องอุปถัมภ์ชาวโลก *(ว. ว.)* นอกจากเมตตาธรรมแล้ว สังคหวัตถุ ๔ ประการ มีการให้เป็นข้อต้นดังกล่าวแล้ว ก็ใช้เพื่อมนุษยธรรมได้

ความประหม่า ความประหม่าเกิดจากความกลัว เช่นกลัวผิด กลัวผู้ฟังจะว่า และจากตนนึกดูถูกตัวเองว่า สู้ผู้ฟังผู้ดูไม่ได้ จะพูดจะทำอะไรก็เกรงว่าจะผิด ข้อนี้นับว่าเป็นปัญหาชีวิตอย่างหนึ่ง

ปัญหานี้พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีแก้ไว้ดังนี้ คือ

๑. มีความเชื่อมั่น เช่นเชื่อมั่นในตัวเอง

๒. มีความประพฤติดี

๓. มีความรู้ดี

๔. มีความขยันในการทำหน้าที่การงาน

๕. มีความฉลาดรอบรู้

(ปัญ. อัง.)

เมื่อมีความประพฤติดี ใครไม่สามารถติเตียนความประพฤติได้ มีความรู้ดี ใครจะมาด้านไหนเป็นสู้ได้ทั้งนั้น มีความขยันปฏิบัติหน้าที่เรียบร้อย ไม่บกพร่อง ไม่เปิดช่องให้เขาติเตียน มีความฉลาด มีปฏิญญา และมีความเชื่อมั่นในตัวเอง อย่างนี้ย่อมแก้ความประหม่าได้แน่นอน

เครื่องค้ำจุนโลก เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก มิให้ตกไปสู่ความยุ่งยาก *(ว. ว.)* เมตตา คือความปรารถนาดีต่อผู้อื่น การแผ่เมตตานั้นคือตั้งใจว่า ขอสรรพสัตว์ (หมายถึงสิ่งมีวิญญาณทั้งหมด)

๑. จงอย่ามีเวรมีภัยต่อกันเลย

๒. จงอย่าเบียดเบียนกันเลย

๓. จงอย่ามีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย

๔. จงมีความสุขกาย–ใจ บริหารตนให้พ้นจากทุกข์ภัยเถิด *(ปาฏิ. ขุ.)*

ถ้าคนทุกคนหรือส่วนมากมีเมตตาจิตต่อกันแล้ว สังคมทุกระดับตลอดจนโลกก็จะมีแต่ความสงบ อานิสงส์ของการ

เจริญเมตตาจิตมาก ๆ นั้นมี ๑๑ ประการ มีหลับ-ตื่นเป็นสุขเป็นข้อต้น มีไปสู่พรหมโลกเป็นข้อสุด (*เอกาทส. อัง.*)

ข้อความดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของทางมนุษย์ ส่วนทางทุคติ คือ ทางไปสู่ที่เลว ที่ไม่ดี ที่มีความทุกข์ตลอดจนทางไปอบายนรกภูมิแห่งเดรัจฉาน และทางไปสุคติสวรรค์ในปรโลกนั้น ย่อมเป็นไปโดยนัย ดังจะกล่าวต่อไป และใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ความจริงก็เป็นความจริงอยู่ในตัวเอง ความจริงไม่ใช่ความเชื่อ ความเชื่อก็ไม่ใช่ความจริง แต่ถ้าเป็นเชื่อความจริง อย่างนี้ย่อมใช้ได้

ดังนั้นใครจะไปทางไหนก็สุดแต่จะเลือก

สุคติ-สวรรค์-ทุคติ-นรก คนทุกวันนี้ โดยเฉพาะคนยุคใหม่พอพูดถึงเรื่องนรกสวรรค์ สุคติ ทุคติ กรรม ก็ยิ้มอย่างเย้ยหยัน ทั้ง ๆ ที่ตนเองยังไม่เข้าใจ แต่ตนเองนึกว่าตนเข้าใจ นักเผยแพร่บางท่านก็ไม่กล้าพูด เพราะตนเองก็ไม่แน่ใจ หรือเกรงผู้ฟังจะหาว่าพูดเรื่องเหลวไหลไม่ทันสมัย นำเรื่องที่มองไม่เห็นมาพูด แล้วผลเป็นอย่างไร ผลก็คือคนยุคนี้ เกรงบาป กลัวผลของการทำชั่ว น้อยเต็มที แต่กลับดูหมิ่นเรื่องความดีความชั่ว พูดจาบจ้วงเรื่องสุคติ ทุคติ มาก

กว่าแต่ก่อน เป็นผลให้สังคมทุกระดับปั่นป่วน ปกครองยาก พูดยาก ว่ากล่าวตักเตือนยาก มีความเห็นชั่วเป็นดี เช่น เห็นว่าข่มเหงเขาได้ ทำร้ายเขาได้เป็นของดี แสดงว่าตัวเป็นคนเก่ง ลักเขา จี้เขา โกงเขาได้เป็นของดี เพราะรวยลัด ประพฤติผิดทางเพศเป็นของดี เพราะแสดงว่าตัวเป็นคนมีเสน่ห์ดี ปดหลอกลวงเขาเป็นของดี เพราะแสดงว่าตัวมีวาทศิลป์เยี่ยม การดื่มเครื่องดองของเมามากเป็นของดี เพราะแสดงว่าตัวคอแข็ง มีเงิน รวย คนบางพวกหากินจากความชั่วอย่างสง่าผ่าเผย สังคมปัจจุบันนี้มักให้ความสำคัญแก่คนร่ำรวย ต้อนรับคนร่ำรวยโดยไม่คำนึงว่าจะร่ำรวยมาจากพฤติกรรมเลว ดีอย่างไร ขอให้รวยก็ใช้ได้ ผิดกว่าแต่ก่อนซึ่งสังคมครั้งนั้นรังเกียจคนโกง ไม่ต้อนรับคนรวยเพราะทุจริตกรรม คนยุคก่อนได้ยินหรือเห็นรูป เรื่องสุคติ ทุคติ นรก สวรรค์ อยู่เสมอตั้งแต่เล็ก พอโตขึ้นแม้ตนจะไม่เชื่อ แต่ก็เกิดความหวาดเกรงผลของความชั่วฝังอยู่ในใจ ไม่ค่อยกล้าทำความชั่วเต็มที่ จะทำก็ทำอย่างมีการยั้งมือ และพอใจในการทำความดีเผื่อเอาไว้ ผลก็คือสังคมทุกระดับมีความเรียบร้อยสงบสุขกว่าทุกวันนี้ สันดานคนนั้นลำพังกฎหมายอย่างเดียวยังไม่พอให้คนเกรง-

กลัวได้มาก คนเกรงกลัวสิ่งลี้ลับมากกว่า บางท่านอาจกล่าวว่าที่สังคมยุคนี้เป็นอย่างนั้นเป็นเพราะเหตุ คือ คนเกิดมากและปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ เป็นต้น นั่นก็เป็นความเห็นที่มีเหตุผลดีอย่างหนึ่ง

แต่ความเห็นที่กล่าวมานี้ก็เป็นความเห็นอย่างหนึ่ง ใครจะเห็นด้วยไม่เห็นด้วย นั่นเป็นเรื่องของแต่ละคนที่มีสิทธิ์จะเห็นด้วยหรือไม่ แต่ความจริงก็คือคนยุคก่อนเกรงผลของความชั่ว เกรงนรก สังคมครั้งนั้นมีความยุ่งยากน้อย พูดกันง่าย แต่ยุคนี้ซึ่งเป็นยุคที่ถือว่าเรื่อง นรก สวรรค์ เป็นเรื่องเหลวไหล มองไม่เห็น ไม่น่าเชื่อ เป็นเรื่องโง่เง่างมงายเลยไม่หวั่นเกรงผลของความชั่ว และสังคมในยุคนี้เป็นอย่างไรบ้าง

อนึ่ง สิ่งที่เรามองไม่เห็นจะว่าไม่มี หรือจะว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไปทั้งหมดนั้นย่อมไม่ได้ บางอย่างมีแต่มองไม่เห็นและก็รู้ว่ามี ดังที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องกรรม

บางท่านอาจนึกว่า ถ้าเกิดศึกสงคราม ชาวพุทธจะไม่สามารถทำการสู้รบป้องกันเอกราชได้ เพราะการฆ่าเป็นบาปเป็นความชั่ว

ข้อนี้ขอชี้แจงว่า เรื่องชั่ว เรื่องดีนั้น เมื่อทำดีแล้วก็

ต้องเป็นความดี เมื่อทำชั่วก็ต้องเป็นความชั่ว ผู้ใหญ่ในครั้งก่อนนั้นที่ท่านเป็นนักรบ เป็นแม่ทัพ สั่งให้ทหารฆ่าข้าศึก ตนเองก็ฆ่าด้วย ท่านก็รู้ว่าเป็นการทำบาป และยอมรับ แต่คิดว่าเป็นการทำเพื่อแผ่นดิน เพื่อความสุขของผู้อื่นในแผ่น-ดินไทย เป็นหน้าที่ เป็นการรักษาชาติบ้านเมือง พระศาสนาและพระมหากษัตริย์ ถ้าชาติสิ้น ศาสนาก็อยู่ไม่ได้ บาปก็บาป ยอมรับว่าเป็นบาป แต่ในศีล ๕ ข้อนั้นท่านละเมิดบางข้อ ส่วนบางข้อท่านรักษาอย่างเคร่งครัด เช่นข้อ ๔ ท่านจึงมีศีลเหมือนกัน นอกจากนั้น ท่านยังบำเพ็ญธรรม เช่นบริจาคทานแก่ผู้อื่นด้วย และเมื่อกลับจากการทำสงครามแล้วก็บำเพ็ญบุญกุศลเป็นการเป็นงาน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตายที่เป็นคนของตนบ้าง ให้ข้าศึกที่ถูกฆ่าบ้าง เช่น ท่านเจ้าพระยาบดินทร์ ฯ (สิงห์) บูรณะวัดจักวรรดิ์ ฯ

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่กล่าวมานี้ เป็นแต่ข้อคิดเห็นเท่านั้น ใครไม่สนใจก็ผ่านไปหาเรื่องที่น่าสนใจอื่น ซึ่งยังมีอีกมาก

ในพระไตรปิฎก เช่นในอังคุตตรนิกาย เมื่อกล่าวถึงคนทำความดีความชั่วอย่างนั้น ๆ แล้ว ก็มีข้อความว่า กายสุส

เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ แปลว่า ตายไปแล้วย่อมเข้าถึง สุคติโลกสวรรค์ (สคฺค เป็นภาษามคธ สวรฺค เป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งไทยนำมาใช้ว่าสวรรค์)

และว่า กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ แปลว่า ตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ในพระไตรปิฎกมีข้อความอย่างนี้เสมอ เมื่อกล่าวถึงผู้ทำดีทำชั่ว

สวรรค์ แปลว่า แดนที่มีอารมณ์ดีเลิศ สุคติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปดี

นิรย แปลว่า แดนที่ไร้ความเจริญ (ใจ) ในภาษาไทยหมายถึงนรก ทุคติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปเลว

ในสฬายตนวรรค สังยุตตนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า การที่ได้เห็นรูปที่พอตา ฟังเสียงที่พอหู ดมกลิ่นที่พอจมูก ลิ้มรสที่ต้องลิ้น และสัมผัสที่สบายกาย อารมณ์ที่ต้องใจ นั้นคือสวรรค์เพราะมีสิ่งที่พอหรือถูก หรือต้องตาเป็นต้น ทำให้เกิดสุขใจ และโดยนัยตรงกันข้าม นรกย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง สวรรค์ในที่นี้หมายถึงแดนมีอารมณ์ดีเลิศ ที่เห็นที่รู้ได้ง่ายสำหรับคนทั่วไป

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า สวรรค์ นรก อาจมีได้ ๓ ระดับ คือ อย่างใกล้ที่สุดอันได้แก่ที่ตัวเรา กล่าวคือ เมื่อเราได้เห็นรูปเป็นที่ต้องตาต้องใจเป็นอาทิแล้ว รู้สึกเป็นสุขใจเมื่อนั้นก็เท่ากับว่าขึ้นสวรรค์ ส่วนนรกย่อมเป็นไปโดยนัยตรงกันข้าม

ระดับสอง ห่างออกจากตัว แต่ยังอยู่ในโลกนี้ คือ ให้ดูคนในระดับต่าง ๆ เช่น พระมหากษัตริย์ ซึ่งเท่ากับชาวสวรรค์ในโลกนี้ คนที่ถูกจองจำอยู่ในคุกตะราง ได้รับความทุกข์ทรมาน หรือคนเจ็บไข้เป็นโรคภัยร้องครวญคราง เป็น-ต้น ซึ่งเท่ากับเป็นชาวนรกในโลกนี้เหมือนกัน คือที่ไหนมีภาวะที่ไม่น่าเจริญตาเจริญใจ มีแต่ความทุกข์ทรมาน ที่นั้นก็เป็นดุจนรก ส่วนสวรรค์ก็เป็นไปโดยนัยตรงกันข้าม

ระดับสาม ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า จักรวาลนั้นมีมากเหลือคณนานับ ทางภูมิศาสตร์ก็บอกว่าจักรวาลมีมากเหลือจะนับ และจักรวาลหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยขุมแห่งความร้อนซึ่งสมมติเรียกว่า ดวงอาทิตย์อันเป็นจุดรวม มีดาวฤกษ์ซึ่งยังไม่ดับ กับดาวนพเคราะห์ซึ่งเป็นดาวที่ดับแล้ว รวมเป็นจักรวาลหนึ่ง โลกเราก็เป็นดาวนพเคราะห์ดวงหนึ่งรวม

อยู่ในสุริยจักรวาลนี้ และมนุษย์มิใช่มีแต่ในโลกเรานี้เท่านั้น อาจมีที่ดวงดาวอื่น ๆ ที่จักรวาลอื่นอีก และที่นั้นอาจมีความเจริญสูงกว่าโลกเรา หรือทุกข์ยากกว่า ร้อนกว่า เย็นกว่าโลกเราก็คงมี ถ้าเราไปเกิดที่โลกร้อนก็เท่ากับว่าตกนรกร้อน ถ้าเราไปเกิดที่โลกซึ่งมีการปกครองด้อย มีการบีบบังคับรุนแรง เต็มไปด้วยการลงโทษรุนแรงในรูปต่าง ๆ หรือมีความเป็นอยู่ลำบากยิ่งกว่าสัตว์ เมื่อเราไปเกิดที่นั้นก็เท่ากับเราตกนรกขุมนั้น ๆ ถ้าเราไปเกิดที่โลกซึ่งมีความเจริญมาก เวลาเกิดก็โตทันทีโดยออกมาจากหลอดแก้วเพราะเกิดจากการผสมและเลี้ยงในหลอดแก้วจนโต แล้วกินอาหารทิพย์ คือแค็ปซูลเพียงครั้งเดียวก็พอไปจนตายหรือจุติ (เช่นเดียวกับคนเดินทางไปโลกพระจันทร์ กินแค็ปซูลเป็นอาหารแล้วไม่ต้องกินอาหารอย่างคนทั่วไป) เมื่อไม่มีปัญหาเรื่องอาหาร ครัว ห้องน้ำก็ไม่ต้องมี เศษอาหารอันเป็นขุมแห่งความสกปรกเน่าเหม็นก็ไม่มี กลิ่นตัวก็ไม่มี บ้านเมืองสวยงามสะอาด หอมไปด้วยกลิ่นดอกไม้ เมื่อหมดเรื่องอาหาร ปัญหาอื่นก็ไม่ค่อยมี ไม่มีขโมย เพราะต้องการอะไรก็มีทุกคน มีความรู้จักพอ โรคภัยก็ไม่มีเพราะการแพทย์เจริญมาก คนที่นั้นจะตายก็เพราะความ

เจ็บไข้ที่เยียวยาไม่ได้ คือเพราะโรคหัวใจ และโรคทางเส้นเลือด เวลาตายก็ปุบปั๊บตาย ก่อนตายมีอาการผิดปกตินิดหน่อย ดุจเทวดาจะจุติก็มีอาการผิดปกตินิดหน่อย เช่นเหงื่อออก การปกครองในที่นั้นก็เป็นไปแบบพ่อปกครองลูก มีแต่ความเมตตา กรุณา (ไม่มีการบีบบังคับลงโทษ) ดุจเป็นเทพบุตร เทพธิดา เราไปเกิดในที่นั้นก็เท่ากับว่า เกิดในสวรรค์นั่นเอง

ในเรื่องนี้มีข้อความในนิทานวรรค สังยุตตนิกายที่ควรนำมากล่าวเพื่อประกอบการพิจารณาตามควร ความไทยว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกความไม่รู้ปิด ถูกตัณหาผูกมัด ย่อมท่องเที่ยวไป บางครั้งไปโลกอื่นจากโลกนี้ บางครั้งก็มาโลกนี้จากโลกอื่น การเวียนว่ายตายเกิดนี้ไม่มีใครรู้ที่สุด ไม่ปรากฏเบื้องต้นเบื้องปลาย

การยอมรับเรื่องสุคติ ทุคติ นี้ เป็นการดีมากกว่าเลว เพราะทำให้คนทำดีมากกว่าทำเลว ทำให้เกิดผลดีแก่ตนและแก่ส่วนรวมมากกว่า การปฏิเสธเรื่องนั้นนั้น เท่ากับปฏิเสธการบำเพ็ญบารมี คือ เหตุให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระพุทธองค์ ปฏิเสธเรื่องกรรมในชาติก่อน ผลของกรรม เรื่อง

บุพเพนิวาสานุสสติญาณ และเรื่องอื่น ๆ อีกมาก ขอให้พิจารณาให้ดี อย่าให้ความฉลาดมาทำลายความเฉลียว

ความเห็นดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัว ใครจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ไม่เป็นไร ใครจะเชื่อหรือไม่ก็เป็นสิทธิของแต่ละคน ถ้าเห็นด้วยจะเห็นด้วยระดับไหนก็แล้วแต่ใจ เมื่อพอใจระดับไหนก็ไม่ควรจะไปว่าระดับอื่นว่าไม่จริง หรือเหลวไหลงมงาย เพราะการจะตัดสินว่าเรื่องนั้นจริง เรื่องนี้เท็จนั้นไม่ใช่เรื่องของเราคนเดียว และแต่ละเรื่องต่างก็มีความจริงอยู่ในตัวของเรื่องเอง

ทางไปสู่สุคติ ทุคติ คนที่เข้าใจว่าตายแล้ว เมื่อยังมีเหตุคือกิเลสอยู่ย่อมต้องไปเกิดอีก จึงวิตกว่าตายแล้วจะไปเกิดในทุคติ จะไม่ได้เกิดในสุคติ สวรรค์ จะได้รับความลำบากเหมือนที่ตนได้รับอยู่ในชาตินี้ หรือเกรงจะไม่ได้รับความสุขเหมือนที่ตนได้รับอยู่ในชาตินี้ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทางไปสุคติโลกสวรรค์ หรือไปเกิดเป็นคนอีกก็ไม่ลำบาก ทางนี้มีมากเป็นต้นว่า

๑. สมบูรณ์ด้วยความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่ออย่างมีเหตุผล เช่นเชื่อเรื่องการทำดีทำชั่ว และผลของการกระทำนั้น

๒. สมบูรณ์ด้วยศีล คือ มีความเรียบร้อยทางกาย ทางคำพูด มีศีล ๕ ข้อ เช่น เว้นการฆ่าเขา เบียดเบียนเขาเป็นต้น

๓. สมบูรณ์ด้วยความเสียสละของของตน เป็นการเฉลี่ยความสุขให้ผู้อื่น คือ ให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากของของตน และช่วยให้เขาช่วยตัวเองได้

๔. สมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้จักว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรมีประโยชน์ไร้ประโยชน์เป็นต้น แล้วละสิ่งที่ชั่ว ทำสิ่งที่ดี

(อัฏ. อัง.)

เมื่อปฏิบัติตามหลักดังกล่าวนี้ให้ดีแล้ว ย่อมแก้ปัญหาดังกล่าวได้ มิฉะนั้น ก็ให้แก้ด้วยวิธีนี้ คือ

๑. ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียน ไม่ลัก ไม่โกง ไม่ประพฤติผิดทางเพศ เป็นประจำ

๒. ไม่ปด ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุให้เขาแตกกัน ไม่พูดเหลวไหล เป็นประจำ

๓. ไม่อยากได้ของเขามาเป็นของตน ไม่ปองร้ายใคร และมีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม เป็นประจำ *(มหา. ที.)*

หรือ ๑. ไม่ทำชั่วทางกาย มีฆ่าเขา เป็นต้น ทางวาจามีพูด

ปด เป็นต้น ทางใจมีอยากได้ของเขามาเป็นของตน เป็นต้น เป็นประจำ

๒. สรรเสริญพระอริยเจ้า

๓. มีความเห็นถูกต้องตามความจริง

๔. ทำกิจการต่าง ๆ ด้วยอำนาจความเห็นถูกต้องนั้น

(นิทาน. สัง.)

หรือรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัด *(ปัญ. อัง.)*

หรือ ๑. เชื่ออย่างมีเหตุผล เชื่อในเรื่องที่ควรเชื่อ

๒. มีหิริ คือ ละอายตนเองไม่กล้าทำชั่ว

๓. มีโอตตัปปะ คือ เกรงตนเอง โดยเกรงผลของการทำชั่ว

๔. ไม่โกรธง่าย โกรธแล้วก็ไม่ผูกโกรธไว้ โกรธแล้วแล้วกัน

๕. มีปัญญา รอบรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อย่างมีเหตุผล

(สฬา. สัง.)

หรือว่า ๑. ไม่โกรธง่าย โกรธแล้วก็ไม่ผูกโกรธไว้ เป็นประจำ

๒. ไม่ลบหลู่ผู้มีบุญคุณ และผู้ใหญ่ เป็นประจำ

๓. ไม่หนักในลาภในผล

๔. ไม่ติดในสักการะ (*จตุ. อัง.*)

ด้วยการดำเนินตามทางดังกล่าวนี้ และทางที่กล่าวไว้ในที่อื่นอีก ย่อมไปสู่สุคติ โลกสวรรค์ได้ เมื่อตายไปแล้ว และเมื่อไปเกิดเป็นคนอีก ก็ไม่ลำบาก

ทางไปสุคติมีมากอย่างนี้ แม้อย่างนั้นก็ยังมีคนไม่น้อยกลับไปนิยมเดินทางไปทุคติ

ทางไปทุคติ ในพระพุทธศาสนาแสดงไว้มาก คือ เป็นต้นว่า

ละเมิดศีล ๕ เพียงข้อใดข้อหนึ่งเป็นนิตย์

หรือ ๑. ทำชั่วทางกาย เช่น ฆ่าเขา เป็นต้นเป็นนิตย์ ทางวาจา เช่น ปดเขา เป็นต้นเป็นนิตย์ ทางใจ เช่น ละโมบอยากได้ของเขา เป็นต้นเป็นนิตย์

๒. ติเตียนพระอริยเจ้า

๓. เห็นผิดเป็นชอบ เช่น เห็นว่าฆ่าเขา ข่มเหงเขาเป็นของดี แสดงว่าตนเป็นคนเก่ง โกงเขา เป็นของดีเพราะรวยเร็ว เป็นต้น

๔. ทำการต่าง ๆ ตามความเห็นผิดนั้น (*นิทาน. สัง.*)

หรือว่า ๑. ฆ่าเขา เบียดเบียนเขา ลัก–โกงเขา ประพฤติผิดทางเพศ เช่น เป็นชู้ เป็นต้นเป็นนิตย์ เพียงข้อใดข้อหนึ่ง

๒. พูดปด พูดหยาบคาย ด่าว่า พูดยุให้เขาแตกกัน พูดเลอะเทอะ เป็นนิตย์ เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง

๓. อยากได้ของเขา คิดปองร้ายเขา เห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด เป็นนิตย์ แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง

(มหา. ที.)

หรือ ๑. โกรธง่าย โกรธแล้วผูกโกรธไว้ เป็นประจำ

๒. มักลบหลู่บุญคุณคน ไม่มีกตัญญูกตเวทีใคร เป็นประจำ

๓. หนักในลาภผลมากไม่ยอมให้อะไรแก่ใคร อยากได้แต่ของผู้อื่น เป็นประจำ

๔. หนักในสักการะยกย่อง ชอบติดในสิ่งนั้น ถ้าใครไม่สักการะ ก็ไม่ชอบใจ อย่างนี้เป็นประจำ *(จตุ. อัง.)*

หรือ ๑. เชื่ออย่างงมงาย ไม่เชื่ออย่างมีเหตุผล เรื่องที่ควรเชื่อกลับไม่เชื่อ กลับไปเชื่ออย่างไร้เหตุผลเป็นนิตย์

๒. ไร้หิริ คือความละอายตนเอง อยากจะทำชั่วอย่างไรก็ทำ

๓. ไร้โอตตัปปะ คือความเกรงต่อผลของการกระทำชั่วของตน

๔. โกรธง่าย โกรธแล้วก็ผูกใจโกรธไว้ เป็นนิตย์

๕. ทรามปัญญา ไม่รู้ผิดรู้ถูก *(สพา. สัง.)*

อาการแต่ละอย่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นทางแห่งทุคติได้ทั้งสิ้น ถ้าทำเป็นประจำ และคนชนิดนี้มักมีใจขุ่นมัวอยู่เสมอ เมื่อตายในขณะใจขุ่นมัวก็ไปทุคติ แต่บางอย่างแม้ทำเพียงอย่างเดียวเพียงครั้งเดียว ตายไปแล้วก็ไปทุคติแน่เหมือนจับวาง การกระทำนี้ คือ อนันตริยกรรม ๕ ประการ ได้แก่

๑. ฆ่าพ่อ ๒. ฆ่าแม่ ๓. ฆ่าพระอรหันต์ ๔. ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าแม้เพียงห้อพระโลหิต ๕. ทำลายสงฆ์ผู้สามัคคีให้แตกกัน *(ปัญ. อัง.)*

และทางทุคติที่เกี่ยวกับหญิงโดยเฉพาะก็มี คือ หญิงรีดลูก ๑. ดูหมิ่นสามี ๑. ดูหมิ่นญาติของสามี ๑ ย่อมไปทุคติ *(ขา. ขุ.)*

ด้วยการดำเนินตามทางดังกล่าวนี้ และทางที่กล่าวไว้ในที่อื่นอีก ย่อมไปอบาย ทุคติ วินิบาต นรกได้ เมื่อตาย

ไปแล้ว แม้จะไปเกิดเป็นคนอีก ก็ต้องได้รับความลำบาก

มีพระพุทธภาษิตสรุปรวมไว้อีกมาก เป็นต้นว่า ธรรมกับอธรรมไม่เหมือนกัน มีผลต่างกัน อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมนำไปสู่สุคติ

(ธ. ขุ.)

ทางดำเนินชีวิต เพื่อความสุขความทุกข์ของมนุษย์ และทางที่จะไปสู่สุคติสู่ทุคติ เป็นอย่างไร พึงทราบดังกล่าวแล้ว

เมื่อทราบทางมนุษย์ ทางสุคติ ทางทุคติ ทางสวรรค์ ทางนรกแล้ว ก็ควรทราบทางไปนิพพานต่อไป

ทางนิพพาน บางคนมีธุลีในนัยน์ตาน้อย คือมีกิเลสบาง มีอุปนิสัยน้อมไปเพื่อความต้องการหลุดพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จากชาติภพสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิด ย่อมเบื่อหน่ายในมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ ต้องการแต่นิพพานสมบัติอันเป็นไปเพื่อความสิ้นความต้องการ สิ้นกิเลส อันเป็นเหตุให้ไม่ต้องเกิดอีกเป็นบรมสุข ในพระพุทธศาสนาได้แสดงทางแห่งนิพพานไว้เป็นอันมาก ยิ่งกว่าทางอื่น เพื่อสนองความต้องการของผู้ต้องการไปสู่ (แม้ว่าทางแห่งพระนิพพานพระพุทธองค์จะทรงแสดงไว้มาก แต่กลับปรากฏว่ามีผู้เดิน

ไปทางนี้น้อยเต็มที คนส่วนมากยังไม่ยอมเดินทางสายนี้ บางคนไม่ชอบ กลัว บางคนไม่เห็นคุณค่าเพราะเข้าไม่ถึงคุณค่า บางคนกลับพูดตำหนิเสียอีก หนทางมีอยู่ แต่หาผู้เดินยาก)

ทางไปนิพพาน พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เช่น **มรรค** มีองค์ ๘ คือ ความเห็นถูก ได้แก่เห็นว่าความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น ความดำริถูก คือ ดำริออกจากกาม ดำริเพื่อไม่พยาบาทเบียดเบียนเขา เจรจาดี คือ พูดจริง ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุยง ไม่พูดเหลวไหล มีการงานดี คือเว้นการฆ่า การลัก การทำผิดทางเพศ (เฉพาะฆราวาส) หรือประพฤติพรหมจรรย์ (เฉพาะบรรพชิต) เลี้ยงชีพดี คือ เว้นมิจฉาชีพ เช่นขายอาวุธ ขายคนเป็นต้น ทำสัมมาชีพ เพียรพยายามถูกต้อง คือ เพียรไม่ให้อกุศลเกิด เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้กุศลเกิด เพียรให้กุศลที่เกิดแล้วเจริญยิ่งขึ้น มีความระลึกถูกต้อง คือมีสติระลึกพิจารณากายเวทนาจิตธรรมที่กาย เวทนา จิต ธรรม มีความตั้งใจมั่นถูกต้อง คือ ได้ฌาน *(ม. ม.)*

สัมมัตตะ คือความถูกต้อง ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑–๘ เหมือนมรรค ๘ กับรู้เข้าใจถูกต้อง คือรู้ว่าสังขารไม่เที่ยง

เป็นทุกข์ ธรรมเป็นอนัตตา เรียกว่าสัมมาญาณ ๑ และหลุดพ้นดีแล้ว คือพ้นจากกิเลสทั้งปวง เรียกว่าสัมมาวิมุติ ๑

(ทสก. อัง.)

โพชฌงค์ คือองคคุณเป็นเหตุให้รู้ ๗ ประการ ได้แก่ สติ ๑ ธรรมวิจัย ๑ เพียร ๑ ปีติ ๑ ความสงบ ๑ สมาธิ ๑ ความวางเฉยอันเป็นผลจากการปฏิบัติธรรม ๖ ข้อแรก ๑

(มหา. สัง.)

สัมมัปปธาน คือ ความพากเพียรถูกต้อง ๔ ได้แก่ระวังมิให้ความชั่วเกิด ๑ เพียรละความชั่วที่เกิดแล้ว ๑ เพียรให้ความดีเกิด ๑ และเพียรรักษาความดีที่เกิดมีแล้วมิให้เสื่อม ๑

(จตุ. อัง.)

สติปัฏฐาน ๔ คือ สติกำหนดพิจารณากาย ที่กายเป็นอารมณ์ ๑ พิจารณาความรู้สึกสุขทุกข์ เป็นต้น ที่สุขทุกข์เป็นอาทิ เป็นอารมณ์ ๑ พิจารณาใจที่ใจเป็นอารมณ์ ๑ พิจารณาธรรมที่ธรรมเป็นอารมณ์ ๑ ว่า กายเป็นต้นนี้สักแต่ว่าเป็นกายเป็นอาทิ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนของเราของเขา

(มหา. ที.)

อิทธิบาท คือ ธรรมเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ ๔ ได้แก่ความพอใจในเรื่องที่จะบำเพ็ญ ๑ พากเพียรบำเพ็ญในสิ่งนั้น ๑ เอาใจใส่ในสิ่งนั้นมาก ๑ และหมั่นค้นคว้าพิจารณาความจริงในสิ่งนั้น ๑ *(ปาฏิ. ที.)*

อินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่และมีความสำคัญ ๕ ได้แก่ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ๑ ความเพียร ๑ ความระลึกได้คือสติ ๑ สมาธิ ๑ และปัญญา ๑ *(ปัญ. อัง.)* **พละ** คือ ธรรมเป็นกำลัง ๕ เหมือนอินทรีย์ ๕ *(ปัญ. อัง.)*

รวมเป็น**โพธิปักขิยธรรม** ธรรมเป็นฝ่ายแห่งความรู้ ๓๗ ประการ เหล่านี้เป็นต้น

อริยสัจจะ อริยสัจจะ คือ ความจริงอย่างประเสริฐ ทำให้ผู้รู้จริงถึงความดับกิเลสดับทุกข์ได้ เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้อริยสัจจะนี้ จึงสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อริยสัจจะมี ๔ คือ ทุกข์ ได้แก่ความเกิด แก่ ตาย ความทุกข์กาย–ใจ เป็นต้น รู้ความจริงว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นทุกข์ ชื่อว่ารู้ทุกข์ สมุทัย ได้แก่เหตุให้เกิดทุกข์ คือความทะยานอยากในกาม (กามตัณหา) ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่

(ภวตัณหา) และความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่ (วิภว-ตัณหา) รู้ความจริงว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเหตุเกิดทุกข์ ชื่อว่ารู้สมุทัย (ความอยากที่ได้ชื่อว่าตัณหานั้นต้องเป็นความอยากมีอีกเป็นอีกเกิดใหม่อีก ประกอบด้วยความติดด้วยอำนาจความยินดีพอใจ และยินดียิ่งนักในสิ่งที่ต้องใจนั้น ๆ ความอยากถึงพระนิพพาน ไม่มีลักษณะเป็นอย่างนี้ และเป็นความอยากเพื่อสิ้นอยาก จึงไม่เป็นตัณหา) นิโรธ ได้แก่ความดับความอยากนั้นโดยสิ้นเชิง รู้ความจริงว่า ความดับความอยากได้เป็นความดับทุกข์ ชื่อว่ารู้นิโรธ มรรค หรือ ทุกขนิโรธ-คามินีปฏิปทา ได้แก่หนทางให้ถึงนิโรธมี ๘ มีความเห็นถูกว่า ความเกิดเป็นต้นเป็นทุกข์ (สัมมาทิฏฐิ) เป็นอาทิดังกล่าวแล้ว รู้ความจริงว่าหนทางมีองค์ประกอบ ๘ อย่างเป็นหนทางให้ถึงนิโรธ ชื่อว่ารู้มรรค หรือรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา รู้ความจริงแท้เหล่านี้ด้วยญาณ ย่อมทำให้ถึงพระ-นิพพานได้ในที่สุด (ความรู้อริยสัจจะ ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้พระสาวกสำเร็จเป็นพระอริยเจ้า เช่น เป็นพระโสดาบัน เราก็รู้แต่ไม่สำเร็จทั้งนี้ เพราะเรายังรู้จำ ยังไม่รู้จริงอย่างพระอริยเจ้าเหล่านั้น)

แต่ธรรมทั้งหมดนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็ได้แก่ ไตรสิกขา คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** (*ติก. อัง.*) เมื่อปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา จนบริบูรณ์ถึงขีดแล้ว พระนิพพานก็เป็นอันหวังได้

จะกล่าวเรื่องไตรสิกขาไปโดยลำดับก่อน

ศีล ศีลเป็นเรื่องการรักษากาย วาจา ให้ดีไม่ให้เป็นทุจริต มีเว้นการฆ่า เป็นต้น

สมาธิ สมาธิ คือการตั้งใจมั่น ทำใจให้เป็นหนึ่ง สงบมีอารมณ์รวมเป็นจุดเดียวจนปราศจากนิวรณธรรม ๕ ประการ (คือความพอใจหรือรักในสิ่งที่ชอบใจอันเรียกว่ากามฉันท์ การปองร้ายผู้อื่นอันเรียกว่าพยาบาท ความมีใจหดหู่เคลิบเคลิ้มซึมง่วงอันเรียกว่าถีนมิทธะ ความมีใจฟุ้งซ่านรำคาญคิดพล่านอันเรียกว่าอุทธัจจกุกกุจจะ และความลังเลสงสัยอันเรียกว่าวิจิกิจฉา) เป็นอย่างต่ำ จนถึงได้ฌานสมาบัติ

ปัญญา ปัญญา คือรู้แจ้งสภาพต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เป็นเครื่องทำให้ทิฏฐิ คือความเห็นถูกต้อง

ธรรมทั้ง ๓ นี้ ย่อมเกี่ยวข้องกันจะขาดมิได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร ในมหาวรรค ทีฆ-

นิกาย ความไทยว่า ศีลอบรมดีแล้ว สมาธิย่อมมีผลานิสงส์มาก สมาธิอบรมดีแล้ว ปัญญาย่อมมีผลานิสงส์มาก ปัญญาอบรมดีแล้ว จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวกิเลส

ธรรมทั้ง ๓ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างนี้ ดังนั้น ก่อนจะบำเพ็ญชั้นปัญญา ใจต้องเป็นสมาธิก่อน และก่อนที่ใจจะเป็นสมาธิ กาย–วาจา ต้องเรียบร้อยด้วยศีลก่อน ดังนั้นผู้ปฏิบัติเพื่อโมกขธรรม หรือเพื่อพระนิพพาน จึงต้องมีศีลก่อน ด้วยการสมาทานรักษาศีล จะเป็นศีล ๕ หรือ ๘ ก็ได้ ส่วนศีล ๑๐ และศีลนอกนั้นเป็นศีลของบรรพชิต เมื่อมีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ คือ มีกาย วาจา เรียบร้อยดีแล้ว การบำเพ็ญสมาธิก็สะดวก เมื่อใจเป็นสมาธิปราศจากนิวรณ์แล้ว การบำเพ็ญปัญญาก็สะดวก เพราะพิจารณาเห็นได้แจ่มแจ้งชัดเจนในความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ เช่นตัวเราเป็นต้น อันเป็นเหตุให้ใจพ้นจากกิเลส พ้นจากการยึดถือว่าเรา ของเรา เขา ของเขา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดโดยสังเขป

ผู้มุ่งเจริญสมณธรรมเพื่อโมกขธรรม ผู้มุ่งจะเจริญอย่างจริงใจต้อง

๑. มีธุรกิจน้อย เลี้ยงง่าย มักน้อย
๒. กินน้อย ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง
๓. ไม่นอนมาก (ไม่หาความสุขจากการนอน) ตื่นประกอบความเพียรมากกว่านอน
๔. เป็นพหูสูต
๕. รู้จักพิจารณาใจ *(ปัญ. อัง.)*

หรือ ๑. เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
๒. มีโรคน้อย มีอาพาธน้อย
๓. ไม่โอ้อวด มายา
๔. หมั่นเพียรละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม
๕. มีปัญญาเห็นความเกิดความดับ *(ม. ม.)*

ผู้มุ่งเจริญสมณธรรม เพื่อโมกขธรรมอย่างจริงใจ ควรมีลักษณะอย่างนี้

การมอบตัว เพื่อเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติสมณธรรม เพื่อสร้างความมั่นคงทางใจแก่ตน เพื่อระงับความหวาดกลัวที่อาจเกิดขึ้นเมื่ออยู่ในที่สงัดหรือมีนิมิตบางอย่างเกิดขึ้นในขณะบำเพ็ญสมาธิหรือเข้ากัมมัฏฐาน และเพื่อได้กัลยาณมิตร ดังนั้นก่อนลงมือปฏิบัติสมาธิ หรือบำเพ็ญกัมมัฏฐาน จึงควร

มอบตัวแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือแด่พระรัตนตรัย หรือแด่ท่านอาจารย์ว่า ข้าพเจ้าขอมอบตนแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าหรือเพื่อบูชาพระรัตนตรัย หรือแด่ท่านอาจารย์ *(วิ. ม.)* ด้วยเหตุนี้ ศิษย์ในสำนักอาจารย์กัมมัฏฐานนั้น ๆ จึงเคารพเชื่อฟังอาจารย์มาก และยอมอาจารย์ทุกอย่าง

สัปปาย คำว่าสัปปาย ในภาษาไทยหมายถึงสบาย เป็นสุข แต่ในความหมายเดิมในภาษามคธ (ศัพท์นี้เดิมเป็นภาษามคธ) หมายถึง สะดวก ถูกกับอัธยาศัย เช่น **เสนาสนสัปปาย** คือ ที่อยู่อาศัยสะดวกแก่การเป็นอยู่ เงียบสงบไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน ถูกกับอัธยาศัย **บุคคลสัปปาย** คือบุคคลที่ถูกอัธยาศัยเป็นที่อาศัยได้เป็นกัลยาณมิตร ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ในเรื่องการเข้าสมาธิ เช่นในเรื่องนิมิตได้ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งผู้มุ่งบำเพ็ญสมาธิต้องมี *(วิ. ม.)*

จริต จริตนี้ ในที่นี้หมายถึงธาตุแท้ของใจ หรือปกติของใจที่โน้มเอียงไปในทางไหน เช่น โกรธง่ายเป็นต้น

ในพระพุทธศาสนาแสดงเรื่องจริตไว้ ๖ ประเภท คือ

ราคจริต คนประเภทนี้มีราคะเป็นปกติของใจ ชอบของสวยของงาม หน้าตายิ้มแย้ม เรียบร้อย โลภ ถือตัว ลบหลู่

คุณคน ชอบหวาน กินช้า **โทสจริต** คนประเภทนี้โกรธง่าย มักหงุดหงิด ทำอะไรรวดเร็ว ใจร้อน ไม่เรียบร้อย ริษยา ชอบเปรี้ยว กินเร็ว **โมหจริต** คนประเภทนี้มีโมหะเป็นปกติของใจ มักเป็นคนเขลา งมงาย เชื่องช้า รู้ช้า ดื้อรั้น ไม่แน่ใจ ชอบรสไม่แน่ กินมาก **วิตักกจริต** คนประเภทนี้มีความดำริตริตรองเป็นปกติของใจ มักเป็นคนคิดฟุ้งซ่าน ใจอยู่นิ่งยาก คิดมากเกินไป พูดมาก ชอบมั่วสุมเกียรจคร้าน มักสงสัย **สัทธาจริต** คนประเภทนี้ มีความเชื่อเป็นปกติของใจ เป็นคนซื่อ ไม่มีแง่งอน เชื่อง่าย ไม่เป็นตัวของตัวเอง สอนง่าย **พุทธิจริต** คนประเภทนี้ เป็นคนเฉลียวฉลาด เชื่อยาก เจ้าความคิด กินน้อย ขยัน พูดเข้าใจง่าย (วิ. ม.)

การนั่งเข้าสมาธิ ผู้มุ่งเจริญกัมมัฏฐาน หรือบำเพ็ญสมาธิ เมื่อทุกสิ่งเรียบร้อยแล้ว เช่น มีศีล มีสัปปายเป็นต้น พึงเตรียมตัวเริ่มแต่การนั่ง ดังนี้

๑. นั่งขัดสมาธิเพชร คือ ขัดเท้า เท้าขวาอยู่เหนือเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย วางอยู่บนตักให้หัวแม่มือทั้งสองข้างเกือบจดกัน หรือเพียงจดกัน

๒. ตั้งตัวให้ตรง อย่าให้โอนไปข้างหน้า เอนไปข้างหลัง และเอียงไปข้าง ๆ ต้องตั้งตัวให้ตรง

๓. ตั้งสติไว้เฉพาะหน้า เพื่อกำหนดสิ่งที่จะใช้เป็นอารมณ์สำหรับคิดหรือภาวนา โดยคิดว่าสิ่งนี้ ๆ พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นอารมณ์ในการบำเพ็ญเพียรทางใจจนได้ผลมาแล้ว จึงนำมาสอน ดังนั้น จึงพอเชื่อได้ว่าต้องดีแน่ ใช้ได้แน่ แล้วตั้งสติไว้ในสิ่งซึ่งใช้เป็นอารมณ์นั้น ๆ ตามควรแก่ความประสงค์ *(ติก. อัง.)*

การนั่งขัดสมาธิเพชรนั้น คือ นั่งอย่างพระพุทธรูปเชียงแสนเก่า หรือพระพุทธรูปอินเดีย การนั่งอย่างนี้จะไม่ค่อยรู้สึกปวดเมื่อย ถ้าเวลาสัปหงกหงายหลัง ขาจะไม่ดีดออก เพราะขัดกันไว้ แต่ถ้านั่งขัดสมาธิราบ เท้าขวาทับเท้าซ้าย แบบพระพุทธรูปลังกาหรือพระพุทธรูปแบบสุโขทัยแล้ว เวลาสัปหงกหงายหลัง เท้าจะดีดออก การนั่งตั้งท่าตั้งทางเข้าสมาธิดังกล่าวนี้ ใช้สำหรับบุคคลทั่วไปที่อยู่ภาวะปกติพอจะนั่งอย่างนี้ได้ ถ้าไม่สามารถนั่งอย่างนี้ได้ก็แล้วแต่ว่าอิริยาบถไหนจะสะดวกมีคุณค่าต่อการเข้าสมาธิ ก็ใช้อิริยาบถนั้น

ผู้บำเพ็ญสมาธิ เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว สำรวจดูว่ามีศีล

บริสุทธิ์แล้ว (การที่สำรวจดูศีล รู้ว่ามีศีลบริสุทธิ์จะทำให้รู้สึกโปร่งใจ มีปีติ) ต่อไปต้องทำใจให้ว่างจากเครื่องเศร้าหมองใจ และกังวลใจ ดังนี้

๑. ให้ใจว่างจากนิวรณธรรม มีความนึกถึงเรื่องกามารมณ์ เป็นต้น

๒. มีสติสัมปชัญญะ วางเฉย ไม่สนใจในความห่วงใย ความกังวลใจเป็นต้น ในสิ่งนั้น ๆ

๓. มีสติสัมปชัญญะคุมใจ คุมอารมณ์ไว้ทุกขณะ

๔. พิจารณาแล้ว ใช้เมื่อควรใช้ อดกลั้นเมื่อควรอดกลั้น บรรเทาเมื่อควรบรรเทา

๕. กำจัดความคิดฟุ้งซ่าน

๖. ละเลิกการคิดแสวงหากามารมณ์ และชาติภพ (ด้วยอาศัยบุญอันเป็นผลของสมาธิ)

๗. เว้นคิดเรื่องไม่ดีมีคิดเบียดเบียนเขาเป็นต้น

๘. มีกาย–วาจา สงบเรียบร้อยไม่ปั๋ดนั่น เกาน เพราะถูกแมลงกวน เป็นต้น

๙. ทำใจให้ว่างจากกิเลส เครื่องเศร้าหมองของใจ

๑๐. กำหนดใจรู้ว่า ว่างแล้ว *(ปาฏิ. ที.)*

และต้องทำใจให้ว่างจากความกังวลใจ ความห่วงใยในที่อยู่ ในสกุล ในลาภผล ในคณะ ในการงาน ในการเล่าเรียนเป็นต้น ตลอดจนความคิดในเรื่องกาม ข้อหลังนี้สำคัญมาก เมื่อใจว่างแล้ว ก็นึกถึงสิ่งที่จะเป็นอารมณ์สำหรับนึกหรือกำหนดหรือภาวนาแทนต่อไป โดยมีสติสัมปชัญญะกำกับ

อารมณ์กัมมัฏฐานหรือสมาธิ เรื่องสำหรับคิดหรือสำหรับกำหนด หรือสำหรับภาวนาในเวลาบำเพ็ญสมาธิ เรียกว่าอารมณ์ (แปลว่าเครื่องหน่วงเหนี่ยว) ในพระพุทธศาสนาได้แสดงสิ่งที่เป็นอารมณ์แห่งสมาธิไว้ ๔๐ ประการ คือ

๑. อสุภ (สิ่งที่ไม่งาม แต่เป็นของจริง) ๑๐

๒. กสิณ (สิ่งที่ควรเพ่ง) ๑๐

๓. อนุสสติ (สิ่งที่ควรระลึกถึงเสมอ) ๑๐

๔. พรหมวิหาร ๔

๕. อรูป ๔

๖. สัญญาและววัฏฐาน (การกำหนด) ๒

อสุภ ๑๐ คือ ศพที่ขึ้นพอง ศพที่ขึ้นเขียว ศพที่มีน้ำเหลืองเยิ้ม ศพที่หลุดขาดเป็นท่อนเป็นชิ้น ศพที่ถูกสัตว์

กัด ศพที่กระจัดกระจาย ศพที่ถูกตัดวางกระจายเรี่ยราย ศพที่เปื้อนเลือด ศพที่มีหนอนขึ้น ศพที่มีแต่กระดูก กำหนดสิ่งเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

กสิณ ๑๐ กสิณที่กำหนดเอาสิ่งบางสิ่งเป็นอารมณ์สำหรับเพ่งให้ใจรวมอยู่ในจุดเดียว สิ่งเหล่านั้นได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว แสงสว่าง ช่องว่าง

อนุสสติ ๑๐ ได้แก่นึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ศีล การบริจาค เทวดา ความตาย ร่างกาย ลมหายใจ ความสงบระงับ (หรือพระนิพพาน) อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

พรหมวิหาร ๔ ได้แก่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา กำหนดสิ่งเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

อรูป ๔ ได้แก่สิ่งที่เป็นอารมณ์ของอรูปฌาน คือ

อากาสานัญจายตนะ กำหนดอากาศเป็นอารมณ์ว่าอากาศหาที่สุดมิได้

วิญญาณัญจายตนะ กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์ว่า

วิญญาณหาที่สิ้นสุดมิได้

อากิญจัญญายตนะ กำหนดความไม่มีอะไรแม้แต่น้อยเป็นอารมณ์

เนวสัญญานาสัญญายตนะ กำหนดความมีสัญญาก็มิใช่ หาสัญญามิได้ก็มิใช่ เป็นอารมณ์

สัญญาและววัฏฐาน **สัญญา** ในที่นี้ได้แก่อาหาเรปฏิกูลสัญญา คือ ความสำคัญอาหารว่าเป็นของปฏิกูล กำหนดอย่างนี้เป็นอารมณ์

ววัฏฐาน ได้แก่จตุธาตุววัฏฐาน คือ กำหนดสภาพของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นอารมณ์ (ในกสิณกำหนด ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นอารมณ์ ใช้สำหรับมองดูหรือภาวนา แต่ในจตุธาตุววัฏฐานนี้ใช้สำหรับกำหนดสภาพของธาตุเป็นอารมณ์) *(อภิ. สํ. และ วิ. ม.)*

การเลือกสิ่งที่เป็นอารมณ์ คือ สำหรับกำหนดนึก หรือสำหรับภาวนานั้นจะต้องเลือกให้เข้ากับจริต มิฉะนั้นจะเกิดผลเสีย เช่นคนโมหจริต กลัวผี จะกำหนดอสุภะ เป็นอารมณ์ในการบำเพ็ญสมาธิย่อมไม่ควร เพราะจะทำให้กลัวผี

ยิ่งขึ้น

อนึ่ง บางคนอาจรู้ว่าตนเป็นคนมีอะไรเป็นจริต แต่บางคนไม่แน่ใจว่าตนมีอะไรเป็นจริต เพราะเมื่อพิจารณาใคร่ครวญแล้ว รู้สึกว่าตนมีทั้งราคะ โทสะ โมหะ วิตกเป็นจริต ปนกันไป เลยไม่ทราบว่าจะใช้อะไรเป็นอารมณ์สำหรับกำหนดนึก จะได้เข้ากับจริตของตน อย่างไรก็ตามสิ่งที่เป็นอารมณ์ใน ๔๐ ประการนั้น บางอย่างใช้ได้แก่คนทุกจริต เช่น พุทธานุสสติ คือ ระลึกถึงพระพุทธคุณ เช่นภาวนาว่า พุทโธ ๆ เป็นต้น เป็นอารมณ์ หรืออานาปานัสสติ คือกำหนดลมหายใจ เป็นอารมณ์ หรือกสิณ เช่นปฐวีกสิณ คือ กสิณที่กำหนดดินเป็นอารมณ์สำหรับเพ่งเป็นต้น

การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน ในการบำเพ็ญกัมมัฏฐาน หรือสมาธินั้น เมื่อกำหนด เช่น พุทธคุณ หรือลมหายใจเป็นอารมณ์แม้นาน ใจก็ยังไม่นิ่ง ยังคงซัดส่ายอยู่ เป็นอยู่อย่างนี้วันแล้ววันเล่า บางคนเมื่อประสบอย่างนี้ก็ท้อใจ คิดว่าตนไม่มีวาสนาบารมีพอที่จะพบความสำเร็จ ในการบำเพ็ญกัมมัฏฐาน เพราะไม่อาจให้ใจหยุดอยู่ในอารมณ์เป็นจุดเดียว

ได้ เลยเลิกบำเพ็ญ ผู้ปฏิบัติผู้มุ่งความหลุดพ้นไม่ควรท้อถอย ต้องคิดว่าคนมีวาสนาบารมีสร้างมาไม่เท่ากัน บางคนเขามีมากเขาก็ได้จิตเป็นสมาธิเร็ว บางคนมีน้อยก็ต้องได้ช้าเป็นธรรมดา และในการบำเพ็ญทุกครั้งก็ได้ชื่อว่าได้สร้างวาสนาบารมีเพิ่มเติมไปด้วย เมื่อตั้งใจบำเพ็ญแล้ว วันหนึ่งต้องได้แน่นอน เหมือนม้าแข่งเมื่อออกวิ่งแล้วถ้าไม่หยุดวิ่ง ถ้าไม่ตาย ถ้าไม่แหกสนามแล้ว เป็นวิ่งถึงจุดหมายทุกตัว ต่างกันก็แต่ช้าหรือเร็วกว่ากันเท่านั้น หรือเหมือนผ้าขาวเปื้อน ถ้าเปื้อนน้อยก็ซักน้อย ถ้าเปื้อนมากก็ต้องเสียเวลาซักมาก เพราะฉะนั้น อย่าท้อใจ ในการบำเพ็ญสมาธิครั้งแรกใจก็วิ่งไปวิ่งมาก่อนจะนิ่งอย่างนี้ทุกคน ต้องใช้สติอย่างเต็มที่ พอบำเพ็ญนานเข้า ๆ บังคับบ่อยเข้าในที่สุดใจก็นิ่งเอง เพราะฉะนั้น อย่าท้อใจ หรือดูหมิ่นวาสนาบารมีของตัวเอง

นิมิตเกิดและการข่มนิมิต เมื่อบำเพ็ญกัมมัฏฐานเพ่งหรือพิจารณา หรือภาวนาสิ่งที่เป็นอารมณ์ มีรูปเช่นกสิณบ้าง ไม่มีรูปเช่นลมหายใจบ้าง ภายในใจ แล้วเกิดเห็นนิมิตต่าง ๆ เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง น้อยบ้าง มากบ้าง มีสีเขียว สีแดง สีเหลือง สีขาวบ้างต่าง ๆ กัน เพราะอารมณ์ของกัมมัฏฐาน

มีมาก นิมิตก็ต้องมาก แม้เพียงบำเพ็ญอานาปานัสสติ คือกำหนดลมหายใจอย่างเดียวยังมีนิมิตต่าง ๆ กัน เช่น บางคนปรากฏเป็นดุจดวงดาว บางคนปรากฏเป็นดุจเม็ดแก้วมณี บางคนปรากฏเป็นดุจพวงมาลัย ดุจเปลวควันก็มีเหล่านี้เป็นต้น *(วิ. ม.)*

เมื่อเป็นอย่างนี้ อาจทำให้ใจฟุ้งไป หรือติดใจในนิมิตที่ปรากฏ ดังนั้นท่านจึงให้ครอบงำนิมิตนั้นเสีย ให้เป็นสักแต่ว่าเห็น แต่ไม่ติดใจ ไม่ปล่อยให้ใจฟุ้งไปตาม โดยวิธีการ ๘ ประการ เช่น เป็นต้นว่า

๑. สำคัญหมายรูปภายใน เห็นรูปภายนอก เล็กน้อยทั้งมีวรรณะ (สี) ดีไม่ดี ครอบงำ (ไม่สนใจ) รูปนั้นเสีย มีความสำคัญแต่เพียงว่ารู้ว่าเห็นเท่านั้น

การกระทำอย่างนี้เรียกว่าอภิภายตนะ คือเหตุเครื่องครอบงำสิ่งอันเป็นข้าศึกแก่สมาธิ *(อัฏ. อัง.)*

การที่เห็นนิมิตต่าง ๆ กันนั้นอาจเป็นเป็นเพราะเหตุ คือวาสนาบารมีแต่ปางก่อน และความจำ (สัญญา) อันเกิดจากการได้ยินได้ฟังได้เห็นแล้วจำไว้ในใจโดยไม่รู้ตัว แล้วปรากฏออกมาเมื่อใจสงบได้ที่ นิมิตนั้นอาจเป็นของจริงก็ได้

ไม่จริงก็ได้ จึงไม่ควรเห็นว่าเป็นของจริงแต่ส่วนเดียว และต้องระวังเรื่องสะกดจิตตัวเองให้เห็นให้เป็นไปต่าง ๆ ด้วยอำนาจของความเชื่อที่ลึกอันประกอบด้วยความจำเช่นเห็นนรกสวรรค์ อย่างที่เขียนไว้ตามโบสถ์ไทย ของแขกของพม่าก็มีแต่ไม่เหมือนไทย อนึ่ง นิมิตไม่ดีที่เกิดขึ้นนั้นท่านว่า เพราะอาจเป็นเพราะมีศีลไม่บริสุทธิ์

อุปจารสมาธิ นิวรณ์ และ อัปปนาสมาธิ ณ ที่นี้จะกล่าวถึงอุปจารสมาธิ และวาระที่จิตปราศจากนิวรณ์ก่อน ในวิสุทธิมรรคท่านกล่าวไว้ว่า

อุปฺปนฺนกาลโต จ ปนสฺส ปฏิจาย นิวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ กิเลสา สนฺนิสินฺนาว อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาหิตเมว

แปลว่า ก็ตั้งแต่กาลที่ปฏิภาคนิมิตเกิด นิวรณ์ทั้งหลายย่อมถูกสยบไว้ กิเลสทั้งหลายย่อมหยุดเฉย ใจย่อมเป็นสมาธิด้วยอุปจารสมาธิ

และว่า อุปจารภูมิยํ นิวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ

แปลว่า โดยการละนิวรณ์ในอุปจารสมาธิภูมิ ใจย่อมเป็นสมาธิ

แม้ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ก็แสดงว่า นิวรณ์ระงับ

แล้วตั้งแต่อุปจารสมาธิ

ด้วยข้อความดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงว่านิวรณ์ย่อมระงับไปตั้งแต่ใจได้อุปจารสมาธิ แต่เรื่องนี้ผู้ปฏิบัติย่อมทราบด้วยตนเอง

เมื่อใจเป็นอุปจารสมาธิ เป็นเอกัคคตาจิต คือ ใจรวมอยู่ในอารมณ์เป็นจุดเดียว (ในวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวไว้ว่า อปฺปนาปุพฺพจิตฺเตสุ เอกคฺคตา อุปจารสมาธิ แปลว่า เอกัคคตาในใจก่อนถึงอัปปนาสมาธิย่อมเป็นอุปจารสมาธิ) เมื่อใจเป็นอย่างนี้ ย่อมเป็นใจที่มีพลังสูง (เมื่อยังไม่ใช้ พลังนี้ก็เป็นดุจพลังศักย์ดุจน้ำที่เก็บกักไว้ในเขื่อน) เป็นใจในปราศ-จากนิวรณ์ (เครื่องกั้นใจไม่ให้บรรลุคุณธรรมชั้นสูง และเป็นเครื่องทำใจให้ขุ่นมัว พิจารณาอะไรก็เห็นไม่ชัด) ใจใสอย่างนี้จะพิจารณาอะไรก็เห็นชัด (มีพระบาลีว่า สมาหิโต ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ แปลว่าภิกษุมีใจเป็นสมาธิย่อมรู้แจ้งชัดตามความเป็นจริง (*ขันธ. สัง.*) ดุจกระจกใสจะส่องดูหน้าก็เห็นชัด หรือดุจผ้าสกปรก ที่ฟอกขาวสะอาดแล้ว ควรแก่การย้อมสีให้งามต่อไป ดังนั้นจึงควรบำเพ็ญขั้นวิปัสสนา คือปัญญาพิจารณาให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ เริ่มตั้ง

แต่ตัวเราต่อไป (การใช้พลังใจอย่างนี้ ก็เป็นดุจปล่อยกระ-แสน้ำให้พุ่งออกจากเขื่อนไป ทำให้เกิดพลังอย่างอื่นอีก พลังที่ใช้อย่างนี้เป็นดุจพลังจลน์)

ส่วนสมาธิขั้นอัปปนา คือ แน่นแฟ้น หรือลึกซึ้งนั้นเกิดขึ้นต่อจากอุปจารสมาธิ และต่อไปก็เป็นเรื่องของการได้ฌานชั้นต่าง ๆ อุปจารสมาธิเปรียบเสมือนเด็กเดินได้ แต่อัป-ปนาสมาธิเปรียบเหมือนเด็กวิ่งได้ สำหรับนักปฏิบัติบางท่านอาจต้องใช้สมาธิกล้าลึกซึ้งกว่าขั้นอุปจารสมาธิ ต้องให้ใจปราศจากองค์ ๕ คือนิวรณ์ ๕ และประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา (*วิ. ม.*) แล้ว จึงควรจะบำเพ็ญขั้นวิปัสสนาต่อไป โดยละ วิตก วิจาร ปีติ และสุข เหลือแต่เอกัคคตา ในสองพวกนั้น พวกแรกเป็นพวกปัญญาวิมุติ ใช้สมาธิพอเป็นพื้นฐาน ถึงขั้นอุปจารสมาธิ พวกหลังนี้เป็นพวกเจโตวิมุติ ต้องใช้สมาธิหนัก ต้องใช้ฌานเป็นเครื่องข่ม จิตจึงอยู่ แต่เมื่อจะบำเพ็ญวิปัสสนา ต้องออกจากฌานคงมีแต่เอกัคคตา มาอยู่ที่อุปจารสมาธิ

ฤทธิวิธี ฤทธิ์ หรืออิทธิ (คำแรกเป็นภาษาสันสกฤต คำหลังเป็นภาษามคธ) แปลว่า ความสำเร็จ ฤทธิ์เกิดได้

หลายทาง แต่ในที่นี้จะกล่าวโดยสังเขปตามนัยแห่งวิสุทธิมรรค ดังนี้

ผู้ที่มีวาสนาบารมีแก่กล้าได้ฌานสมาบัติแล้ว เมื่อจะแสดงฤทธิ์ ย่อมเข้าฌานตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว อธิษฐานว่า ขอให้เป็นอย่างนั้น ๆ เช่นให้ตัวไร้น้ำหนักจะได้ลอยได้ให้เข้ากับภาวะของอากาศ แล้วเข้าจตุตถฌานอีก ออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว สั่งว่าจงเป็นอย่างนั้น เช่นสั่งว่าตัวลอยไป ตัวก็จะลอยไป แต่ถ้าผู้นั้นมีวาสนาบารมีน้อย ต้องได้สมาบัติ ๘ จึงจะทำฤทธิ์ได้ ฤทธิ์นั้นมีมากอย่าง เช่น ย่นทาง ยืดทาง เดินน้ำ เป็นต้น เรื่องนี้ผู้ใคร่ศึกษาขอให้หารายละเอียดได้ในวิสุทธิมรรค

เรื่องฤทธิ์เกิดจากอำนาจฌานนี้ แม้ผู้มิได้เป็นพระ-อรหันต์เป็นเพียงปุถุชน เช่นพวกฤษี ก็สามารถทำได้ (แต่ฌานเสื่อมได้) พระอรหันต์บางรูปสามารถทำได้ (และฌานไม่เสื่อม) เช่นรูปที่ได้วิชชาและอภิญญา แต่บางรูปทำไม่ได้ เช่น รูปที่เป็นสุกขวิปัสสกสิ้นแต่กิเลสแต่ไม่ได้คุณพิเศษดังกล่าว ทั้งนี้แล้วแต่เหตุคือวาสนาบารมีของแต่ละรูป เรื่องฤทธิ์มิใช่เป็นทางแห่งความหลุดพ้น แต่ชวนให้ติด พระพุทธองค์

จงทรงสอนไม่ให้ติดในเรื่องนี้ สำหรับพระอริยเจ้านั้นท่านไม่ติด แต่ปุถุชนนั้นมักติด เมื่อติดอยู่เพียงขั้นนี้แล้ว โอกาสที่จะยกระดับใจให้ก้าวไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยใช้วิปัสสนา-ปัญญาก็ไม่มี

มหาสติปัฏฐานและสามัญญลักษณะ สิ่งที่ควรใช้ปัญญาพิจารณา ตามความเป็นจริง ให้รู้แจ้งเห็นจริง มีหลายอย่าง แต่ในที่นี้จะกล่าวตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐาน (*อุ. ม.*) และตามนัยแห่งไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ (*สฬา. สํ.*)

มหาสติปัฏฐาน จะกล่าวตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานก่อน และจะกล่าวแต่โดยสรุป ดังนี้

หนทางอันเอกอันเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ เพื่อพ้นความโศก ปริเทวนาการ เพื่อความดับทุกข์ โทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำพระนิพพานให้แจ่มแจ้งแก่ตน หนทางอันเอกนั้น คือ สติปัฏฐาน อันได้แก่การตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณา ๔ อย่าง คือ

๑. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณากาย (กายย่อย เช่นลมหายใจ) ที่กาย (กายใหญ่ คือ ร่างกาย)

๒. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณาเวทนา (ความรู้สึก

อารมณ์ส่วนย่อย) ที่เวทนา (ความรู้สึกอารมณ์ส่วนใหญ่)

๓. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณาจิต (จิตส่วนย่อยคือดวงหนึ่ง) ที่จิต (จิตส่วนใหญ่ คือจิตแต่ละดวง ๆ ที่เกิดดับเกิดดับ)

๔. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณาธรรม (ธรรมส่วนย่อย) ที่ธรรม (ธรรมส่วนใหญ่)

พิจารณากาย คือ ๑. พิจารณาด้วยกำหนดลมหายใจเข้า–ออก เรียกอานาปานบั้พพะ

๒. พิจารณาด้วยกำหนดอิริยาบถของกาย เช่นยืน เดิน เป็นต้น เรียกอิริยาปถบั้พพะ

๓. พิจารณาด้วยรู้ตัวในความเคลื่อนไหว เช่นก้าวไป เป็นต้น เรียกสัมปชัญญบั้พพะ

๔. พิจารณาความปฏิกูลของร่างกาย โดยแบ่งเป็นส่วนย่อย เช่น ผม ขน เป็นต้น เรียก ปฏิกูลบั้พพะ

๕. พิจารณาร่างกายโดยความเป็นสักแต่ว่าธาตุ คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และธาตุ ๖ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ เรียกธาตุบั้พพะ

๖. พิจารณากายที่เป็นศพ อันมีลักษณะต่าง ๆ มีศพขึ้นอืด เป็นต้น เรียกนวสีวถิกาบัพพะ

จะกล่าวรายละเอียดพอเป็นแนวทาง และเป็นตัวอย่างสักข้อหนึ่ง คือ การพิจารณาในอานาปานบัพพะ ซึ่งมีข้อความดังที่มีในอุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ดังนี้

ภิกษุ (ที่ใช้คำว่า ภิกษุ เพราะตอนที่ทรงแสดงนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ แต่ธรรมนี้ก็ใช้ได้ทั่วไปแม้แก่คฤหัสถ์) ในธรรมวินัยนี้ ไปป่าก็ตาม ไปสู่โคนไม้ก็ตาม ไปสู่เรือนว่าง (ไม่มีคนอยู่) ก็ตาม นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรงตั้งสติมั่นคง เธอมีสติหายใจเข้า หายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้นเมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น ย่อมสำเหนียกว่าเราจักกำหนดตริตรองลมหายใจทั้งหมด พลางหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจักกำหนดตริตรองลมหายใจทั้งหมด พลางหายใจออก เราจักระงับลมหายใจเข้า – ออก พลางหายใจเข้าเราจักระงับลมหายใจเข้า–ออก พลางหายใจออก พิจารณาเห็นกายที่กายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายที่กายภายนอกบ้าง

พิจารณาเห็นกายที่กายทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายมีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาบ้าง เธอมีความระลึกว่า กายมีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารู้สักแต่ว่าพอเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอมิได้ติดมิได้ยึดถืออะไรเลยในโลก

นี้เป็นการพิจารณาอานาปานบัพพะในการพิจารณากาย

พิจารณาเวทนา คือความรู้สึก คือพิจารณาความรู้สึกว่า ๑. สุข ๒. ทุกข์ ๓. ไม่ทุกข์ไม่สุข ๔. สุขประกอบด้วยอามิส (มีรูป เสียง เป็นต้น) ๕. สุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ๖. ทุกข์ประกอบด้วยอามิส ๗. ทุกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ๘. ไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส ๙. ไม่ทุกข์ไม่สุขไม่ประกอบด้วยอามิส

เมื่อมีความสุข หรือมีความทุกข์ ฯ ล ฯ หรือความไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส ก็รู้ชัดว่าบัดนี้เราเป็นอย่างนั้น ๆ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา (มีความรู้สึกว่าสุข เป็นต้น) ที่เวทนาภายในบ้างภายนอกบ้าง ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อม

พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาที่เวทนาบ้าง พิจารณาเห็นความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาที่เวทนาบ้าง พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาที่เวทนาบ้าง เธอมีความระลึกว่า เวทนามีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอย่อมไม่ติดไม่ยึดถืออะไรในโลก

นี้เป็นการพิจารณาที่เวทนาโดยย่อ

พิจารณาจิต คือ พิจารณาจิตที่ ๑. มีราคะ ๒. ไร้ราคะ ๓. มีโทสะ ๔. ไร้โทสะ ๕. มีโมหะ ๖. ไร้โมหะ ๗. หดหู่ ๘. ฟุ้งซ่าน ๙. จิตใหญ่ (อยู่ในฌาน) ๑๐. จิตไม่ใหญ่ (ยังไม่ถึงฌาน) ๑๑. จิตมีจิตอื่นเหนือกว่า (คือยังไม่ถึงอุปจารสมาธิ) ๑๒. จิตไม่มีจิตอื่นเหนือกว่า (คือถึงอุปจาร-สมาธิ) ๑๓. จิตเป็นสมาธิ ๑๔. จิตไม่เป็นสมาธิ ๑๕. จิตหลุดพ้น (ด้วยพ้นชั่วคราวหรือด้วยข่มไว้) ๑๖. จิตยังไม่หลุดพ้น

เมื่อจิตเป็นอย่างไร มีราคะหรือไม่เป็นต้น ก็รู้ชัดอย่างนั้น ย่อมพิจารณาเห็นจิตภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นบ้าง

ความเสื่อมสิ้นไปบ้าง ทั้งเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมสิ้นไปบ้าง เป็นธรรมดา ที่จิต เธอมีความระลึกว่าจิตมีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็สักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอย่อมไม่ติด ไม่ยึดถืออะไรในโลก

นี้เป็นการพิจารณาจิตที่จิตโดยย่อ

พิจารณาธรรม คือ ๑. พิจารณาธรรมที่กั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ ได้แก่ นิวรณธรรม เรียก นิวรณบั้พพะ

๒. พิจารณาขันธ์ ๕ เรียก ขันธบั้พพะ

๓. พิจารณาอายตนะภายในมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รวมเป็น ๖ เรียกอายตนบั้พพะ

๔. พิจารณาโพชฌงค์ คือ องคธรรมเป็นเหตุสำหรับให้รู้มี ๗ มีสติเป็นต้น เรียกโพชฌงคบั้พพะ

๕. พิจารณาอริยสัจ ๔ เรียก อริยสัจจบั้พพะ

จะกล่าวรายละเอียดเฉพาะขันธบั้พพะ พอเป็นตัวอย่างดังนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ฯ ล ฯ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งวิญญาณ

เป็นอย่างนี้ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่ธรรมภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นความเกิดบ้าง ความเสื่อมสิ้นบ้าง ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมสิ้นบ้าง เป็นธรรมดา ที่ธรรม เธอมีความระลึกว่า ธรรมมีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอย่อมไม่ติด ย่อมไม่ยึดถืออะไรในโลก

นี้เป็นการพิจารณาธรรมที่ธรรมโดยย่อ

ข้อความดังกล่าวมานี้ เป็นใจความย่อในมหาสติปัฏฐานสูตร ถ้าต้องการทราบความพิสดาร ขอให้ดูจากมหาสติ-ปัฏฐานสูตรที่มีใจความเต็ม และถ้าต้องการทราบความพิสดารยิ่งขึ้นไปอีก ก็ขอให้ดูในอภิธรรมอันว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งอาจเปรียบได้ดังนี้ ถ้าจะดูเรื่องกายให้ดูเรื่องรูป ถ้าจะดูเรื่องเวทนาให้ดูเรื่องเจตสิก ถ้าจะดูเรื่องจิตให้ดูเรื่องจิต ถ้าจะดูเรื่องธรรมให้ดูเรื่องนิพพาน

ผลแห่งการบำเพ็ญสมณธรรมอย่างเต็มที่ ตามหลักมหาสติปัฏฐานนี้ พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่าสามารถทำให้บรรลุอริยมรรค อริยผลได้อย่างเร็ว ๗ วัน อย่างกลาง ๗ เดือน อย่างช้าไม่เกิน ๗ ปี แน่นอน

สามัญญลักษณะ หรือ ไตรลักษณะ

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง---เป็นทุกข์---ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ *(ขา. ขุ.)*

ถ้าบุคคลผู้มุ่งปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ เห็นว่าการพิจารณาปฏิบัติตามหลักแห่งมหาสติปัฏฐานนั้นพิสดารเกินไป จะพิจารณาตามหลักแห่งสามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปในสิ่งทั้งหลายหรือลักษณะทั้งสามของสิ่งทั้งหลาย อันได้แก่ อนิจจ คือไม่เที่ยง ทุกข คือทนอยู่ไม่ได้ อนัตตา คือเป็นอนัตตาก็ได้ สิ่งทั้งหลายย่อมตกอยู่ในสภาพ คือภาวะที่แท้จริงอย่างนี้

สังขารคือสภาพที่ธรรมดาแต่งขึ้น หรือสร้างขึ้น หรือ

สิ่งที่เกิดโดยการรวมของสิ่งต่าง ๆ จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต เช่นคน และสิ่งที่ไร้ชีวิต เช่นบ้านเรือน แม้สังขาร คือความคิดนึกสร้างอารมณ์ต่าง ๆ ในขันธ์ ๕ ก็รวมอยู่ในความหมายว่าสังขารในที่นี้ด้วย

ธรรมในที่นี้หมายถึงสังขารและวิสังขาร คือ พระ-นิพพาน สังขารนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระนิพพานนั้นเที่ยงเป็นสุข แต่เป็นอนัตตา ดังนั้นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์นั้น จึงทรงใช้คำว่าสังขาร พอถึงเรื่องอนัตตา จึงทรงใช้เป็นธรรมทั้งหลายแทน แทนที่จะใช้คำว่าสังขารและวิสังขารคือพระนิพพานซึ่งยาวมากไป

ก็สังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสิ้น มีความเสื่อม มีความจาง มีความดับไปเป็นธรรมดา และถ้าจะกล่าวถึงเรื่องสังขารทั่วไป ย่อมจะพิสดารมาก ดังนั้นในที่นี้จะกล่าวเฉพาะสังขารร่างกายของคน อันประกอบด้วยขันธ์ ๕ มีรูป เวทนา เป็นต้น

การใช้ปัญญาพิจารณาสังขารร่างกาย โดยพิจารณาอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะ จะนำมากล่าว

โดยย่อ

การพิจารณาสังขารร่างกายโดยอนิจจลักษณะ ดังนี้

อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน

อุปฺปชฺชิตวา นิรุชฺฌนฺติ....

สังขารร่างกายทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ มีการเกิด และเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา เกิด ๆ แล้วก็ดับ (*มหา. ที.*)

สังขารร่างกาย มีเกิดในเบื้องต้น แปรไปในท่ามกลางและดับไปในที่สุด มีแล้ว ๆ ก็ไม่มีไม่เที่ยงแท้แน่นอน เพราะจะต้องทรุดโทรมด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย เพราะต้องเปลี่ยนไปด้วยความแก่ เจ็บ ตายและโลกธรรม เพราะต้องเสื่อมโทรมด้วยต้องทำงานการด้วยความบากบั่น เพราะไม่ยั่งยืนด้วยไม่มีความมั่นคงแน่นอนและมีแต่จะตกไปสู่ความเสื่อมโทรมเป็นนิจ เพราะต้องแปรปรวนเป็นธรรมดาด้วยแปรเปลี่ยนไปเพราะอำนาจชรา พยาธิ มรณะ เพราะหาความคงทนมิได้ด้วยเป็นสิ่งเสียง่ายทุพพลถูกทำลายง่าย เพราะไม่มีด้วยไร้ความมี เพราะมีเหตุปัจจัยสร้างสรรค์ด้วยเกิดจากเหตุปัจจัยคือกิเลส กรรม และผลกรรม เพราะต้องมีเกิด มีแก่ มีเจ็บ มีตายเป็นธรรมดา เป็นต้น สังขารร่างกาย

ไม่เที่ยงแท้แน่นอนอย่างนี้ (*วิ. ม.*) นี้เป็นการพิจารณาสังขารร่างกายโดยอนิจจลักษณะโดยย่อ

การพิจารณาสังขารร่างกายโดยทุกขลักษณะนั้น ดังนี้

สังขารร่างกายเป็นทุกข์ เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ด้วยถูกความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเบียดเบียน ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ทั้งเป็นดุจเป็นโรคเป็นนิจด้วยต้องเยียวยาบำบัดด้วยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ และยารักษาไข้ ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งพยาธิความเจ็บไข้ ทั้งเป็นดุจเป็นฝีโดยมีความเจ็บปวดด้วยความทุกข์ เป็นที่หลั่งไหลแห่งสิ่งที่น่าเกลียดคือกิเลส มีอาการบวม แก่ และแตกด้วยความแก่ เจ็บ และตาย ทั้งเป็นดุจต้องศรด้วยให้เกิดความเจ็บปวดความเสียดแทงภายใน ที่ต้องคับแค้นด้วยนำมาซึ่งความคับแค้น ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งความยุ่งยาก ทั้งแก้หายยาก ต้องลำบากด้วยเป็นที่เกิดแห่งความเจ็บไข้ไม่ให้เกิดความคล่องตัวในการทำอะไร ๆ ทั้งเป็นดุจจัญไรด้วยนำมาซึ่งความเสียหาย ทั้งเป็นอุปัทวะด้วยนำมาซึ่งอันตรายนานาชนิด และเป็นที่เกิดแห่งอุปัทวะ ทั้งเป็นภัยอันน่ากลัวด้วยเป็นที่เกิดแห่งภัยทั้งปวง ทั้งเป็นปฏิปักษ์ต่อความเบาใจ

ด้วยทำให้เกิดความหนักใจ ทั้งเป็นอุปสรรคด้วยพัวพันอยู่กับความขัดข้อง เกี่ยวข้องอยู่กับสิ่งไม่ดี ห้ามไม่ได้ ทั้งเป็นสิ่งที่ต้านทานไม่ได้ด้วยต่อต้านความแก่ ความเจ็บ ความตายโดยไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บเลย ไม่ให้ตายไม่ได้ ทั้งเป็นสิ่งที่หลบซ่อนไม่ได้ด้วยหลบหรือเลี่ยงความแก่ ความเจ็บ ความตายไม่ได้ ทั้งเป็นที่เกิดแห่งอาสวะ ทั้งเป็นเหยื่อของมาร คือ มัจจุมาร และกิเลสมาร ตอนต้นมีเกิดและมีแก่และมีเจ็บในตอนกลาง แล้วมีตายเป็นที่สุดของชีวิตร่างกาย อย่างนี้เป็นต้น *(วิ. ม.)* นี้เป็นการพิจารณาสังขารร่างกายโดยทุกขลักษณะโดยย่อ

การพิจารณาสังขารร่างกายโดยอนัตตลักษณะนั้น ดังนี้

สังขารร่างกายทั้งหลายเป็นอนัตตา เพราะหาคำว่าตัวตนไม่ได้เมื่อแยกออกเป็นส่วน ๆ เช่น เป็นมือ เท้าเป็นต้น เป็นดุจคนอื่นโดยไม่อยู่ในอำนาจ และไม่เชื่อฟัง เป็นดุจของยืมเขามาใช้ เป็นสิ่งว่างเปล่าจากตัวตน จากอัตภาพที่ยั่งยืน จากความงาม จากความมีความสุข จากการบังคับได้สั่งได้ ไม่มีผู้เป็นเจ้าของและผู้อยู่ที่แท้จริง ดังนี้เป็นต้น *(วิ. ม.)* การพิจารณาอย่างนี้เป็นการพิจารณาสังขารรางกาย

โดยอนัตตลักษณะโดยย่อ

เมื่อพิจารณาอย่างนี้ได้จนลึกซึ้งเห็นชัด รู้ชัด (ไม่ใช่รู้ด้วยความจำ) ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสังขารร่างกาย ย่อมคลายความพอใจในสังขารร่างกายนี้ ใคร่จะพ้นจากภาวะที่เป็นอยู่มีอยู่ในสังขารร่างกายนี้ เพราะคลายความติดความยึดความพอใจ จึงถึงวิมุติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ (อันเป็นอกุศลมูลคือต้นตอแห่งชั่ว) และเป็นเหตุให้ยึดถือว่า นั่นคือเรา เราคือนั่น นั่นเป็นของเรา นั้นคือเขา นั้นเป็นของเขา อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ และเป็นเหตุให้เกิดใหม่อีก เมื่อจิตหลุดพ้นก็เป็นอันสิ้นชาติสิ้นภพในกาลต่อไป การเกิดในชาตินี้เป็นครั้งที่สุดแล้ว ดังพระบาลีในอนัตตลักขณสูตร ในมหาวรรคว่า

นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ วิราคา วิมุจฺจติ วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมีติ ญาณํ โหติ ขีณา ชาติ

แปลว่า เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายความติด ความยึด ความพอใจ เพราะคลายความติด ความยึด ความพอใจ จิตย่อมพ้น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่า จิตพ้นแล้ว สิ้นชาติ (ความเกิด) แล้ว

และในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในมหาวรรคว่า **อกุปฺปา เม วิมุตฺติ อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว**

แปลว่า เกิดความรู้ความเห็นเองว่าความหลุดพ้นของเราไม่เปลี่ยนแปลง การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดใหม่ภพใหม่อีกแล้ว

คนย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา สมดังพระพุทธพจน์ว่า ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ แปลว่า คนบริสุทธิ์ด้วยปัญญา (*ส. สัง.*)

เมื่อบริสุทธิ์จากกิเลส พ้นจากกิเลส ดับกิเลสได้หมด การดับนั้นคือพระนิพพาน บุคคลผู้ดับกิเลสได้หมด ก็เป็นพระอรหันต์

สรุปแล้วการที่ใจหลุดพ้นจากกิเลสได้ ใจต้องคลายความติด ความยึด ความพอใจในสังขารร่างกายก่อน ใจจะเป็นอย่างนั้นได้ ใจก็ต้องเบื่อหน่ายในสังขารร่างกายก่อน การที่ใจจะเบื่อหน่ายได้ ก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาความจริงของสังขารร่างกาย ด้วยวิธีดังกล่าวแล้ว

มีบางท่านอาจนึกว่า ส่วนดี ๆ ของสังขารร่างกายก็มี ไฉนจึงต้องพิจารณาอย่างนั้น เป็นการมองทางแง่ร้าย เรื่อง

นี้ขอตอบว่าก็เพื่อให้ใจเกิดเบื่อหน่าย แล้วจะได้คลายความติด เพื่อผลคือความหลุดพ้นจากกิเลส ถ้าใครไม่ต้องการให้ใจเกิดเบื่อหน่าย ไม่ต้องการพ้นกิเลส ก็ไม่ต้องพิจารณาอย่างนั้น นึกแต่ส่วนดี ๆ ก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ผลที่ต้องการ

พระนิพพาน

เรื่องพระนิพพานนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

แปลว่า พระนิพพานเป็นบรมสุข (*ธ. ขุ.*)

สุขอันเกิดจากพระนิพพานมิใช่สุขเกิดจากเวทนา (สุขเวทนา) อย่างในขันธ์ ๕ แต่เกิดจากความไว้เวทนา เรื่องนี้ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกับท่านพระอุทายี ดังมีเรื่องในนวกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า

พระสารีบุตร แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระนิพพานเป็นสุข พระอุทายีได้ฟังจึงแย้งว่าสุขจะมีอย่างไรในพระนิพพาน เพราะพระนิพพานไม่มีเวทนา คือ ความรู้สึกในอารมณ์ พระสารีบุตรจึงตอบว่า ความสุขที่ไม่มีเวทนานั้น

แลเป็นตัวสุขแท้จริง สุขมีเวทนานั้นไม่ใช่สุขแท้จริง เพราะไม่เที่ยง (ดังนั้นจึงไม่ต้องเป็นห่วงว่า เมื่อพระอรหันต์ปรินิพพานแล้ว จิตดับไปด้วยแล้ว จะเอาอะไรไปเสวยนิพพานสุข)

พระนิพพานเป็นภาวะที่บริสุทธิ์ที่สุด สมบูรณ์ที่สุดแห่งใจ เป็นภาวะที่ปราศจากกิเลส จึงปราศจากความเห็นแก่ตัวอย่างสิ้นเชิง เมื่อไม่เห็นแก่ตัว ก็ไม่มีความต้องการอะไรเพื่อตนเอง ไม่มีริษยาใคร เป็นสภาพที่ไม่มีการยึดถือตัวเอง มีแต่ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เห็นใจผู้อื่น คนที่ถึงพระนิพพานย่อมยอมรับความจริงของชีวิต เช่นความตาย เป็นต้น โดยไม่สะดุ้งหวาดกลัว มีความสงบทางใจอย่างสมบูรณ์ที่สุด และสุขอื่นนั้นจะยิ่งกว่าความสงบไม่มี *(ธ.ขุ.)* การอยู่ของผู้ที่ถึงพระนิพพานนั้นย่อมอยู่อย่างสงบไม่เห็นแก่ตัว แต่ไม่ใช่อยู่อย่างเกียจคร้าน และความไม่เห็นแก่ตัวนั้นจะเป็นพลังส่งให้ทำงานเพื่อผู้อื่นด้วยความปรารถนาดีต่อเขา โดยมิได้หวังลาภยศชื่อเสียง เพื่อตัวเองหรือพวกตัวเลย คนมีกิเลสย่อมทำอะไรเพื่อหวังลาภยศสรรเสริญชื่อเสียงเพื่อตนเองหรือเพื่อพวกตน แต่คนไร้กิเลสไม่เป็นอย่างนั้น

ดังนั้นคนชนิดนี้ จึงเป็นผู้เสียสละเพื่อผู้อื่นที่สมบูรณ์ที่สุด

การถึงความสำเร็จเร็วหรือช้า การปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาดังกล่าวมานี้ เป็นการกล่าวตามลำดับแห่งการปฏิบัติตามปกติของผู้ปฏิบัติ มิได้หมายถึงบางท่านที่ฟังพระธรรมเทศนาจบ แล้วได้อริยมรรคอริยผลสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบัน จนพระอรหันต์ พระอริยเจ้าเหล่านี้ เป็นบุคคลพิเศษ ได้สร้างเหตุ คือวาสนาบารมีแต่ปางก่อน เอาไว้มาก จึงได้สำเร็จเร็ว เปรียบเหมือนคนเดินทางมาถึงประตูเมืองแล้ว พอมีคนเปิดประตูให้ก็เข้าไปได้เลย ไม่เหมือนผู้อื่น ซึ่งเปรียบเหมือนคนกำลังเดินทางมาโดยลำดับจนกว่าจะถึงประตูเมือง

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า พระนิพพานยอดเยี่ยม

(*ธ. ขุ.*)

นี้เป็นคำอธิบายโดยสังเขปแห่งทางพระนิพพาน

ทางแห่งพระนิพพานดังกล่าวนี้ เป็นเพียงนัยหนึ่งในหลายนัย ที่มีปรากฏในหนังสือต่าง ๆ แต่เมื่อกล่าวโดยหลัก

การแล้วก็มีทางเดียวคือ ศีล สมาธิ บัญญา (การพิจารณาตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานและสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณะ ดังกล่าวแล้วนั้นเป็นเรื่องของบัญญา) ส่วนรายละเอียด ใครจะเห็นใครจะรู้อย่างไรนั้นอาจเหมือน หรืออาจแตกต่างกันไปบ้าง ทั้งนี้แล้วแต่วาสนาบารมีของผู้ปฏิบัตินั้น (เรื่องทางพระนิพพานนี้มีหนังสือวิสุทธิมรรค สมถ–วิบัสสนากัมมัฏฐาน มหาสติปัฏฐาน ธรรมวิจารณ์และหนังสืออื่นอีกมากที่น่าสนใจที่แสดงเรื่องนี้) แต่จุดรวมหรือรู้หลักก็อยู่ที่รู้นิพพานหรือวิมุติอย่างเดียวกัน

กถมฺภูตสฺส รตฺตินฺทิวํ วีติปตนฺติ

วันคืนล่วงไปทุกวัน บัดนี้เราทำอะไรอยู่ *(สัต.อัง.)*

พุทธภาษิต

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่าธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นหลักปฏิบัติเป็นอย่าง ๆ ก็มีดังที่กล่าวมาแล้ว และที่เป็นภาษิตก็มี ดังที่จะนำมากล่าวโดยสังเขปต่อไปนี้

ยํ เว เสวติ ตาทิโส

คบคนเช่นใดก็เป็นเช่นนั้น *ว.ว.*

ทุกฺโข พาเลหิ สงฺคโม

คบกับคนเลว นำทุกข์มาให้ *ขา. ขุ.*

ธีโร จ สุขสํวาโส

อยู่ร่วมกับคนดี นำสุขมาให้ *ธ. ขุ.*

นาสฺมเส อลิกวาทิเน

ไม่ควรไว้ใจคนพูดพล่อย ๆ *ขา. ขุ.*

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ

เพราะความไว้วางใจ ภัยจึงตามมา *ขา. ขุ.*

อติจิรํ นิวาเสน ปิโย ภวติ อปฺปิโย

เพราะอยู่ด้วยกันนานเกินไป คนที่รักก็มักหน่าย *ขา. ขุ.*

มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก

ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวจริง ๆ *ขา. ขุ.*

ปาปมิตฺโต ปาปสโข ปาปอาจารโคจโร

ผู้มีมิตรมีเพื่อนเลว ย่อมมีความประพฤติและที่เที่ยวเลวไปด้วย *ปาฏิ. ที.*

ภริยา ปรมา สขา

ภรรยาเป็นยอดมิตร *ส. สํ.*

ภตฺตา ปญฺญาณมิตฺถิยา

สามีเป็นสง่าของภรรยา *ส. สํ.*

โย จ ปุตฺตานมสฺสโว

บุตรผู้ว่าง่ายย่อมประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย *ส. สํ.*

อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํ

สตรีเป็นของดีที่สุดกว่าสมบัติทางโลกทั้งหลาย *ส. สํ.*

อิตฺถี มลํ พฺรหฺมจริยสฺส

สตรีเป็นมลทินของผู้ถือพรหมจรรย์ *ส. สํ.*

พาโล อปริณายิโก

คนโง่ไม่ควรเป็นหัวหน้า *ขา. ขุ.*

อุชฺฌตฺติพลา พาลา

คนเลวย่อมคอยจ้องจับผิดผู้อื่น *อัฏ. อํ.*

โย พาโล มญฺญติ พาลฺยํ ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส

คนโง่ยอมรับว่าตัวโง่จะเป็นผู้ฉลาดเพราะความรู้ตัวนั้น

ธ. ขุ.

โย พาโล ปณฺฑิตมานี ส เว พาโลติ วุจฺจติ

คนโง่เข้าใจว่าตนฉลาด ท่านเรียกคนนั้นว่าคนโง่แท้

ธ. ขุ.

สุวิชาโน ภวํ โหติ ทุวิชาโน ปราภโว

ผู้มีวิชาดีมีความเจริญ ผู้มีวิชาเลวมีความเสื่อม *สุ.ขุ.*

ธมฺมกาโม ภวํ โหติ ธมฺมเทสฺสี ปราภโว

ผู้ชอบธรรมเป็นคนเจริญ คนชังธรรมเป็นคนเสื่อม *สุ.ขุ.*

ยถาวาที ตถาการี

คนดีพูดอย่างใด ทำอย่างนั้น *สุ.ขุ.*

ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ

ในหมู่คน คนที่ฝึกตนเองดีแล้ว ดีที่สุด *ธ.ขุ.*

อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ

ตนแล เป็นที่พึ่งของตน *ธ.ขุ.*

นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ

ความรักอื่น เสมอด้วยรักตนไม่มี *ธ.ขุ.*

อตฺตนาว กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ

ตนทำชั่วเอง ก็ย่อมหม่นหมองเอง *ธ.ขุ.*

อตฺตานญฺเจ ตถา กยิรา ยถญฺญมนุสาสติ

ถ้าสอนคนอื่นอย่างใด ตนก็ควรทำอย่างนั้น *ธ.ขุ.*

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํเส ตมตฺตนา

พึงเตือนตนเอง พึงพิจารณาตนเอง ธ.ขุ.

อตฺตานญฺจ น ฆาเตสิ

ไม่ควรฆ่าตนเองเลย ชา.ขุ.

อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย

ไม่ควรลืมตัว ชา.ขุ.

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

ความประมาทเป็นทางของความตาย ธ.ขุ.

สุกรํ สาธุนา สาธุ สาธุ ปาเปน ทุกฺกรํ

ความดีคนดีทำง่าย แต่คนชั่วทำได้ยาก อุ.ขุ.

สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ

ความชั่วและไร้ประโยชน์แก่ตน เป็นของทำง่าย ธ.ขุ.

ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรํ

การใดมีประโยชน์ด้วย ดีด้วย การนั้นทำยากนัก ธ.ขุ.

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย

ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า ว.ว.

กาลานุรูปํ ว ธุรํ นิยุญฺเช

พึงทำธุระการงานให้เหมาะแก่กาลเวลา ว.ว.

กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย

กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทรามบ้าง ดีบ้าง *อุ. ม.*

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ

ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว *ชา. ขุ.*

กมฺมุนา วตฺตตี โลโก

สัตวโลกย่อมเป็นไปตามกรรม (การกระทำ) *สุ. ขุ.*

กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติ

ความอิ่มความพอด้วยกามไม่มีเลยในโลก *เถร. ขุ.*

อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ

ความอยากย่อมเสือกไสนรชน (ให้ไปทำนั่นทำนี่)

ชา. ขุ.

อนตฺถชนโน โกโธ โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน

ความโกรธก่อให้เกิดความพินาศ ทำใจให้ขุ่นข้น

สัต. อัง.

หนฺติ กุทฺโธ สมาตรํ

คนโกรธ ย่อมฆ่าแม่ตัวได้ *สัต. อัง.*

มา โกธสฺส วสํ คมิ

อย่าลุอำนาจความโกรธ *ชา. ขุ.*

โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ

ฆ่าความโกรธได้ ย่อมอยู่เป็นสุข *ส. สัง.*

ขนฺติ สาหสวารณา

ขันติย่อมห้ามความผลุนผลันได้ *ว. ว.*

ขนฺติ หิตสุขาวหา

ขันตินำมาซึ่งประโยชน์สุข *ส. ม.*

ขนฺติ ธีรสฺสลงฺกาโร

ขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ *ส. ม.*

จิตฺเตน นียติ โลโก

ชาวโลกถูกใจนำไป *ส. ส.*

วิหญฺญติ จิตฺตานุวตฺตี

ผู้ทำตามใจชอบ ย่อมลำบาก *ขา. ขุ.*

จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ

ใจที่ควบคุมดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ *ธ. ขุ.*

จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา

เมื่อใจเศร้าหมอง (เมื่อตาย) หวังไปทุคติแน่ *มู. ม.*

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา

เมื่อใจผ่องใส (เมื่อตาย) หวังไปสุคติแน่ *มู. ม.*

ชยํ เวรํ ปสวติ ทุกฺขํ เสติ ปราชิโต

ผู้ชนะย่อมก่อเวร (แก่ผู้แพ้) ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ *ธ. ขุ.*

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ

การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง *ธ. ขุ.*

สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ

รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง *ธ. ขุ.*

สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ

ความพอใจธรรม ย่อมชนะความพอใจทั้งปวง *ธ. ขุ.*

อกฺโกเธน ชิเน โกธํ

พึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธตอบ *ธ. ขุ.*

อสาธุํ สาธุนา ชิเน

พึงชนะคนเลวด้วยความดี *ธ. ขุ.*

ชิเน กทริยํ ทาเนน

พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ *ธ. ขุ.*

สจฺเจนาลิกวาทินํ

พึงชนะคนพูดเหลาะแหละด้วยพูดจริง *ธ. ขุ.*

น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ อวชิยฺยติ

ความชนะที่กลับแพ้ได้ ไม่ดี *ชา. ขุ.*

ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ นาวชิยฺยติ

ความชนะที่ไม่กลับแพ้นั่นแหละดี *ขา. ขุ.*

อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย

ชนะตนเองนั่นแล ประเสริฐ *ธ. ขุ.*

ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ

ความสิ้นตัณหาคือความอยาก ชนะทุกข์ทั้งปวง *ธ. ขุ.*

ททํ มิตฺตานิ คนฺถติ

ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีจิต *ส. สํ.*

สุขสฺส ทาตา เมธาวี สุขํ โส อธิคจฺฉติ

ปราชญ์ให้ความสุข (แก่ผู้อื่น) ตนเองนั้นก็ได้รับความสุข *ปญฺ. อํ.*

ทุราวาสา ฆรา ทุกฺขา

การครองเรือนที่จัดไม่ดีย่อมนำทุกข์มาให้ *ธ. ขุ.*

ทฬิทฺทิยํ ทุกฺขํ โลเก

ความจนเป็นทุกข์ในโลก *ฉกฺ. อํ.*

อิณาทานํ ทุกฺขํ โลเก

การเป็นลูกหนี้เป็นทุกข์ในโลก *ฉกฺ. อํ.*

สนาถา วิหรถ มา อนาถา

พวกเธอจงอยู่โดยมีที่พึ่ง อย่าอยู่โดยไร้ที่พึ่งเลย *ทสก. อัง.*

ทุกฺขํ อนาโถ วิหรติ

คนไม่มีที่พึ่ง อยู่ยาก *ทสก. อัง.*

สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา

สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง *ธ. ขุ.*

อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ ทุกฺขา

ทุกข์ย่อมไม่ตกไปถึงผู้สิ้นกังวล (ในสังขาร) *ธ. ขุ.*

สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ

พระสัทธรรม (ทันสมัยเสมอ) ไม่เก่า *ธ. ขุ.*

ธมฺมจารี สุขํ เสติ

คนประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข *ธ. ขุ.*

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม *ธ. ขุ.*

อาโรคฺยา ปรมา ลาภา

ความไร้โรคเป็นบรมลาภ *ธ. ขุ.*

สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ

ความสันโดษคือรู้จักพอ เป็นบรมทรัพย์ *ธ. ขุ.*

ชิคฺฉา ปรมา โรคา

ความหิวเป็นโรคร้าย *ธ. ขุ.*

วิสฺสาสา ปรมา ญาตี

ความคุ้นเคยเป็นญาติสนิท *ธ. ขุ.*

กาโล ฆสติ ภูตานิ สพฺพาเนว สหตฺตนา

กาลเวลาย่อมกินสัตว์ทั้งหมดพร้อมทั้งตัวกาลเวลาเอง

ชา. ขุ.

ขโณ โว มา อุปจฺจคา

ท่านทั้งหลายอย่าปล่อยขณะเวลาให้ล่วงไปเปล่าเลย

ธ. ขุ.

อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมนฺเต อตฺถา อจฺเจนฺติ มานเว

ผลประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนหนุ่มสาว ผู้ทอดทิ้งการงาน

ปาฏิ. ที.

นกฺขตฺตํ ปาฏิมาเนนฺตํ อตฺโถ พาลํ อุปจฺจคา

ผลประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่ผู้มัวถือฤกษ์อยู่ *ชา. ขุ.*

อตฺโถ อตฺถสฺส นกฺขตฺตํ กึ กริสฺสนฺติ ตารกา

ผลประโยชน์เป็นฤกษ์ของผลประโยชน์เอง ดวงดาวจักทำอะไรได้ *ชา. ขุ.*

วโส อิสฺสริยํ โลเก

อำนาจเป็นใหญ่ในโลก *ส. สัง.*

สาธุ โข สิปฺปกํ นาม อปิ ยาทิสกีทิสํ

ชื่อว่าศิลปะแล้ว แม้อย่างเดียวก็ใช้ได้ *ชา. ขุ.*

มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ

ความรู้จักพอดี ให้สำเร็จประโยชน์เสมอ *ว. ว.*

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา

เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก *ว. ว.*

อรติ โลกนาสิกา

ความริษยาทำให้โลกฉิบหาย *ว. ว.*

สพฺพญฺเจ ปฐวึ ทชฺชา นากตญฺญุมภิราธเย

ถึงให้แผ่นดินทั้งหมดก็ทำให้คนอกตัญญูพอใจไม่ได้

ชา. ขุ.

สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ

สักการะ ย่อมฆ่าคนชั่ว *ส. สัง.*

นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา

ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี *ส. ส.*

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร
พ่อแม่ท่านว่าเป็นพระพรหมเป็นบุพพาจารย์ของลูก
อิติ. ขุ.

สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ
โทษคนอื่นเห็นง่าย โทษของตนเองเห็นยาก *ธ. ขุ.*

นตฺถิ โลเก อนินฺทิโต
ผู้ที่ไม่เคยถูกว่าถูกนินทาเลยไม่มีในโลก *ธ. ขุ.*

นตฺถิ โลเก รโห นาม
ชื่อว่าความลับไม่มีในโลก *ชา. ขุ.*

อสชฺฌายมลา มนฺตา
ความรู้มีการไม่ทบทวน เป็นมลทิน *ธ. ขุ.*

อนุฏฺฐานมลา ฆรา
บ้านเรือนมีการไม่หมั่นเช็ดถู เป็นมลทิน *ธ. ขุ.*

มลํ วณฺณสฺส โกสชฺชํ
ผิวพรรณมีความเกียจคร้านชำระเป็นมลทิน *ธ. ขุ.*

ปมาโท รกฺขโต มลํ
ผู้รักษามีความเลินเล่อเป็นมลทิน *ธ. ขุ.*

มลิตฺถิยา ทุจฺจริตํ

ความประพฤตินอกใจผัว เป็นมลทินของหญิง *ธ. ขุ.*

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ

ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตัว *ธ. ขุ.*

นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย

คนหนึ่งจะให้อีกคนหนึ่งบริสุทธิ์แทนกันไม่ได้ *ธ. ขุ.*

อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ

ในคราวคับขัน ย่อมต้องการคนกล้า *ชา. ขุ.*

มนฺตีสุ อกุตูหลํ

ในการปรึกษาย่อมต้องการคนไม่พูดพล่าม *ชา. ขุ.*

อาปทาสุ ถาโม เวทิตพฺโพ

พึงรู้ความสามารถในคราวมีอันตราย *อํ. ขุ.*

สมฺมุขา ยาทิสํ จิณฺณํ ปรมฺมุขาปิ ตาทิสํ

ต่อหน้าประพฤติเช่นใด ลับหลังก็ประพฤติเช่นนั้น *ส. สํ.*

เยสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต

สภาใดไม่มีสัตบุรุษ สภานั้นไม่ชื่อว่าสภา *ชา. ขุ.*

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

ร่างกายของคนย่อมย่อยยับได้ แต่ชื่อเสียงและสกุลยังอยู่ *ส. สัง.*

อปฺปตฺโต โน จ อุลฺลเป

ยังไม่ได้ ไม่ควรพูดอวด *ส. สัง.*

นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา

แสงสว่างเสมอด้วยปัญญา ไม่มี *ส. สัง.*

ปญฺญา ว ธเนน เสยฺโย

ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์สิน *ม. ม.*

ปญฺญาย มคฺคํ อลโส น วินฺทติ

คนเกียจคร้านย่อมไม่พบทางปัญญา *ธ. ขุ.*

สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ

ฟังเป็นย่อมได้ปัญญา *สุ. ขุ.*

สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพา

ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา *อุ. ขุ.*

ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย

ความสะสมความชั่วนำทุกข์มาให้ *ธ. ขุ.*

ปาปานํ อกรณํ สุขํ

การไม่ทำความชั่ว นำสุขมาให้ *ธ. ขุ.*

ปาปานิ กมฺมานิ กโรนฺติ โมหา

คนทำความชั่วเพราะความโง่เง่า *ชา. ขุ.*

นตฺถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน

คนมักพูดปดที่จะไม่ทำความชั่วอื่นนั้น ไม่มี *ธ. ขุ.*

น ฆาสเหตูปิ กเรยฺย ปาปํ

ไม่ควรทำความชั่ว เพราะเห็นแก่กิน *ชา. ขุ.*

วนฺทโก ปฏิวนฺทนํ

ไหว้เขา ก็ย่อมได้รับไหว้ตอบ *ชา. ขุ.*

คุณวา จาตฺตโน คุณํ

ผู้มีความดี จงรักษาความดีของตนไว้ *ส. สัง.*

ปุญฺญํ โจเรหิ ทุหรํ

ความดี อันโจรขโมยไปไม่ได้ *ส. สัง.*

ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ

ความดีเป็นที่พึ่งของสัตวโลกได้ถึงปรโลก *ส. สัง.*

น มิยฺยมานสฺส ภวนฺติ ตาณา

เมื่อจะตาย ไม่มีใครช่วยได้ *เถร. ขุ.*

สพฺเพ มจฺจุปรายนา

ทั้งคนมีคนจนทั้งหมดล้วนมีความตายรออยู่ข้างหน้า

ชา. ขุ.

น มิยฺยมานํ ธนมนฺเวติ กิญฺจิ

ทรัพย์สักนิดก็ติดตามคนตายไปไม่ได้ *เถร. ขุ.*

เนกาสี ลภเต สุขํ

กินคนเดียว ไม่ได้ความสุข *ชา. ขุ.*

ผาตึ กยิรา อวิเหฐนํ ปรํ

ควรทำความเจริญ แต่อย่าเบียดเบียนเขา *ชา. ขุ.*

ยาจโก อปฺปิโย โหติ ยาจํ อททมปฺปิโย

ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่พอใจ (ของผู้ถูกขอ) ผู้ถูกขอ
เมื่อไม่ให้ก็ไม่เป็นที่พอใจ (ของผู้ขอ) *ชา. ขุ.*

น ตํ ยาเจ ยสฺส ปิยํ ชิคีเส

ไม่ควรขอสิ่งที่รู้ว่าเป็นของรักของเขา *ชา. ขุ.*

สจฺจํ เว อมตา วาจา

สัจวาจา เป็นอมตะแท้ *เถร. ขุ.*

หทยสฺส สทิสี วาจา

วาจาบ่งถึงใจ *ชา. ขุ.*

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ มุตฺวา ตปติ ปาปิกํ

พูดดีย่อมให้สำเร็จประโยชน์ พูดเลวทำให้เดือดร้อน

ขา. ขุ.

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ

คนพ้นทุกข์ได้ เพราะความเพียร *สุ. ขุ.*

ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ

นักธุรกิจ ขยันทำงานให้เหมาะ ย่อมหาทรัพย์ได้ *สุ. ขุ.*

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ

ควรรีบทำความเพียรในวันนี้ *ขา. ขุ.*

วายเมเถว ปุริโส ยาว อตฺถสฺส นิปฺปทา

พึงพยายามไปจนกว่าจะถึงความสำเร็จสิ่งที่ต้องการ

ส. สัง.

อเวเรน จ สมฺมนฺติ

เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร *ธ. ขุ.*

สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา

สติ จำเป็นในที่ทั้งปวง *ว. ว.*

สามญฺเญ สมโณ ติฏฺเฐ

สมณะพึงตั้งอยู่ในภาวะของสมณะ *ส. ส.*

กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ

การได้เกิดเป็นคน เป็นการยาก ธ. ขุ.

กิจฺฉํ มจฺจานชีวิตํ

การมีชีวิตอยู่ของสัตวโลกก็เป็นการยาก ธ. ขุ.

กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท

การเกิดของพระพุทธเจ้า ก็เป็นการยาก ธ. ขุ.

กิจฺฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ

การได้ฟังพระสัทธรรม ก็เป็นการยาก ธ. ขุ.

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี

ความสามัคคีของหมู่คณะ ให้เกิดสุข ธ. ขุ.

สุขํ ยาว ชรา สีลํ

ศีลนำสุขมาให้ ตลอดจนกระทั่งแก่ ธ. ขุ.

อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก

ความไม่เบียดเบียนกัน นำสุขมาให้ในโลก อุ. ขุ.

อทสฺสเนน พาลานํ นิจฺจเมว สุขี สิยา

เพราะไม่เห็นคนพาล พึงมีความสุขเป็นนิตย์ทีเดียว

ธ. ขุ.

สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท

การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า นำสุขมาให้ ธ. ขุ.

สุขา สทฺธมฺมเทสนา

การแสดงพระสัทธรรม นำสุขมาให้ ธ. ขุ.

สุขํ สุปติ พุทฺโธ จ เยน เมตฺตา สุภาวิตา

ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข ว. ว.

สพฺพตฺถ ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ

ละเหตุแห่งทุกข์ (กิเลส) ได้ ย่อมเป็นสุขในที่ทั้งปวง ธ. ขุ.

เตสํ วูปสโม สุโข

ความสงบแห่งสังขาร เป็นสุข ชา. ขุ.

นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ

สุขยิ่งกว่าความสงบ ไม่มี ธ. ขุ.

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

พระนิพพาน เป็นบรมสุข ธ. ขุ.

พุทธภาษิตที่นำมากล่าวนี้ ได้ย่อมาจากหนังสือพุทธศาสนสุภาษิตเล่มหนึ่ง ซึ่งในหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มนั้นเพียงเล่มเดียวก็บรรจุพุทธภาษิตเอาไว้ ๕๐๐ ข้อแล้ว ธรรมที่ยก

มาแสดงในที่นี้ เมื่อสังเกตแล้วจะเห็นว่านำมาจากคัมภีร์อังคุตตรนิกาย (*อัง.*) เป็นส่วนมาก ส่วนพุทธภาษิตนั้นนำมาจากคัมภีร์ขุททกนิกาย (*ขุ.*) เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งทั้งสองนิกายนี้เป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งในพระสูตร ธรรมที่นำมากล่าวนี้เป็นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อเทียบจำนวน ๘๔,๐๐๐ อย่าง ดังกล่าวแล้ว

ขอท่านผู้สนใจจงใช้ปัญญาพิจารณาและค้นคว้าศึกษาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด แล้วจะได้เห็นความมหัศจรรย์ความยิ่งใหญ่ความลึกซึ้ง ชวนให้ศึกษาของพระพุทธศาสนา และทำให้เกิดความประหลาดใจอย่างยิ่งในพระบรมอัจฉริยะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าขอถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ พระสงฆ์สาวกของพระองค์ว่าเป็นสรณะ

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม

ขอพระสัทธรรมจงตั้งอยู่ตลอดกาลนาน เทอญ.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๓